

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

2023 / MÁSODIK SZÁM

TUDOMÁNY

MŰVÉSZET

MUZEOLÓGIA

MŰVELŐDÉS

WWW.BONUSNUNTUM.HU

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Irsai Farkas László

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert,
Irsai Farkas László, Tánzos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

HERGOTT KRISTÓF: Ló, lovas-és lószerszámos temetkezések a Szentese-Nagyhegyi avar temetőben 5

HERGOTT-RÁCZ RITA: S-fibulák a Közép–Duna-vidék langobard korában, II. rész (Kr. u. 6. sz.)..... 58

IRSAI FARKAS LÁSZLÓ: Hogyan formálta a filmesztéta Balázs Béla, és a filozófus Lukács György a magyar színészképzést a 20. században? 98

JAKOBETZ LÁSZLÓ: Szentkirályi Tóth Vince vadregényes élete - Az első kecskeméti mester emlékére. 1. rész – Hazai évek 118

SZABÓ DÁNIEL: A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei . 126

VINCZE KLÁRA: Forradalmi események, tüntetések és gyűlések az ébredő Magyar Nemzet ünnepén Botos József, Pintér János és Kacsinta Ferenc visszaemlékezései alapján Csongrádon 1956 őszén..... 158

VINCZE KLÁRA: Egyéniség, koordinátor és mókamester. A karakter szerepe több élő dél-alföldi vőfély példáján keresztül..... 171

Hergott Kristóf*

Koszta József Múzeum, régész-muzeológus, gyűjteménykezelő, PhD. hallgató

Ló, lovas-és lószerszámos temetkezések a Szentés-Nagyhegyi avar temetőben

Bevezetés¹

Az Avar Kaganátus területén végzett makro- és mikroregionális kutatásoknak köszönhetően mára jóval árnyaltabb képet tudunk alkotni az avar kori társadalomról, a birodalomban élő közösségekről. Így van ez a Tisza–Maros–Körös vidéken megtelepedett avarsággal is, hiszen,²a térség nem csak földrajzi értelemben, de az itt megtelepedett népesség anyagi kultúrája tekintetében is jól körül határolható a Kaganátus területén belül.³

A térséget megszálló avarság egyik sajátos temetkezési szokása a lovastemetkezés, mely változatos formájában mutatkozik meg. Ennek vizsgálatához újabb adatokkal szolgálunk a kutatás számára részben ismert, ám teljes egészében fel nem dolgozott temetőn, a szentes–nagyhegyi avar temető lovassírjainak bemutatásával és értékelésével. Mivel magát a nagyhegyi temetőt korábban nem vizsgálták behatóan,⁴ úgy vélem, hogy fontos adatokkal

---

* A dolgozat szerzője az SZTE BTK Régészettudományi Doktori Iskola hallgatója.

¹ A tanulmány a 2021. november 11–13. között megrendezett XXX. Hadak Útján konferencián „*Hoztak jó háttaslovakat, fekete cobolyprémeket, kék mókuszprémeket elképzeltetlen mennyiségben, és felajánlották ezeket.*” *Az állatok eltemetésének és mellékelésének vizsgálata a szentes-nagyhegyi temetőben* címmel megtartott előadásom átdolgozott, kibővített változata. Itt szeretném megköszönni Lőrinczy Gábornak, hogy tanácsaival, intelmeivel teljesebbé tette ezt a munkát. A kéziratot 2023. április 12-én zártuk le.

² A Tisza–Maros–Körös vidéket megszálló avarság sajátos temetkezési szokásaira már korán felfigyeltek a kutatók. Először Csallány Dezső és Kovrig Ilona figyeltek fel az itt megjelenő, a Kaganátus többi területéhez képest eltérő rítusokra, melyek alapján feltételezték, hogy a térséget megszálló népesség egy, az avar társadalomtól eltérő etnikai tömb lehet. A feltételezésüket mai napig nem lehetett igazolni, annyi azonban bizonyossá vált, hogy az avar szállásterület területén belül markánsan elkülönül az itt élő közösség temetkezési szokása. Bővebben lásd: Csallány 1954, 133–140; Csallány 1963, 21–38; Kovrig 1955, 30–44.

³Erre vonatkozóan lásd: Lőrinczy 1998, 323–372; Lőrinczy 2001, 40–47; Bende 2017. Összefoglalásukat lásd: Hergott 2018, 138–140.

⁴A temető anyagát több kutató több szempontból is vizsgálta, ám a teljes anyag közlése, a lelőhely azonosítása, a temetkezési szokások elemzése eddig még nem készült el. Az egyes sírokra vonatkozó szakirodalmi említéseket lásd a sírleírásoknál. Az összefoglalásokról a teljesség igénye nélkül lásd: Csallány 1932, 149–166; Kovalovszki 1957, 58; Csallány 1961, 44–45; Madaras–Liska 2002, 356; Bende 2017, 198–209.

szolgálhat nem csak Szentés környékének de a Tisza–Maros–Körös vidék avar korához is. A temetőben fellelhető lovastemetkezések vizsgálatával lehetőségünk nyílik a nagyhegyi temetőről alkotott eddigi kép pontosítására, így a Tisza–Maros–Körös vidéken élt közösségekről behatóbb ismereteket szerezünk.

A szentes-nagyhegyi temető elhelyezkedése

A nagyhegyi temetőt 1927 és 1941 között több ütemben, több helyszínen⁵ tárta fel Csallány Gábor és Csallány Dezső. A feltárások során 380 avar kori sír látott napvilágot.⁶ A temető teljes egészét korábban nem publikálták, annak ellenére, hogy Csallány Dezső és Zalotay Elemér is több kéziratot készített elő a teljes temető közzléséhez,⁷ mégis csak néhány leletet, illetve sírt vizsgáltak eddig,⁸ valamint nem elemezték részleteiben a temetkezési szokásokat.⁹

A szentes–nagyhegyi temető a mai Szentés városától ÉK-re, a mai Nagypatái út nagyjából középső szakaszától É-ra fekszik. A lelőhely pontos elhelyezkedése sokáig a feledés homályába merült, ugyanis a feltárók kizárólag a telektulajdonosok nevét, illetve a telkek egymáshoz való viszonyát rögzítették. Azt, hogy ezek a telkek pontosan hol helyezkedtek el nem tüntették fel sehol. Mivel a lelőhely elhelyezkedését nem ismertük, így a temető térképét sem lehetett korábban pontosan megrajzolni, ám ennek azonosításával mindkét adatot sikerült pontosítanom.¹⁰

A vizsgálatba bevont temetkezések¹¹

---

⁵A feltárások 1927–1928 között Juhász János, 1929–1931 között Musa János, 1932-ben Gálfy Lajos, 1941-ben pedig Vass Sándor földjén zajlottak.

⁶A területről már 1926-ban hírt adtak sírok előkerüléséről (Szalontai 2021, 305), így elképzelhető, hogy ennél több temetkezéssel is számolhatunk a temetőben. Ezt erősíti a temetőtérkép is, mely alapján megállapítható, hogy a lelőhelynek egyedül a K-i része tekinthető lehatároltnak, ennél fogva nem beszélhetünk teljesen feltárt temetőről a nagyhegyi késő avar temető esetében.

⁷Ezeket a Koszta József Múzeum régészeti adattára őrzi: SzKJM RA 261-84, 385-92.

⁸Leginkább nagyobb összefoglalásokban jelentek meg a nagyhegyi sírok, konkrét elemzést esetükben sem végeztek. Ezen összefoglalásokról a teljesség igénye nélkül lásd: 4. lábjegyzet.

⁹A nagyhegyi sírok közül 209 szerepel Bende Lívia Tisza–Maros–Körös vidékre kiterjedő elemzésében, ez nem a teljes temető, hiszen az 1927–1928 között végzett feltárások során előkerült sírokat nem vonta be a vizsgálataiba. Ennek oka, hogy a hiányosan fennmaradt sírlapok, feljegyzések miatt nem volt mód minden sír leírását elkészíteni (Bende 2017, 199). Bende Lívia katalógusát lásd: Bende 2017, 198–209.

¹⁰A feltárt temető teljes térképét nem lehet megrajzolni, ugyanis az első ásatásokról jelenlegi tudásunk szerint nem maradt fenn térképes dokumentáció, így csak a lelőhely É-i, D-i, valamint Ny-i részéről nyerhetünk adatokat, a K-i, illetve középső részén a sírok helyét nem tudjuk meghatározni.

¹¹Az általam vizsgált temetkezések leírásánál igyekeztem minden rendelkezésünkre álló adatot közreadni. Mivel a temetőt több ütemben, több telken tárták fel, így a sírszámokat többször kiosztották, keveredtek, ám a későbbi publikációkban gyakran hivatkoztak rájuk, így fontosnak tartottam azokat is feltüntetni. Mivel a régi sírszámok önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy átlátható módon katalogizáljuk a sírokat, így jómagam egy katalógusszámmal is elláttam a tanulmányban ismertetett temetkezéseket. A katalógusban szereplő sírokról szóló

Musa János szőlője, 1929:¹²

Kat. szám: 1.

156. sír: H.: 230 cm, sz.: 120 cm, m.: 142 cm (halott), 160 cm (ló). Felnőtt háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza.

Mell.:

1. *Ló csontváza*, a mélységadatok alapján, az halott alatt. A ló a halott lábánál volt, feje az elhunyt lábai között.

Irodalom: Bende 2012, 652; Bende 2017, 200, 306; Szalontai 2021, 367.

Musa János szőlője, 1929–1930:

Kat. szám: 2.

6. sír: T.: DK–ÉNy. M.: 164 cm. Ló csontváza fejvel DK-nek. (Az emberi váz valószínűleg a mellette való árokban lesz.)¹³

Ló mellékletei:

1. *Oldalpálcás zabla* a szájban, csuklós, töredékes, két részben. A zablapálcák négyszögű füllel vannak ellátva. A külső zablanyílásba karikatöredék kapcsolódik. A zabla kb. 23 cm hosszú lehetett, pálcá H.: 12 cm, a négyszögű keret H. és sz.: 3,5 cm. Elveszett.
2. *Hurkos fülű* kengyelpár a hasa táján töredékes állapotban. Száruk kerekített, talprész lapított. H.: kb. 16–17 cm. Elveszett.
3. *Hevedercsat* vasból, négyszög alakú. H.: 4,5 cm, sz.: 4 cm. Elveszett.

---

korábbi értekezéseket jelen dolgozattal is könnyebben össze lehet ily módon vetni. A sírok leírásánál egységesíttem az eredeti dokumentációban foglaltakat, valamint a Csallány-féle katalógusban szereplő adatokat (SzKJM RA 385-92), illetve a régi leltárkönyvekben leírtakat. Törekedtem arra, hogy a lehető legteljesebb leírást adjam a temetkezésekről, valamint az előkerült tárgyakról és azok sírbéli helyzetéről. A cikkben megjelenő tárgyfotók és táblaszerkesztés a szerző munkája.

¹² Csallány egy *Hun lovas sírok* című kéziratában erről a lelőhelyrészről 3 lovassírt közöl. A kéziratban leírja, hogy 10 m hosszú, 1 m széles 170 cm mély szelvényben kutatott, ahonnan 26 avar kori sír került elő, közülük a lovassírok 100–170 cm mélyek voltak, tehát feltételezhető, hogy az eredeti felszíntől számítva 200–270 cm volt a sírok mélysége. A leírások alapján a lovassírok mélysége megegyezett a többi sír mélységével is, melyeké 100–180 cm közötti, tehát az eredeti felszíntől számítva 200–280 cm volt. A sírok egymáshoz való viszonyáról is képet kaphatunk, eszerint a temetkezések sorban helyezkedtek el, ám egymástól való távolságuk változatos volt. Az emberi vázcsontok nagyon rossz megtartású voltak, Csallány leírása alapján csak egy-egy combcsont vagy fogak jelezték a vázak elhelyezkedését. A lovagról rendszerint a lábánál helyezkedtek el, oly módon, hogy a fej rálógott a gazdája lábára, vagy az elhunyttól jobbra, vele megegyező tájolásban. A három lovassír közül az egyikből a lószerszámzat díszeit részletesen leírja, valamelyik sírban falerákkal díszítették a ló szerszámát. Sajnos a kéziratból nem derül ki, hogy mely sírokról értekeznek, annyi azonban feltételezhető, hogy a katalógusban szereplő temetkezés mellett 2 további lovassírral is számolhatunk. A kéziratot lásd: MNL CsML Szentes, VIII. 701.b/1.

¹³ Ez a megjegyzés a Csallány-féle sírleírásban szerepel.

4. Préselt *lószerzámdíszek* töredékei bronzlemezből a kantárszíjon, ablakszerű geometrikus minták vehetők ki rajtuk. Darabszám a táblaanyag alapján nem állapítható meg.¹⁴ A leltárkönyvben 24 szerepel. H.: 1,6–2,1 cm. KJM ltsz.: 55.100.1.
5. *Vaskés* töredékei. Középső nyélállású, erősen töredékes vaskés. A penge és a hegy állása ma már nem határozható meg pontosan. H.: 6 cm, sz.: 2 cm. KJM ltsz.: 55.100.3.
6. *Bőrszija* a zablaszárból. Hasított, lyukasztások figyelhetők meg rajta, 2 db. Sz.: 2 cm. KJM ltsz.: 55.100.2.

Irodalom: Bende 2012, 652, 656; Bende 2017, 203, 306, 309, 310.

Kat. szám: **3.**

19. sír: M.: 100 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. Csak a combcsontoktól lefelé eső csontjai vannak meg. A sírban egy lófej volt a lábszárcsontoknál.

Mell. [2. tábla]:

1. *Zabla* a ló szájában. Elveszett.
2. *Veretek* a zablán.¹⁵ Elvesztek.
3. *Hurkos fülű(?) kengyelvasak* egymáson a bal lábnál. Átm.: 11 cm.¹⁶ Elvesztek.
4. *Bronzdísz* (kapocs?) a jobb és bal lábszárnál és a térden felül, füllel lefelé a földön, 4 db. Elvesztek.
5. *Szívvégszerű* dísz, ugyancsak a lábszár táján, a többi a ló fejénél, 2 db. Elvesztek.
6. *Fülbevaló*. Négyszögletes testű, egyik vége felé elkeskenyedő bronz karika, csuklósan felerősített száron gömbölyded fekete gyönggyel. Csak a leltárkönyv említi. Átm.: 3,5 cm. KJM ltsz.: 55.100.56. KJM régi ltsz.: III.H.325.

Irodalom: Bende 2012, 652; Bende 2017, 204, 306, 309.

Kat. szám: **4.**

22. sír: M.: 155 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza.

Mell. [2–3. tábla]:

1. *Vaskengyelpár*. Kiszélesedő, egyenes, a felsőrésszel egybekovácsolt alsó résszel, füle is a felső rész kanyarulatából kialakítva. Az egyik kengyel egyenes talpalójú, háromszög

---

¹⁴ Ez a megjegyzés a Csallány-féle sírleírásban szerepel, valószínűleg arra utalhat, hogy már maga Csallány sem tudta megállapítani a pontos darabszámot, ehhez pedig a múzeum régészeti kiállításáról készült fotókat használhatta fel, ezért hivatkozhat a táblaanyagra és nem az eredeti tárgyakra.

¹⁵ A tárgyak helyének a meghatározása a Csallány-féle katalógusban szerepel.

¹⁶ A hurkos fülű meghatározás a Csallány-féle katalógusban szerepelt.

alakú, a másik alakja ma már nem állapítható meg. Sz.: 12,5 cm. KJM ltsz.: 55.22.17–55.22.18.

2. *Oldalpálcás zablá*. Egyenes oldalszárral, a szájrész két darabból, középen két hurokban kapcsolódva. Oldalpálca H.: 12 cm, Szár h.: 12,2 cm. KJM ltsz.: 55.22.19.

3. *Hevedercsat*. Négyzet alakú, nagyobb vascsat, vaspecekkal. H.: 4,2 cm, sz.: 4,1 cm. Elveszett. KJM ltsz.: 55.22.20.

Övgarnitúra:

4. *Szíjvég*. Bronzból öntött, áttört, két szembeforduló szárnyas griffel, melyek között egy állat van. A köpús részen hegyes levelű S-alakú indadisz van. H.: 9,4 cm, sz.: 2,7–2,9 cm. KJM ltsz.: 55.22.1.

5. *Lyukvédő*. Bronzból öntött, patkó alakú, fonatmintával díszített, három szegeccsel rögzítve, 3 db. H.: 2,5 cm, sz.: 2,1 cm. KJM ltsz.: 55.22.9–55.22.11.

6. *Kisszíjvég*. Bronzból öntött, állatfejet formáznak, a köpús részen egy szegecs van, 3 db. H.: 2,8 cm, sz.: 0,6–1,6 cm. KJM ltsz.: 55.22.12–55.22.14.

7. *Övcsat*. Bronzból öntött, csuklós testű, rajta két egybefonódó S-alakú laposlevelű inda díszíti, ovális karikája gyöngy utánzatú, tuskéje madárfejet formáz, gyöngyös csőrrel. H.: 5,5 cm, sz.: 2,6–4 cm. KJM ltsz.: 55.22.2.

8. *Övbújtató*. Bronzlemezről hajlított, két szöggel felerősítve. H.: 3,4 cm, sz.: 1,1 cm. KJM ltsz.: 55.22.16.

9. *Övforgó*. Bronzból öntött, középen egy szegeccsel, két visszaforduló állatalakkal. H.: 4,9 cm. Elveszett.

10. *Karikás veret*. Bronzlemezes testű, felső részén kicsúcsosodó, karikás csüngőben végződő övveret. Egykoron két szegeccsel volt felerősítve, mára töredékes állapotú. Együttes H.: 4,2 cm, sz.: 1,8 cm. KJM ltsz.: 55.22.15.

11. *Övveret*. Bronzból öntött, téglalap alakú, testén szárnyas griffel, növénydíszes csüngőrészsel, 6 db. Veret H.: 3,2 cm, Együttes H.: 5,3 cm, sz.: 3,3 cm. KJM ltsz.: 55.22.3–55.22.8.

12. *Vascsat*. Négyzög alakú, töredékes állapotban. Mára nem állapítható meg pontosan az átmetszete. H.: 2,2–2,9 cm. KJM ltsz.: 55.100.185.

13. *Fadarabok*. 5 db fatöredék. H.: 2,6–3 cm. KJM ltsz.: 55.100.186.

14. *Bronzlemez*. Sarkain szegekkel átütött szögletes bronzlemez. Csak a leltárkönyv említi. Sz.: 2,3 cm. KJM ltsz.: 55.100.184.

Irodalom: SzKJM RA 390-92; Csallány 1962, 445–480; Mészáros 2016, 42; Bende 2017, 204.

Kat. szám: 5.

23. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 160 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza és tőle jobbra, fejjel K-nek fekvő lócsontváz. A lótól balra, DK-re, Somogyi Lajos területére is benyúlt az emberi váz.

Mell.:

1. *Vaszabla* a koponya felső része mellett a nyaknál. Elveszett.
2. *Korong* alakú rozetta a zabla középrésze felett, 1 db. Elveszett.
3. *Kerek dísz* a rozettától nyugati irányban, 2 db egymás mellett, sima résszel felfelé. Elveszett.
4. Egy *kerek dísz* azoktól balra 11 cm-re, dísszel felfelé. Elveszett.
5. Egy *kerek dísz* a kettőtől DK-re a nyakcsigolyák mellett, sima felével felfelé. Elveszett.
6. Egy *kerek dísz* a dereka táján. Elveszett.
7. *Kengyelpár* a váz lába és a ló nyakcsigolyái között. Elveszett.
8. *Övveretek* a derék táján. Elvesztek.
9. *Vas ácskapocs* több darabban. Elvesztek.
10. *Szíjvég*. Elveszett.
11. *Bronzcsat* balról. Elveszett.
12. *Vaskés* a jobb oldal felé. Elveszett.

Irodalom: Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 204.

Kat. szám: 6.

31. sír: T.: ÉNy–DK (a temetőterkép alapján). A temetőterkép alapján a ló váza a férfitől jobbra, ellentétes tájolásban feküdt.

Mell. [3–4. tábla]:

1. *Vasszabla*. Csuklós szájvasa két darabból áll, oldalpálcás, oldalt karikával és ehhez kapcsolódó egyenes oldalszárral. H.: 19 cm, pecek h.: 13, a karika átm.: 3,5 cm. KJM ltsz.: 55.100.225. KJM régi ltsz.: III.H.340.
2. *Hevedercsat* vasból. Trapéz alakú, lapított téglalap átmetszetű testtel és pecekkel. H.: 5,1 cm, sz.: 4–4,7 cm. KJM ltsz.: 55.100.226.
3. *Vaskengyelpár*. Hengeres szárú, szögletes nyakú és fülű kengyelek. A talpaló felé kiszélesedő, lapos szárral, talpalója lapos, széles, homorú. H.: 18,3 cm, sz.: 11,4 cm, fül sz.: 3,7 cm. KJM ltsz.: 55.100.223.
4. *Lándzsahegy* vasból, deltoid alakú, középen gerincelt hegygel, hosszú köpűszárral. H.: 27 cm, ebből a pengérsz 13 cm, a köpűnyílás átm.: 2,7 cm. KJM ltsz.: 55.100.227.

5. *Vaskéstöredék*. Hosszúkás, lapos téglalap alakú vastöredék, 2 db. KJM ltsz.: 55.100.229.
6. *Vascsat*. Négyyszög alakú csat töredéke, kisebb méretű. Elveszett.
7. Összehajtott *bronzlemez*. Sz.: 5 cm. KJM ltsz.: 55.100.215.
8. Szalagalakú *bronzbújtató* töredéke. H.: 2,8 cm. KJM ltsz.: 55.100.218.
9. *Lyukvédő* bronzpántból, töredék. KJM ltsz.: 55.100.216–55.100.217.
10. *Övveret*. Téglalap alakú veretek bronzlemezéből, szögművekkel a négy rögzítőszegen. A bronzszegek töredékei egy lemezen átütött kerek, domború fejű szegből, egy szegfej részéből, egy szeg kerek, domború fejéből és egy hosszúkás darabkából állnak, eredetileg 6 db. A leltárkönyvben 4 db szerepel. H.: 2,2 cm, sz.: 3,4 cm. KJM ltsz.: 55.100.219–55.100.222.
11. *Szíjvég*. Elveszett.
12. *Övcsat*. Elveszett.
13. *Szögfej*. Félgömbalakú, bronzból préselve, 8 db. Átm.: 1 cm. Elveszett.

Irodalom: Bende 2012, 652; Bende 2017, 205, 297, 306, 309.

Gálfy Lajos földjén 1932-ben végzett feltárás:

Kat. szám: 7.

182. sír: T.: Ny–K. M.: 173 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű 180 cm hosszú csontváza. A halott mellett egy ló feküdt, ellentétes tájolással.

Mell. [4. tábla]:

1. *Ló* (csikó) csontváza.
2. *Vascsat*. Négyyszögletes, pecke háromszög, teste lapított kör átmetszetű. H.: 3,8 cm. KJM ltsz.: 57.5.78. KJM régi ltsz.: 5129/1932.
3. *Vaskés* pengéje. A láb és a lófej között, a tok farostjaival. Alsó nyélállású, nyéllapos, egyenes hátú, a hegy felé keskenyedő pengéjű vaskés. H.: 12,7 cm, sz.: 1,4 cm. KJM ltsz.: 57.5.79. KJM régi ltsz.: 5128/1932
4. *Vaskard*. A láb és a lófej között került elő. Csak a dokumentáció említi.

Övgarnitúra:

5. *Szíjvég*. Bronzból öntött, duplafedelű, teste négy laposlevelű indával, a köpús része két állatfejpárral díszítve. H.: 7,7 cm, sz.: 2–2,3 cm, v.: 1,4 cm. KJM ltsz.: 57.5.34. KJM régi ltsz.: 5083/1932.

6. Duplafedelű *kisszívég*. Bronzból öntött, 2 db-ból álló kisszívég, teste kettő indával, köpűje állatfejpárral díszítve. H.: 3,3 cm, sz.: 1,4 cm. KJM ltsz.: 57.5.35–57.5.36. KJM régi ltsz.: 5084/1932–5085/1932.

7. Keskeny pajzs alakú *övveret*. Összesen 18 db, bronzból öntött, három csukló nélkül, a többi pajzsalakú csüngővel. Díszítésük két sorban elrendezett hármalevelű növényi minta, pontozott háttérrel. H.: 0,8; 2,6 cm, sz.: 0,8–1,1 cm. KJM ltsz.: 57.5.37–57.5.54. KJM régi ltsz.: 5086/1932–5102/1932.

8. *Lyukvédő*. Bronzból öntött, a fősíjhoz tartozó, címerpajzsalakú, poncolt háttérben hármalevelű növényel díszítve, 3 db. H.: 2,3 cm, sz.: 2,1 cm. KJM ltsz.: 57.5.55–57.5.57. KJM régi ltsz.: 5107/1932–5109/1932.

9. Csüngősíjak *lyukvédői*. Bronzból öntött, azonos alakúak és mintájuk az övsíj lyukvédőihöz (8. sz. mell.). H.: 1,7 cm, sz.: 1,3 cm. Eredetileg 18 db, a leltárkönyvben már csak 17 db szerepel. KJM ltsz.: 57.5.58–57.5.74. KJM régi ltsz.: 5110/1932–5127/1932.

10. *Övforgó*. Bronzból öntött, középen egy szeglyukkal és hosszában végigfutó gerinccel. H.: 8,2 cm, sz.: 1,5–1 cm. KJM ltsz.: 57.5.75. KJM régi ltsz.: 5105/1932.

11. *Övbújtató*. Bronzlemezéből készült. H.: 2,3 cm, sz.: 1,9 cm, m.: 1,3 cm. KJM ltsz.: 57.5.76. KJM régi ltsz.: 5106/1932.

12. Csuklós *övcsat*. Bronzból öntött, ovális alakú karikával és síjvégszerű, üreges aljú csattesttel, melyet három szegecs rögzít. Díszítése pontozott háttérből kiemelkedő növény minta számos levéllel rajzolva, valamint a csatkarika végein visszahajló indaszerű díszítés figyelhető meg. H.: 5,5 cm, sz.: 3,4; 2,2 cm KJM ltsz.: 57.5.77. KJM régi ltsz.: 5104/1932.

Irodalom: Csallány 1956, 47; Bende 2012, 652; Bende 2017, 201, 306.

Vass Sándor földjén 1941-ben végzett feltárás:

Kat. szám: 8.

3. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 175 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. A férfi jobb oldala mellett ellentétes tájolású, bal oldalán fekvő lócsontváz.

Mell. [5–6. tábla]:¹⁷

1. Nyolc nagy és hat kisebb, bronzból öntött, állatfejes *bronzfalera* a lókoponyán és a farán. A 8 db nagy aranyozott, öntött bronz falera áttört korongon gyöngysor keretben

---

¹⁷ A sírhoz tartozik még az 53.54.25. leltári tétel, amiben 4 db bronz és ezüst szegecs található, valószínűleg a veretek részei lehetnek, valamint az 53.54.27. leltári tétel, ami 2 db ezüst lemeztöredéket foglal magába, vélhetően szintén a veretek részei lehetnek.

négyes csoportban jobbra néző állatfejek, közepén egy dudorral, annak közepén egy szegecs. díszített. A 6 db kisméretű falera aranyozott bronzból készült, balra forduló állatfejekkel díszítettek. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.8–53.54.9; 53.54.26.

2. Oldalpálcás *vaszabla*. Kétrészből álló szájvassal, karikával és négyszögletes füllel, C-alakú, végei felé szélesedő oldalpálcával. H.: 21,5 cm, oldalpálca h.: 12 cm. MFM ltsz.: 53.54.31.

3. *Vaskengyel* a ló hátán. Széles téglalap alakú füllel ellátott, rombusz átmetszetű szárú kengyel. A szár az alsó harmadán, a talpaló irányába téglalap átmetszetbe vált, talpalója széles téglalap alakú, állását már nem lehet megmondani. H.: 12 cm, sz.: 8 cm, fül sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.32.

4. *Bronzcsat*. Két kisméretű, négyzetes csat, háromszög alakú, indás testtel és egy-egy bújatóval a ló lapockáinál (kengyelé). A kantár szíjcsatja aranyozott bronzból készült, négyszögletes fejű és indadíszes testű, melyet 3 szeggel rögzítettek. A bújató bronzból készült, aranyozott. H.: 4,3 cm, sz.: 2 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.5–53.54.6; 53.54.10; 53.54.12, 53.54.18, 53.54.24.

5. *Kisszíjvég*. A négy kisszíjvégből 2-2 a tomporon és a koponyánál került elő. Bronzlemezből készült, aranyozott szíjvég egy szegeccsel rögzítve. H.: 2,8 cm, sz.: 1,5 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.7; 53.54.11; 53.54.22.

6. Bogyócsüngős arany *fülbevalópár* a férfi koponyájánál. Elveszett.

7. Öntött bronz *varkocsszorítópár* a koponyánál. Két darab öntött, bronz, aranyozott, hatoldalú hasáb alakú, közepén és végein kettős gyűrűkkel díszített. Az egyiknek a pántja hiányzik. H.: 5 cm. MFM ltsz.: 53.54.20.

8. *Vaskés* a jobb medencelapát mellett. Elveszett.

9. Egyélű *vaskard* a halott jobb oldala mellett. Mára rendkívül töredékes állapotából adódóan nem lehet meghatározni. H.: 95 cm, sz.: 3 cm. MFM ltsz.: 53.54.176.

10. Közepes- és nagyméretű vas *ácskapocs* a koponyától jobbra, a bal láb mellett és a bal lábfej előtt, magasabban. U-alakúak, téglalap átmetszetűek. Eredetileg 7 db, mely mára 8 db töredékben maradt meg. H.: 12–23,5 cm, sz.: 1,3–1,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.29–53.54.30

11. Három S-alakú *vaskapocs* a koponyánál és a lábfejek előtt. Hat töredékben találhatók meg. Sz.: 3,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.28.

Öntött bronz övgarnitúra a derék körül:

12. *Csat*. Öntött, bronz, trapéz alakú csatfejű, csuklós, aranyozott csat. Téglalap alakú teste, enyhén homorúan ívelt oldalú, áttört testű, S-alakú szirmos levelű indával díszített.

Teste trapéz alakú, pecke ráhajló, madárcsőrre emlékeztető formájú. H.: 9,8 cm, sz.: 4,3 cm. MFM ltsz.: 53.54.16.

13. Téglalap alakú *övveret*. Összesen 6 db melyből 3 db egytagú (53.54.14) és 3 db kéttagú (53.54.15), áttört, homorú indás, enyhén homorúan ívelődő oldalakkal. Díszítésük áttört laposinda. Az egyik egytagú veret 3 sarkán 1-1 laposfejű szeg, a többin csak a szeglyuk látható. A csuklós, áttört indadíszes csüngős vereteken szintén csak szeglyuk látható, az egyik vereten a csüngőtag indáit poncolással is díszítették, hasonlóan, mint a verettest keretét. Az egyik csüngő töredékes. A veretek teste áttört, díszítésük laposinda, keretük poncolt, aranyozott. H.: 5,2–7 cm, sz.: 3,5–5,2 cm. MFM ltsz.: 53.54.14–53.54.15.

14. *Lemezújrató*. Kisszíjvég alakú, bronzból öntött, aranyozott, áttört. Laposlevelű, tükrözött, négyes osztású S-alakú indacsoportokkal díszítve. Kettőtört. H.: 4,5 cm, sz.: 1,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.19.

15. Sima, hegyes végű *övforgó*. Bronzból öntött, felszínén aranyozás nyomaival, trapéz átmetszetű, hátoldala sima, enyhe benyomott gerinc fut rajta végig. H.: 7,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.13.

16. *Lyukvédő*. Álló téglalap alakú, bronzlemez, 3 db. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.23.

17. *Nagyszíjvég*. Bronzból öntött, kettős lemezű, aranyozott nagyszíjvég, lemezei különválva és az egyik töredékes. Áttört díszítése laposlevelű indacsoportokból áll, felső részen S-alakú indával. H.: 12 cm, sz.: 3,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.17.

18. *Kisszíjvég*. Öntött, bronz, kettős lemezű kisszíjvégek, 3 db. Egy ép (lemezei különválva) kettő töredékekben. Áttört növénymintás díszítésűek, S-alakú indamotívummal és aranyozás nyomaival. H.: 4 cm, sz.: 1,5 cm. Mára csak 2 szíjvég lemeze maradt meg. MFM ltsz.: 53.54.21.

Irodalom: Csallány 1962, 445–480; András 1997, 107; Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 207, 277, 294, 297, 309.

Kat. szám: **9**.

7. sír: M.: 190 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű 170 cm hosszú csontváza. Koponyája jobb oldalán feküdt. A férfi jobb oldala mellett hason fekvő ló csontváza, Csallány leírása szerint a „*fej földemelvényre volt ráhelyezve*.”

Mell. [7. tábla]:

1. *Kengyel pár*. Az egyik kengyel füle téglalap alakú, a fülnyílás alatt, egymás mellett két lyuk van. A második kengyel szintén téglalap alakú, füle kopott, lapított sarkú, téglalap átmetszetű szárán két áttörés van, a talpaló felé kiszélesedik, téglalap átmetszetű lesz. A

talpaló kiszélesedésénél két áttörés van, maga a talpvas széles téglalap átmetszetű, erősen homorú, rajta talán borda is kivehető. H.: 18,5 cm, sz.: 11 cm. MFM ltsz.: 53.54.40.

2. *Vaszabla*. Egyenes oldalpálcás, csuklós szájvasú, mára rendkívül töredékes állapotban. H.: 20 cm, oldalpálca h.: 15 cm. MFM ltsz.: 53.54.200.

3. *Bronzveret* a ló tarkóján. Félgömbös, 4 db. Elvesztek.

4. Bronz *karikafülbevaló* a férfi koponyájának bal oldala mellett. Elveszett.

5. *Vaskés* a jobb combcsont mellett. Egyélű, farost maradványaival, mára csak a nyél töredéke maradt meg. H.: 3 cm. MFM ltsz.: 53.54.37.

6. Két nagyméretű vas *ácskapocs* és 2 db S-alakú *vaskapocs* a koporsó négy sarka táján, átlósan párban. H.: 14,3 cm; Sz.: 1–2 cm. MFM ltsz.: 53.54.38–53.54.39.

Öntött bronz övgarnitúra:

7. Ovális *csat* pajzs alakú testtel. Bronzból öntött, csuklós, áttört, pajzs alakú testének díszítése szív alakú leveles S-alakú indamotívum. Feje ovális, a ráhajló pecek megemelt bázissal, kopott állapotú. H.: 6,5 cm, sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.179.

8. *Övveret*. Négyszögletes, öntött bronzveret, 5 db. Áttört gyöngysor keretben szív alakú leveles, tükrözött indafonattal díszített. H.: 2,7 cm, sz.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.180.

9. *Övforgó*. Bronzból öntött, lapos, téglalap átmetszetű. Előlapja szalagfonattal díszítve, hátlapja sima. H.: 5,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.178.

10. *Lyukvédő*. Patkó alakú, 3 db. Elveszett.

11. *Nagyszíjvég*. Öntött bronz nagyszíjvég, áttört, két griffel díszítve. Szíjszorítója egyik oldalon sima, a másikon állatalakos. H.: 9 cm, sz.: 2,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.177.

Irodalom: Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 207, 277, 309.

Kat. szám: **10.**

10. sír: T.: ÉNy–DK. H.: 200 cm, sz.: 200 cm, m.: 170 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza, jobb oldala mellett ló csontváza.

Mell. [8. tábla]:

1. *Oldalpálcás vaszabla* a ló szájában. Kéttágú szájvassal, a szárok kettős fűzőkarikában végződnek, a szélsőben zárt vaskarika, egyenes oldalpálcával. Rúd h.: 14 cm, teljes h.: 11 cm. MFM ltsz.: 53.54.46.

2. Hurkos fülű, egyenes talpú *kengyelpár*. Vasból kovácsolt füle a szárból került kialakításra, lapított kör alakú, lekerekített sarkú téglalap átmetszetű. A szár téglalap átmetszetű, a talpaló felé megvastagodik. Mára csak 1 darab maradt meg belőle. M.: 14 cm. MFM ltsz.: 53.5.47.

3. Téglalap alakú, préselt *lószer számveretek* a lókoponyán. Mára teljesen szétporladtak. MFM ltsz.: 53.54.54.

4. *Hevedercsat*. Trapéz alakú vascsat. A szíj felőli végén kerek átmetszetű, teste további része, valamint a pecke téglalap átmetszetű, a csatpecek a vége felé enyhén keskenyedik. H.: 14,7 cm, sz.: 3,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.48.

5. *Lófogak*. MFM ltsz.: 53.54.45.

Lemezes övgarnitúra:

6. *Bronzcsat*. Fecskefarok alakú, ívelt oldalú pajzs alakú, szíjszorító lemezzel, három szegeccsel, viszonylag kopott. H.: 7,1 cm, sz.: 9 cm. MFM ltsz.: 53.54.50.

7. *Övveret*. Négyzet alakú, négy nagy szegeccsel ellátott bronzveret, az egyik gyöngybetét, 3 db. A leltárkönyvben ezüst lemezes veretek szerepelnek. Sz.: 3 cm. MFM ltsz.: 53.54.56–53.54.58.

8. *Lemez bújítató*. Bronz, belső részén 2 szegeccsel rögzítették a szíjhoz. H.: 3,5 cm, sz.: 0,9 cm. MFM ltsz.: 53.54.51.

9. Álló téglalap alakú *lyukvédő*. Elveszett.

10. Állatfej, öntött *övforgó*. Két állatfejben végződő, barázdált testű bajusz alakú. H.: 5 cm. MFM ltsz.: 53.54.49.

11. *Bronzveret*. Díszes, öntött karikás csüngős, keskeny téglalap alakú veret. Átm.: 2,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.52.

12. *Nagyszíjvég*. Bronzlemezből készült, töredékes. MFM ltsz.: 53.54.55.

13. *Bőrmaradványok bronznyomokkal*. A dokumentáció nem említi, csak a leltárkönyv. MFM ltsz.: 53.54.53.

Irodalom: Csallány 1962, 445–480; Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 207, 309, 310.

Kat. szám: **11.**

13. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 50 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. A sírban ló csontváza is volt.

Mell. [9. tábla]:

1. Gömbös végű *oldalpálcás vaszabla*. Csuklós szájvasú, egyenes, vége felé keskenyedő, gömbben végződő, négyszögletes füllel ellátott. A kettős fűzőlyukban végződő zablaszárak karikával vannak ellátva. Rúd h.: 13 cm, Szár h.: 10 cm. MFM ltsz.: 53.54.61.

Öntött, bronz övgarnitúra:

2. *Bronzcsat*. Csatkarikája fecskefarok alakú, teste lemezes, lekerekített végű, 3 szeggel ellátott. H.: 6 cm, sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.62.

3. *Övveret*. Téglalap alakú, bronzból öntött áttört veret, után vésett ülő pózban ábrázolt, mellső lábát kissé felemelő griffel. Sarkain 1-1 szeg, illetve szeglyuk. Oldalai enyhén homorú ívelésűek, 6 db. H.: 3,7 cm, sz.: 2,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.68.

4. *Lemezújrató* indás előlappal. H.: 3,5 cm, sz.: 1 cm. Az előlapja mára elveszett. MFM ltsz.: 53.54.63.

5. *Lemez övforgó*. Bronz, széles szárú, lapos, csokornyakkendő alakú. H.: 4,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.65.

5. *Lemezveret*. Díszes, öntött, karikás-csüngős. H.: 4 cm; átm.: 2 cm. MFM ltsz.: 53.54.69.

6. *Lyukvédő*. Bronzlemezről kivágott álló téglalap alakú lyukvédő töredéke. H.: 2,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.67.

7. *Nagyszíjvég*. Öntött bronz nagyszíjvég, áttört díszítése 3 griff, szíjszorítóján fekvő, fejét hátrafordító állatalak. H.: 10,9 cm, sz.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.64.

8. Indás *kissíjvég*. Bronzból öntött, egyik oldalán S-alakú inda, a másikon griff talán szárnnyal, 2 db. H.: 3 cm, sz.: 1,4 cm. A leltárkönyvben csak 1 db szerepel. MFM ltsz.: 53.54.66.

Irodalom: Csallány 1962, Taf. 18; Bende 2012, 652; Kiss 2012, 264; Bende 2017, 207, 306.

Kat. szám: **12.**

14. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 165 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza, 80 cm-re ló csontváza, 90 cm mélyen. (Fekvéséről nincs adat, illetve a mélységadatok egymásnak ellentmondóak).¹⁸

Mell. [10. tábla]:

1. *Falerák*. Kerek, sima bronzlemezről készült, középen egy lyukkal (kettő-kettő a koponyánál és a farnál). Átm.: 5 cm. A leltárkönyvben 4 db szerepel. MFM ltsz.: 53.54.72.

2. Kétkarikás *csikózabla*. Egyenes, két karikában végződő csuklós szájas zabla. H.: 11 cm. MFM ltsz.: 53.54.70.

3. *Kengyel*. Hurkos fülű, kerek, széles, bordás talpú. A fül téglalap, a szár lekerekített sarkú négyszög, míg a talpaló téglalap átmetszetű. A kengyelfül felső részén a két oldal elválik egymástól, törés nyoma viszont nem figyelhető meg rajta. M.: 12,5 cm, sz.: 10,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.71.

Lemez övgarnitúra:

---

¹⁸ A zárójeles gondolat a Csallány-féle katalógusból származik.

4. *Lyukvédő*. Bronzlemezről készült 2 db-ból álló téglalap alakú, hátsó éle 3-as alakú, két szegeccsel rögzítették az övhöz. H.: 2,5 cm, sz.: 1,6 cm. MFM ltsz.: 53.54.74.
5. Oldalléces, lemezes *nagyszíjvég*. Bronzlemezei és U-alakú keretpánt töredékei. Sz.: 2,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.75.
6. Keskeny *kissíjvég*. Ezüstlemezről, rendkívül töredékesek, eredetileg 4 db. MFM ltsz.: 53.54.77.
7. *Vascsat* a medencében. Elveszett.
8. *Vaskés*. Egyélű penge farost maradványaival. Valószínűleg középső nyélállású, ívelt hátú, nyéllapos. H.: 6 cm, sz.: 1 cm. MFM ltsz.: 53.54.73.
9. Ezüstlemezes *veret* töredéke. A dokumentáció nem említi, csak a leltárkönyv. MFM ltsz.: 53.54.76.

Irodalom: Bende 2012, 652, 656; Bende 2017, 207, 306, 309.

Kat. szám: **13**.

15. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 128–200 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza, jobb oldalától 150 cm-re, vele párhuzamosan, ellentétes tájolással egy ló csontváza a jobb oldalán. A ló m.: 200 cm.

Mell. [10–11. tábla]:¹⁹

1. *Kengyelpár*. Téglalap alakú füllel, egyenes talppal a ló jobb és bal oldala mellett. Füle téglalap átmetszetű, nyak nélkül, kissé megtörve csatlakozik a szárhoz, mely négyszög átmetszetű. Talpalója talán egyenes volt. H.: 4 cm, fül sz.: 4 cm. A leltárkönyvben csak 1 szerepel. MFM ltsz.: 53.54.82.
2. Oldalpálcás *vaszabla* a ló szájában. Kétagú szájvassal ellátott, S-alakú oldalpálcáján négyszögletes fül, mely mára hiányzik. H.: 11 cm. MFM ltsz.: 53.54.81.
3. Kerek, öntött *bronzfalera* a lókoponyán és a medencén. Bronzból öntött, aranyozott, áttört kerek. Díszítése gyöngysor keretezésben nyolcszirmú rozetta. Közepén szeggel átütve, 6 db. A falerák egyike rendkívül kopott, rosszabb minőségű, mint a többi. Átm.: 4,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.92.
4. *Szíjvégek* a lókoponyán és a medencén is. Öntött, bronz, aranyozott kissíjvég. Egyik oldala díszítés nélkül, a másikon egymásnak háttal fordított S motívumok. H.: 3 cm, sz.: 1,4 cm. A leltárkönyvben 1 db szerepel. MFM ltsz.: 53.54.87.

¹⁹A leltárkönyvben a sír anyagához sorolják az 53.54.94. leltári tételt, mely 3 szegecselt ezüstlemez töredéket foglal magába, valamint az 53.54.95. tételt, mely egy kerek, középen szeggel átütött ólomlemez tartalmaz, ám a dokumentáció nem említi ezeket a tárgyakat.

5. Kis *bronzrozetta* a ló nyakcsigolyáinál. Öntött, bronz, aranyozott kerek veretek, 4 gerezdre osztott geometrikus dísszel. Egy töredékes, közepükön szeg. Átm.: 1,8 cm. A leltárkönyvben 4 db szerepel, mára csak 3 db van belőlük, szegük hiányzik. MFM ltsz.: 53.54.93.

6. *Lószőrmaradványok*. A dokumentáció nem említi, csak a leltárkönyv. MFM ltsz.: 53.54.78.

7. Két nagyméretű vas *ácskapocs*. Testük téglalap, száruk ovális és téglalap átmetszetű. Az ovális átmetszetű szár íves. H.: 23 cm, sz.: 1,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.80.

8. Négy S-alakú *vaskapocs* a férfi koponyája mögött és a lábfejek előtt, középen S-alakú kapcsok, a felkarok mellett jobbról és balról és a lábszárak mellett jobbról és balról az ácskapcsok, a csontváz tengelyével megegyezően állnak. A leltárkönyvben 2 db szerepel. Az egyik kapocs teste egyenes, csak a végén ívelt. H.: 21,5 cm, sz.: 3,2 cm. MFM ltsz.: 53.49.79.

Öntött, bronz övgarnitúra a férfi dereka körül:

9. *Bronzcsat*. Öntött, bronz, aranyozott csuklós övcsat. Pajzs alakú testének felső széle gyöngysor kiképzésű. Díszítése indamotívum. Az ovális fej és a megemelt bázisú tövis szintén gyöngysor kiképzésű. H.: 5,5 cm, sz.: 4,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.86.

10. *Lemezbijutató*. Bronz, 2 szegeccsel. H.: 3,7 cm, sz.: 1,3 cm. MFM ltsz.: 53.54.85.

11. *Övforgó*. Öntött bronz övforgó hegyeslevelű indadísszel. H.: 7,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.84.

12. Öt téglalap alakú, egy- és kéttagú, griffes *övveret*. Öntött, bronz, áttört, aranyozott téglalap alakú, griffmotívummal és fürtös indadísszel. H.: 3,7–5,8 cm, sz.: 2,9–3,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.90–53.54.91.

13. Három *lyukvédő*. Öntött bronz, patkó alakú lyukvédők, gyöngysor utánzatú szárral. Egy ép, kettő töredékekben. Átm.: 2 cm. MFM ltsz.: 53.54.89.

14. Egy lapú, tokos, ívelt oldalú, hegyes végű *nagyszíjvég*. Bronzból öntött, aranyozott, 3 griff a lapon, szíjszorítón hátranéző, fekvő állatalak. H.: 11 cm, sz.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.83.

15. Három griffes-indás *kisszíjvég*. Öntött, bronz, aranyozott kisszíjvégek, egyik oldalukon griff, a másikon S-alakú indamotívummal. Szíjszorítón fektetett S-alakú indamotívum. H.: 2,8 cm, sz.: 1,4 cm. MFM ltsz.: 53.54.88.

16. *Vaskés* a jobb combcsont mellett. Elveszett.

Irodalom: Csallány 1962, 445–480, 466; Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 207–208, 277; 309.

Kat. szám: 14.

29. sír: T.: É–D. M.: 190 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű 170 cm hosszú csontváza, jobbján, kissé magasabban ló csontváza.

Mell. [12. tábla]:

1. Gyöngycsüngős arany *fülbevalópár* a koponya két oldalán. Rombusz átmetszetű karika, gyöngycsüngője hiányzik. Átm.: 2,7 és 2,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.203.

Öntött, bronz övgarnitúra:

2. Hat darab egy és kéttagú griffes *övveret*. Téglalap alakú, öntött bronz veret, oldalai enyhén, homorúan íveltek. Áttört, utánvésett szárnyas griffel díszítve, csüngőtagjuk szőlődíszes inda. H.: 3,8–5,3 cm, sz.: 2,8–3,6 cm. MFM ltsz.: 53.54.124–53.54.125.

3. *Nagyszíjvég*. Öntött bronz nagyszíjvég, egyik oldalán 3 állatból álló küzdelmi jelenet, a szíjszorítón nyúlra emlékeztető állatalak. Másik oldalán lapos levelű indacsoportok, a szíjszorítón laposinda. H.: 11 cm, sz.: 2,9 cm. MFM ltsz.: 53.54.118.

4. *Kissíjvég*. Bronzból öntött, egyik oldalán szárnyas griffel, a másikon S-alakú indával, valamint szív alakú levelekkel díszített, 4 db. H.: 2,6–3,3 cm, sz.: 1,3–1,9 cm. MFM ltsz.: 53.54.123; 53.54.131. Az 53.54.131-es leltári számú tárgy elveszett.

5. Indás *övforgó*. Öntött bronz övforgó, hegyeslevelű indamotívummal. Közepén szeggel. H.: 7,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.119.

6. Gyöngyözött, patkó alakú *lyukvédő*. Bronzból öntött, 3 db. Átm.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.127.

7. *Lemezújrató*. Bronz, lapján hegyeslevelű indadísz, gyöngyözött keretben. H.: 3,7 cm, sz.: 1,4 cm. MFM ltsz.: 53.45.121.

8. Díszes, öntött karikás csüngős *veret*. Öntött bronz, cakkos szélű függesztőkarika. Négyszögletes füléhez szíjszorító pánt kapcsolódik. Átm.: 2,6 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.126.

9. *Bronzcsat*. Csuklós, öntött, pajzs alakú áttört teste laposlevelű indadíszes. Ovális feje gyöngysor kiképzésű, a megemelt bázisú tövis madárfejre emlékeztető formájú. H.: 5,7 cm, sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.122.

10. Nagy bronz *szegecsfejek*. Közepén és végén gömbösen kiszélesedő rúd, a gömbös tagok lyukkal. H.: 5,2 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.129.

11. Ezüstlemez *szíjvégtörédek*. Félgömbös, ezüstlemezből készült verettörédek. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.130.

12. *Vaskés*. Egyélű penge. Sz.: 1,4 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.128.

Irodalom: Pápai 1991, 366; Bende 2012, 652; Bende 2017, 208, 306.

Kat. szám: 15.

31. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 200 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, 160 cm hosszú csontváza. A betöltésben égett csonttöredékeket figyelt meg az ásató. Ló csontváza a férfi jobbján.

Mell. [12–13. tábla]:²⁰

1. *Vaszabla*. Kéttagú, csuklós szájvasú, egyenes oldalpálcás, mára rendkívül töredékes állapotú. H.: 10 cm, pálcá h.: 4, 10 cm. MFM ltsz.: 53.54.135.
2. Hurkos fülű, egyenes talpú *kengyel*. A füle lekerekített sarkú téglalap, szára kerek, talpalója téglalap átmetszetű. H.: 12 cm, sz.: 8 cm. MFM ltsz.: 53.54.136.
3. Téglalap alakú, préselt *lószerszámveretek*. Mára teljesen szétporladtak. MFM ltsz.: 53.54.143.
4. Gyöngycsüngős *fülbevalópár* a koponyánál. Kerek bronzfülbevalók gömbölyű gyöngycsüngővel. Eltérő típusok, az egyik szabadon mozgó csüngőtagos, a másik nagyobb gömbcsüngővel van ellátva. A nagyobb gömbcsüngős mára töredékes állapotban maradt fenn. Átm.: 3,1 cm. MFM ltsz.: 53.54.138.
5. Öntöttbronz *varkocsszorítópár*. 1 db hatszög és 1 db trapéz alakú, közepén és a végein gyűrűs díszítéssel. H.: 5,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.137.
6. Korongolt, magas, füles *korsó* a jobb lábánál. A leltárkönyvben nem szerepel, csak fotón maradt meg.²¹
7. Négy nagyméretű vas *ácskapocs* és S-alakú vaskapocs mindkét oldalon. 3-3 db egymástól 80 cm-re és a sír végén. Az ácskapcsok teste téglalap, háromszög, valamint négyszög átmetszetű, száruk a testükkel megegyező metszetet mutat. A leltárkönyvben 6 db szerepel. H.: 12,5 cm, sz.: 1,4–2 cm. MFM ltsz.: 53.54.133–53.54.134.
8. *Bőr- és famaradványok*. A dokumentáció nem, csak a leltárkönyv említi. MFM ltsz.: 53.54.142.

Lemezes övgarnitúra a derék körül:

9. Ovális fejű, lemezes testű *bronzcsat*. A téglalap alakú testen 2 szeggel, kissé ráhajló pecekkel. A csatkarika és a lemezes test tompaszöveget zár be egymással. H.: 4 cm, sz.: 3 cm. MFM ltsz.: 53.54.140.

---

²⁰A sírhoz sorolnak még 2 gömbös tagolású öntött bronzrudat is, a tétel az 53.54.141. leltári számon található meg.

²¹A fotót lásd: KJM RA 236-84.

10. *Bujtató*. Bronz, visszahajló végekkel. H.: 2,5 cm, sz.: 0,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.139.

11. *Nagyszíjvég*. Bronzból préselt, indás szíjvég. MFM ltsz.: 53.54.143.

Irodalom: Andrási 1997, 107, 116; Bende 2012, 652, 656; Bende 2017, 208, 277, 294, 306, 309, 310.

Kat. szám: **16.**

32. sír: T.: ÉNy–DK. H.: 240 cm, sz.: 200 cm, m.: 200 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Ló 220 cm hosszú csontváza a férfi jobbján, hason, ellentétes tájolással.

Mell. [13–14. tábla]:

1. Oldalpálcás *vaszabla* a ló szájában. Az egyenes oldalpálca négyszögletes füllel kapcsolódik a két tagból álló szájvashoz. A száruk végébe karika csatlakozik. Szár h.: 9,5 cm, pálcá h.: 12 cm. MFM ltsz.: 53.54.145.

2. Hurkos fülű, egyenes talpú *kengyelpár* a ló két oldala mellett. Rendkívül töredékes állapotúak, fülük átmetszete téglalap alakú, száruk rombusz, illetve téglalap. Az egyik kengyel talpalója egyenes, téglalap átmetszetű, a másik kengyel talán homorú talpalójú volt. MFM ltsz.: 53.54.146–53.54.147.

3. Téglalap alakú, préselt, geometrikus mintájú *lószerszámveret* a lókoponyán, a lapockán és a farán, kettős sorban, 36 db. Gyöngysoros keretelésben, a középső téglalap alakú, bordával keretelt mezőhöz geometrikus motívumokkal kitöltött trapéz és háromszög alakú mezők csatlakoznak. A leltárkönyvben 24 szerepel. H.: 4 cm, sz.: 2,3 cm. MFM ltsz.: 53.54.158–53.54.161.

4. Arany *fülbevalópár* hosszúkás lemezcsőngővel, a koponyánál. Granulált körte alakú lemezcsőngővel. H.: 3,2 cm, sz.: 3,1 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.163.

Öntött, bronz övgarnitúra:

5. Négyzet alakú *övveret*. Négyszögletes, öntött bronz aranyozott veretek. Gyöngysor keretelésben szív alakú leveles indafonat, 5 db. H.: 2,7 cm, sz.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.154.

6. Patkó alakú *lyukvédő*. Öntött, bronz, aranyozott, patkó alakú lyukvédőveret poncolt díszítéssel, 2 db. Átm.: 2,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.157.

7. *Lemezbujtató*. Öntött, bronz, aranyozott, szíjvég alakú, testén indadíszsel. Egyik oldalához függesztőkarika csatlakozik. H.: 3,9 cm, sz.: 1,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.151.

8. *Övforgó*. Öntött, aranyozott bronz, S-alakú, hegyes levelű indamotívumokkal, egyenes szárákkal. H.: 5,2 cm, sz.: 1,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.156.

9. Veret *vaskarikacsüngője*. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.162.

10. Lemez *szíjszorító*. Elveszett.

11. *Nagyszíjvég*. Bronzból öntött, teste szimmetrikus S-alakú indadíszes, egylapú, tokos, felső részén indadíszsel, ívelt oldalú, hegyes végű, kerete csavarást utánzó. H.: 1,6 cm, sz.: 2,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.152.

12. *Kissíjvég*. Öntött bronz aranyozott, S-alakú, hegyes levelű indamotívummal, 2 db. H.: 2,9 cm, sz.: 1,4 cm. MFM ltsz.: 53.54.153.

13. *Csat*. Bronzból öntött, csuklós, aranyozva. Áttört pajzs alakú testét hegyes levelű indafonat díszíti. A háromszögletű poncolt sorokkal díszített ovális fej és a megemelt bázisú pecek különválók, a pecek madárfejre emlékeztető alakú. H.: 5,8 cm, sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.155.

14. Egy kisebb és egy nagyobb *vaskés* egymáson. A kisebb kés ívelt nyelű, felső nyélállású, nyéllapos. A nagyobb kés középső nyélállású, egyenes hátú, felfelé ívelő pengéjű. Sz.: 1,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.148–53.54.149.

15. Nagyméretű *vas ácskapcsok* és *S-alakú vaskapcsok* (2 és 4 db), előbbiek oldalt, utóbbiak a koponya mögött és a lábak előtt. A leltárkönyvben 2 db szerepel. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.144.

16. *Kovakő*. A dokumentáció nem, csak a leltárkönyv említi. Talán egy másodlagosan felhasznált pattintott kőpenge töredéke. Rajta a pattintási stigmák, valamint a retusálás nyoma jól kivehetők. H.: 1 cm, sz.: 1 cm. MFM ltsz.: 53.54.150.

Irodalom: Csallány 1962, 445–480; Pápai 1991, 364, 370, 371; Szentpéteri 1993, 233, 251, Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 208–209, 277, 309, 310; Szenthe 2019, 223, 226; Szenthe 2020, 100, 101, 321, 325, 333, 365, 452, 483, 566.

Lovastemetkezések a nagyhegyi temetőben

A szentes-nagyhegyi avar temető 380 sírjából összesen 16 sírban maradt fenn²² a lovastemetkezés valamelyik formájának dokumentált esete [15. tábla],²³ ebből 1 esetben

---

²² Ezeken kívül még egy lovastemetkezésre van adatunk, ami Juhász János földjéről került elő, de a dokumentációban nem szerepel. A sírról egy 1928-as újságcikk emlékezik meg, erről bővebben lásd: SZALONTAI 2021, 331. Egy másik, 1929-es újságcikk tovább bonyolítja a képet, ugyanis ott a Musa János földjén végzett feltárásokról számolnak be, illetve összegzik a munkálatokat. Ebben a cikkben arról írnak, hogy Nagyhegyen 1929-ig 5 lovassírt tártak fel, ebből Musa János földjéről, az 1929-es ásatások során 3 lómellékletes sír került elő (Szalontai 2021, 366–367), ez alapján felmerülhet, hogy Juhász János földjéről 1927–1928 között 2 lovastemetkezéssel is számolhatunk. Jelenlegi tudásunk szerint, a megmaradt dokumentáció alapján, Musa János földjéről az 1929-es feltárások során 1 lovastemetkezés, 1 marhaváz, valamint 1 bizonytalan fajú, egész állattal eltemetett elhunyt került elő, az újságcikkek tanúsága szerint erről a lelőhelyrészről is számolni kell további 2 lovastemetkezéssel (Szalontai 2021, 395). Az újságok alapján összesen további 4 lovastemetkezéssel

lószerszámos temetkezéssel számolhatunk.²⁴ Az itt fellelhető sírok zömében a ló tájolását nem adták meg, csak azt, hogy az állat a halotthoz viszonyítva hogyan fekszik, ezért nehéz pontosan megadni, hogy melyik típusba sorolható az adott temetkezés.²⁵ A megmaradt dokumentációból sem lehet pontos következtetéseket levonni, annyi azonban bizonyos, hogy minden esetben a lovakhoz köthető temetkezés férfiak sírjában fordult elő.²⁶

A lovastemetkezések közül leggyakrabban a Kiss Attila-féle I. típusba sorolható sírok fordulnak elő, összesen 6 esetben helyezték a lovat az ember jobbáéhoz (5., 6., 8., 10., 13., 16. kat. sz), a halotthoz képest ellentétes tájolással.²⁷ A temetőben 2 esetben a ló koponyája az ember lábszárcsontjain helyezkedett el,²⁸ és egymással párhuzamos irányban feküdtek a sírban.²⁹ Nagyhegyen 1 esetben számolhatunk önálló lósírral is,³⁰ bár ennek kapcsán az ásatók megjegyezték, hogy az emberi vázat még elképzelhető, hogy nem tárták fel.³¹

Számos olyan eset is előfordult a temetőben, amikor a halott és a ló viszonyát nem adták meg egyértelműen, ezért azokat nem tudjuk besorolni valamelyik temetkezési típusba. Szerencsére az 1941-es években, Vass Sándor földjén végzett feltárásoknál néhány sírról fotó is készült, melyek alapján pontosítani lehetett a hiányos leírásokat.³² Három esetben csak annyit rögzítettek a feltárók, hogy a ló a halott jobbán feküdt, ám az állat tájolását nem adták meg, így akár a Kiss Attila féle lovastemetkezési formák közül az I és II-es csoportba is tartozhat.³³ Két esetben a feltárók annyit jegyeztek meg, hogy a halott mellett fekszik a ló, így az I-es és IV-es típusú temetkezések között bármelyik típusba besorolható lenne,³⁴ hiszen ezen temetkezési formáknál a ló vagy megegyező, vagy ellentétes tájolásban fekszik a halott valamelyik oldalán.³⁵ Egy esetben csak annyit jegyeztek fel, hogy a sírban lócsontok is

---

egészíthetjük ki a dokumentált esetek számát. Ezen adatok nem elegendőek, hogy pontos képet kapjunk az első nagyhegyi feltárásokról.

²³ Ezt még az újságcikkekben és a kéziratokban fellelhető leírásokban megjelenő lovastemetkezésekkel is kiegészíthetjük, de mivel azokat csak említik, így az érdemi elemzésbe nem vonhatók be.

²⁴ Lásd a katalógust.

²⁵ A lovastemetkezések vizsgálatánál Kiss Attila felosztását vettem alapul: Kiss 1963, 153–162.

²⁶ Egy esetben nem lehetett megadni a halott nemét, ugyanis a sír dokumentációjából nem derül ki, illetve a mellékletek sem utalnak egyértelműen az elhunyt nemére.

²⁷ Kiss 1963, 153.

²⁸ Musa János földje 1929, 156. sír (1. kat. sz); Musa János földje 1929–1930, 19. sír (3. kat. sz).

²⁹ Kiss Attila-féle VI. típus (KISS 1963, 154).

³⁰ Kiss Attila-féle VII. típus (Kiss 1963, 154).

³¹ Musa János földje 1929–1930, 6. sír (2. kat. sz).

³² Fontos megjegyezni, hogy jelenlegi tudásunk szerint már 1928-tól készítettek fotókat a nagyhegyi feltárásokról, ám azok részletfotók, 1941-től néhány esetben viszont a teljes sírt is lefotózták. Ezeket lásd: KJM RA 236-84; 387-92.

³³ Ezeket a katalógusban I–II-es számmal jelöltem: Vass Sándor földje 1941, 7., 29., 31. sír (9., 14., 15. kat. sz).

³⁴ Ezeket a katalógusban I–IV-es számmal jelöltem: Gálfy Lajos földje 1932, 182. sír (7. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 14. sír (12. kat. sz).

³⁵ Kiss 1963, 153–154.

voltak, ám ezeknek az emberi vázhoz való viszonyát nem adták meg, így pontosabban egyik lovastemetkezési-típusba sem sorolható.³⁶

A lószerszámok és lovastemetkezések

A lovastemetkezések közül – beleértve az önálló lósírt is – 14 esetben felszerszámozva temették el az állatot.³⁷ Egy esetben az elhunyt mellé kizárólag lovát helyezték, a sírból semmilyen más melléklet nem került elő,³⁸ ez esetben a Kiss Attila-féle VI. típusba sorolható temetkezési formával számolhatunk.³⁹

Összesen 4 esetben a lovat teljes lószerszámmal, azaz kengyelpárral, hevedercsattal és zablával temették el, ebbe az önálló lósír is beletartozik. Ezen temetkezések közül 2 a Kiss Attila-féle I. típusba sorolható,⁴⁰ valamint egy további temetkezés lószerszámos temetkezés volt.⁴¹ Két esetben a lovakat veretekkel díszített lószerszámmal temették el,⁴² ebből az egyik az önálló lósír volt.⁴³

A halott mellé temetett lovat 5 esetben kengyelpárral és zablával temették el, tehát vagy nem adtak mellé nyeret, vagy nem maradt nyoma. A kengyelpárral és zablával eltemetett lovassírok közül 3 az I. típusú lovastemetkezések csoportjába sorolható.⁴⁴ A hevedercsat nélküli temetkezésekből 1 lovastemetkezés az I-II-es csoportba sorolható, azaz ebben az esetben csak annyit tudunk, hogy a ló a halott jobbán feküdt,⁴⁵ szintén 1 esetben pedig a ló a halott lábainál feküdt, az elhunyttal egy tengelyben.⁴⁶ A zablás-kengyelpáros lovassírok esetében a lovat minden esetben veretekkel díszített kantárral és farhámmal temették el.

Három esetben a lovat 1 kengyellel és zablával helyezték gazdájuk mellé, ezek egytől-egyig a Vass Sándor földjéről kerültek elő.⁴⁷ A temetkezések közül a 3. sír (8. kat. sz.) esetében tudjuk, hogy az az I-es típusú lovastemetkezések csoportjába tartozik, a másik kettő esetében nincsenek pontos adataink a ló és az ember viszonyáról. Ezen temetkezések esetében

---

³⁶ Ez a Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 13. sír (11. kat. sz.).

³⁷ Alapvetően a lószerszámzat részének a kengyelt, a zablát, valamint a nyereg rögzítésére szolgáló hevedercsattot tekintem. Nyilván utóbbi tárgy a nyereggel is összefügg, ám a nagyhegyi temetőből nem került elő semmilyen nyeregrészként azonosítható maradvány.

³⁸ Musa János földje 1929, 156. sír (1. kat. sz.).

³⁹ Kiss 1963, 154.

⁴⁰ Musa János földje 1929–1930, 31. sír (6. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 10. sír (10. kat. sz.).

⁴¹ Musa János földje 1929–1930, 22. sír (4. kat. sz.).

⁴² Vass Sándor földje 1941, 10. sír (10. kat. sz.).

⁴³ Musa János földje 1929–1930, 6. sír (2. kat. sz.).

⁴⁴ Musa János földje 1929–1930, 23. sír (5. kat. sz.), Vass Sándor földje 1941, 15; 32. sír (13; 16. kat. sz.).

⁴⁵ Vass Sándor földje 1941, 7. sír (9. kat. sz.).

⁴⁶ Musa János földje 1929–1930, 19. sír (3. kat. sz.).

⁴⁷ 3., 14., 31. sír (8., 12., 15. kat. sz.).

is a lovakat veretekkel díszített kantárral, hámmal temették el, mindemellett a Vass Sándor földjén feltárt 3. sírnál (8. kat. sz.) az ásatók a kengyelhez tartozó bronzcsatok meglétét is dokumentálták.⁴⁸

A lovassírok esetében 1 alkalommal csak felnyergelve helyezték a lovat a halott mellé,⁴⁹ más lószerszám nem került elő a sírból. A nyereg meglétére a sírből előkerült hevedercsat tanúskodik, mindemellett 1 esetben csak zabla került elő a ló mellől, itt magáról a ló helyzetéről sincsenek pontos adataink, a feltárók csak annyit közöltek, hogy a sírban ló csontváza is előkerült.⁵⁰

Egy sírnál feltételezhetjük, hogy kizárólag lószerszámveretek kerülhettek elő,⁵¹ ugyanis innen ezüstlemezes szíjvég-töredékeket szedtek fel, melyek akár a kantár, illetve a hám díszeként is értelmezhetők.⁵²

A temetkezésekhez köthető⁵³ 13 zablából mára csak 10 maradt meg. Ezek közül 9 esetben kéttagú oldalpálcás zablák fordulnak elő,⁵⁴ közülük 7 esetben az oldalpálca egyenes,⁵⁵ 1-1 esetben pedig C- vagy S-alakú. A vizsgálható oldalpálcás zablával felszerelt lovak esetében 5 hám, illetve kantár⁵⁶ téglalap alakú préselt veretekkel volt ellátva, kettőt pedig bronz falerákkal díszítettek.⁵⁷ Két sír esetében mind a zabláról, mind a lószerszámveretekről, sőt a sír teljes anyagáról csak leírások maradtak, ezek nem szolgáltatnak adatot az elemzéshez.⁵⁸

Csikózablával összesen 1 esetben számolhatunk, itt a kantárt és a hámot sima felületű bronzfalerákkal díszítették.⁵⁹ Érdeemes megjegyezni, hogy a csikózablás lovas bronzlemezről préselt öve az egyik legkorábbi garnitúra, a 7. század végére – 8. század elejére keltezhetjük. Ha megvizsgáljuk a zablák temetőkenti eloszlását, akkor feltűnhet, hogy a Tisza–Maros–Körös vidéken leggyakrabban oldalpálcás zablák fordulnak elő, bár, ha ezeket típusonként vizsgáljuk, akkor árnyaltabb képet kapunk. A Tisza–Maros–Körös vidékről Bende Livia

---

⁴⁸A sír anyaga hiányosan maradt fenn.

⁴⁹Gálfy Lajos földje 1932, 182. sír (7. kat. sz.).

⁵⁰Vass Sándor földje 1941, 13. sír (11. kat. sz.).

⁵¹Vass Sándor földje 1941, 29. sír (14. kat. sz.).

⁵²A sírban fekvő halott derekán jellegzetes 8. századi övgarnitúra volt, ebből eredően úgy gondolom, hogy nem a deréköv részét képezhették a lemezes kisszíjvégek.

⁵³Ismerünk egy oldalpálcás zablát, melyet mára nem lehet pontosan sírhoz rendelni: KJM ltsz.: 57.7.59.

⁵⁴Musa János 1929–1930, 22; 31. sír (4., 6. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 3., 7., 10., 13., 15., 31., 32. sír (8., 9., 10., 11., 13., 15., 16. kat. sz.).

⁵⁵Musa János 1929–1930, 22., 31. sír (4., 6. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 7., 10., 13., 31., 32. sír (9., 10., 11., 15., 16. kat. sz.).

⁵⁶Ezek közül az egyik garnitúra teljes egészében elveszett, csupán leírások maradtak fenn róla

⁵⁷A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 3. sírjából 8 nagyobb és 6 kisebb falera került elő a ló koponyájáról és faráról. Ezek a leírások alapján aranyozott bronzból készültek, állatfejekkel voltak díszítve.

⁵⁸Musa János földje 1929–1930, 19., 23. sír (3., 5. kat. sz.).

⁵⁹Vass Sándor földje 1941, 14. sír (12. kat. sz.).

gyűjtése alapján 11 lelőhelyről ismerünk olyan sírokat, amelyekből lószerszámok kerültek elő.⁶⁰ Összesen 16 olyan temetkezés van [16. tábla],

ahol a sírban csak annyit jegyeztek fel, hogy oldalpálcás zabla volt a halott mellett, 4 esetben tudjuk, hogy az oldalpálca egyenes, 3 esetben S-alakú, 1 esetben C-alakú, 1 esetben pedig az oldalpálca csontból készült. A térségből összesen 24 csikózablát ismerünk, további 3 esetben pedig csak annyit jegyeztek fel, hogy vaszabla volt a ló mellett. A térségből a legtöbb ló-, illetve lovassír a szentes–kajáni,⁶¹ illetve a szarvas–grexa-téglagyári temetőből származik.⁶² Kirívó adat, hogy mind a kajáni,⁶³ mind a nagyhegyi temetőben az oldalpálcás zablák nagyobb arányban vannak jelen a csikózablákhoz képest. A szarvas–grexa-téglagyári temetőben pont fordított a helyzet, ott a csikózablák vannak többségbe.⁶⁴ Kérdés, hogy ez a különbség praktikus okokból, tehát a lovaglási forma vagy stílus sajátosságából, vagy esetleg a megült lovak szilajságából eredhet-e⁶⁵ vagy esetleg más okot is feltételezhetünk a jelenség mögött.⁶⁶ Ehhez fontos adalékként szolgálhat egy a honfoglaló magyarság hagyatéka kapcsán tett megfigyelés. Dienes István megjegyezte, hogy az oldalpálcás zablák javarészt női sírból, vagy rangosabb férfi sírjából kerül elő, véleménye szerint ezeket „gyengébb korú asszony nép, gyermekek, az éltés korú felnőttek és a kevésbé harcedzett előkelők használták.”⁶⁷ Nagyhegyen lovastemetkezések kizárólag férfiak sírjaiból kerültek elő, az elhunytak korát nem tudjuk megállapítani, az elmondható róluk, hogy ha nem is előkelők, de a temető többi férfi halottjához képest gazdagabb mellékletűek voltak. Annyi azonban bizonyos, hogy a helyi közösség kedvelt zablátípusáról beszélhetünk, ám ennek a pontos okát a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk megadni.

---

⁶⁰ Gyűjtésemmél nem vettem figyelembe, hogy a sír egyszerű lovastemetkezés, fülkesír vagy önálló lósír, pusztán a zablák eloszlásának vizsgálata volt a célom.

⁶¹ Innen összesen 20 lovassír került elő.

⁶² Innen 16 lóval kapcsolatos temetkezést ismerünk. Fontos megemlíteni, hogy itt a legtöbb sír lószerszámossal temetkezés, de úgy gondolom, hogy a lószerszámok típusának áttekintését a rítus figyelembevételével is elvégezhetjük.

⁶³ Szentes–Kajánon 12 egyenes oldalpálcás és 2 S-alakú oldalpálcás zabla és 5 csikózabla fordul elő.

⁶⁴ Itt 9 csikózabla mellett 2 egyenes-, 1 S-alakú-, 1 csont oldalpálcás zabla fordul elő.

⁶⁵ Jól tudjuk, hogy a zabla oldalpálca funkciója az, hogy a ló „kormányozása” közben a zabla ne mozduljon el az állat szájában (Dienes 1966, 208–210; Kirpičnikov 1973, 12; Szöllősy 1993, 566). Ehhez fontos adalék lehet, hogy a szilaj lovak regulálására tett korabeli kísérleteket inkább a zabla szájvasának kialakításában kellene keresni (Szöllősy 1993, 566–567), Nagyhegyen kizárólag, az Avar Kaganátus többi temetőjében pedig döntő többségében kéttágú, egyenes szájvasú zablákkal találkozhatunk, melyek a ló számára kényelmesebb eszközök voltak, mint az egytagú profilált vagy láncos szájvasú zablák, melyek a későbbi korok anyagában gyakrabban feltűnnek.

⁶⁶ Úgy vélem, hogy erre a kérdésre nem ez a munka hivatott választ adni, bár mindenképpen érdekes lenne összevetni a lovak fajtáját és a melléjük deponált lószerszámokat. Annyi azonban bizonyos, hogy egy ilyen vizsgálat alapvető feltételeit egy 20. század eleji feltárás nem adhatja meg.

⁶⁷ Dienes 1966, 210.

Elmondható a nagyhegyi temető zabláiról, hogy azok nem mutatnak eltérést más, avarföldön feltűnő párhuzamaiktól, teljesen jellegzetes típusnak tekinthetők,⁶⁸ mindemellett fontos kiemelni, hogy egy az avar kori zablákra vonatkozó tipológiával jóval pontosabb képet is lehetne festeni a jelenleginél, hiszen a rendelkezésünkre álló munkák nem adnak átfogó képet az avar zablákról,⁶⁹ nem erre a témára fókuszálnak.⁷⁰

A lovastemetkezések közül összesen 12 sírból került elő kengyel, ebből mára 9 sír anyaga tanulmányozható.⁷¹ A 9 sír kengyelei között is vannak olyan darabok, amelyek mára annyira töredékesek, hogy pontos tipológiai besorolásra, alkalmatlanok. Alapvetően elmondható, hogy fül kialakítás alapján a temetőben feltűnő tárgyakat hurkos- és téglalap alakú fülű kengyelekre bonthatjuk, rendszerint a talpalójuk ívelt, egyenes, vagy domború volt. Egy esetben a kengyel fülét a szárból alakították ki.

Összességében elmondható, hogy 8 esetben a kengyelek párosával kerültek a sírba, ezek a kengyelpárok 7 esetben megegyező fültípussal bírtak, tehát vagy kizárólag hurkos, vagy téglalap fülű kengyelek kerültek a lóra, egy esetben került eltérő típusból álló pár egy sírba,⁷² itt a hurkos fülű típus mellé egy olyan kengyel került, melyen talán nem került kialakításra külön fül, csak a szárat kovácsolták egybe.⁷³ Összesen 2 esetben lehet meghatározni viszonylag pontosan, hogy a kengyelpárok tagjai nem csak megegyező füllel, de azonos talpkialakítással bírtak.⁷⁴

Páratlan kengyel 3 esetben került elő, ezek hurkos fülű, ívelt talpú,⁷⁵ hurkos fülű egyenes talpú,⁷⁶ illetve szögletes fülű, egyenes talpú kengyelek.⁷⁷ Kérdéses, hogy ezekben az esetekben valóban páratlan számú vaskengyel mellékeléssel számolhatunk, vagy esetleg a kengyelpár másik tagja nem került elő.⁷⁸ A honfoglaló magyar anyagban fakengyel meglétére

---

⁶⁸ Erről bővebben lásd: Kirpičnikov 1973, 12–15.

⁶⁹ A lószerszámot leginkább vagy a temetkezési szokásokkal kapcsolatban tárgyalták, vagy a veretek szempontjából értékelték őket, nem tértek ki a zablák behatóbb vizsgálatára: Čilinská 1966, 192–193; Garam 1987, 73–75; Balogh 2009, 18–20; Bende 2012, 648; Tóth 2017, 270; Vörös 2017, 182–188; Szenthe–Gáll 2022, 254–256.

⁷⁰ A teljesség igénye nélkül: Dienes 1966, 208–234; Kirpičnikov 1973; Schulze-Dörrlamm 1988, 398–401; Szöllősy 1993, 563–596; Petkes 2008, 231–246.

⁷¹ Musa János földje 1929–1930, 22., 31. sír (4., 6. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 3., 7., 10., 14., 15., 31., 32. sír (8., 9., 10., 12., 13., 15., 16. kat. sz.).

⁷² Musa János földje 1929–1930, 22. sír (4. kat. sz.).

⁷³ A tárgy rendkívül töredékes állapota miatt nem lehet egyértelműen meghatározni a kengyelfül típusát.

⁷⁴ A Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 31. sírjában (6. kat. sz.) téglalap alakú fülű, domború talpú kengyelpár, míg a Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 32. sírban (16. kat. sz.) hurkosfülű, egyenes talpú kengyelvasak voltak a lovas felszerelése.

⁷⁵ Vass Sándor földje 1941, 14. sír (12. kat. sz.).

⁷⁶ Vass Sándor földje 1941, 31. sír (15. kat. sz.).

⁷⁷ Vass Sándor földje 1941, 3. sír (8. kat. sz.).

⁷⁸ A honfoglalás kori anyagban, néprajzi párhuzamok alapján, fából készült kengyelek meglétét feltételezte Dienes István olyan sírok esetében, ahol a kengyelek kivételével előkerültek a lószerszámzat további részei. A sírokban fakengyel meglétét az ahhoz tartozó vasalás sejteti (Dienes 1958, 126–127), ám ennek hiányában nehéz

a kengyelfül csont vagy vas borítása utalhat,⁷⁹ ennek hiányában nehéz bármit is feltételezni, az azonban fontos adalék lehet, hogy a Tisza–Maros–Körös vidéken az avar kor 2. felében ritka jelenség, hogy páratlan számú kengyelt helyezzenek a sírba,⁸⁰ a sírok jelentős részében párosával kerülnek elő.⁸¹ A páratlan kengyelek kérdését tovább bonyolítja, hogy a Vass Sándor földjéről előkerült 3. sírban (8. kat. sz.) az ásatók megfigyelték, hogy a ló lapockáin 2 bronzcsat hevert, melyet a kengyelszíz csatjaként határoztak meg, a vaskengyel is a ló hátán került elő. Amennyiben a lovat egy kengyellel helyezhették a sírba, mi indokolhatta, hogy a kengyelszíjat is mellékeljék

A páratlan számú kengyellel eltemetett lovassírok más szempontból nem mutatnak eltérést a temetőben megfigyelt többi lómellékletes sírhoz képest.

Ha a nagyhegyi lovastemetkezések típusait a Tisza–Maros–Körös vidék többi temetőjével összevetjük, elmondható, hogy a temetőben feltűnő lovastemetkezési formák ilyen jellegű eloszlása nem mutat eltérést más, a térségben feltárt temetőhöz képest. Bende Livia is megállapítja, hogy a térségben az I. típusú temetkezés tekinthető a leggyakoribb fajtának.⁸² Mindemellett új és érdekes adatnak tartom, hogy Szentes környékének két nagy sírszámú temetőjében az oldalpálcás zablák nagyobb számban vannak jelen a Tisza–Maros–Körös vidék többi nagyobb sírszámú temetőjéhez képest.⁸³

A lovastemetkezéseknél megfigyelt tájolás, sírforma, koporsóhasználat

A temetőben feltűnő 16 lovastemetkezésből a legtöbb sír ÉNy–DK-i tájolású, összesen 9 temetkezésnél figyelték meg ezt az orientációt.⁸⁴ Három esetben fordul elő ettől eltérő tájolás, 1 sír É–D-i irányú,⁸⁵ míg további 1-1 esetben a sírt DK–ÉNy-i,⁸⁶ valamint Ny–K-i tájolóással

---

megmondani, hogy eredetileg hány kengyelt is helyeztek a sírba. A honfoglaló leletanyagban nem példa nélküli, hogy egy sírban vas- és fakengyel is előkerül, Révész László a tengődi temető 4. sírjából közöl egy olyan lószerszámot, ahol egyszerre fordul elő a két, eltérő anyagból készült kengyel (Révész 1999, 269, 290, 4. kép).

⁷⁹Révész 1999, 271–272.

⁸⁰ Bende Livia gyűjtésében 5 sírből ismert páratlan számú kengyel, ebből 2 önálló lósír: Örménykút–Hidroglóbusz, 3. sír (Bende 2017, 63); Pitvaros–Lenin utca 9. (Bende 2017, 65); Szarvas–Grexa-téglagyár, 140. sír (Bende 2017, 131); Szarvas–Rózsás-halom, 6. sír (Bende 2017, 154); Székkutas–Kápolnadűlő, 466. sír (Bende 2017, 239).

⁸¹Ennyi adat nem elegendő a kérdés eldöntéséhez, ehhez mindenképpen alaposabb vizsgálatok szükségesek, amely jelen munka keretein túlmutat.

⁸²Bende 2017, 307.

⁸³Érdemes lenne nagyobb kitekintésben is megvizsgálni az oldalpálcás zablák elterjedését, hiszen jómagam csak a temetőben fellelt zablák elemzésének szempontjából vizsgáltam. Elképzelhetőnek tartom, hogy egy átfogóbb elemzés sokkal jobban árnyalná a jelenlegi képünket.

⁸⁴ Musa János földje 1929–1930, 23. sír (5. kat. sz.); Musa János földje 1929–1930, 31. sír (6. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 3. sír (8. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 10. sír (10. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 13–15. sír (11–13. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 31 és 32 sír (15., 16. kat. sz.).

⁸⁵ Vass Sándor földje 1941, 29. sír (14. kat. sz.).

ásták meg.⁸⁷ A DK–ÉNy-i irányú sír az önálló lósír volt, négy esetben pedig nincs adatunk a sír, illetve a benne fekvő elhunyt irányára, ebbe a lószerszámos temetkezés is beletartozik. Elmondható, hogy minden esetben háton fekvő, nyújtott helyzetben temették el a halottakat, ennél pontosabban nem rögzítették az elhunytak helyzetét.

A temetőben 3 esettől eltekintve kizárólag a sírmélységet jegyezték fel.⁸⁸

A lovassírok közül 6 esetben vasszereléses koporsóba⁸⁹ temették a ló gazdáját,⁹⁰ ezek közül 5 sír Vass Sándor földjéről, a temető ÉNy-i területéről került elő,⁹¹ illetve 1 sír Musa János földjéről az 1929–1930 között végzett feltárások alkalmával került elő, ez szintén a jelenleg ismert temető kiterjedésén belül az ÉK-i részéről származik. A temetőben 1 lovassír esetében kizárólag ácskapcsokat alkalmaztak a koporsó készítésénél, az összes többi esetben egyaránt előfordul S-alakú és ácskapocs is.

Alapvetően az avar korban két koporsótípussal, a deszkából ácsolt ládakoporsóval és a rönkből vájt koporsóval találkozhatunk. Előbbi kialakítása jóval változatosabb lehet, melyre a sír betöltésében megfigyelt elszíneződésektől a sír aljában érzékelhető mélyedéseken át a váz helyzete is utalhat közvetett módon.⁹² Bende Livia a Tisza–Maros–Körös vidéken feltűnő ácskapocs alakú koporsókapcsokat méretük alapján 3 csoportba sorolta: kis- (kb. 2,5–4 cm), közepes (5–9 cm) és nagyméretűek (10 cm fölött).⁹³ A koporsós-lovassírok közül 4 sírből, összesen 31 esetben (17 ácskapocs és 14 S-alakú) lehet megadni a tárgyak méreteit, eszerint mindegyik a nagyméretű kapcsok csoportjába tartozik, ugyanis méretük 12–23 cm között mozog. Elmondható ezekről a kapcsokról, hogy együttes előfordulásuk a rönkkoporsós temetkezés alkalmazását veti fel, ahogy erre Bende Livia felhívta a figyelmet disszertációjában.⁹⁴ A megmaradt dokumentáció alapján némely esetben pontosan rögzítésre

---

⁸⁶ Musa János földje 1929–1930, 6. sír (2. kat. sz).

⁸⁷ Gálfy Lajos földje 1932, 182. sír (7. kat. sz).

⁸⁸ A kutatóárkos módszerrel feltárt sírok metrikus adatainak problematikájáról lásd: Hergott 2023, 12–14.

⁸⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a kor ásatástechnikai módszereivel kizárólag azon koporsókról vagy sírpítményekről maradtak fenn adataink, amelyeknél valamilyen maradandó anyagot is használtak a kialakításnál, így az értékelésnél szem előtt kell tartani, hogy olyan másodlagos jeleket, mint a test helyzete, a sír aljának formája a sír betöltésének változásai, nem rögzítettek a feltárók, holott sokszor kizárólag ezek utalnak egy-egy sírban csapolt koporsókra, vagy más faszerkezetre: Bende 2017, 275.

⁹⁰ Musa János földje 1929–1930, 23. sír (5. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 3. sír (8. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 7. sír (9. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 15. sír (13. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 31. és 32. sír (15; 16 kat. sz).

⁹¹ Egy esetben az egyik sírből a halott jobb lábánál egy edény is előkerült, ez a Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 31. sír (15. kat. sz) volt.

⁹² Bende 2017, 275.

⁹³ Bende 2017, 276.

⁹⁴ Bende 2017, 277.

kerültek ezeknek a kapsok sírbéli helyzete,⁹⁵ ezen *in situ* megfigyelések is a rönkkoporsó alkalmazását igazolják.⁹⁶

A lovastemetkezések helye és kora a temetőn belül

Az általam vizsgált 16 lovastemetkezés temetőn belüli helyét sokáig nem lehetett megadni, azonban a fennmaradt adatok alapján sikerült a temetőtérképet pontosítani.⁹⁷ Ez alapján világossá vált, hogy a nagyhegyi temető, a maga 380 sírjával nem tekinthető teljesen feltárt temetőnek, ugyanis egyedül a K-i részét tekinthetjük lehatároltnak, mely határt ÉK-en a gepida temető, illetve a Csallány-féle ásatások jelölik. Annyi bizonyosnak mondható, hogy a lovastemetkezések 2 helyen csoportosulnak [17. tábla].

Öt temetkezés a feltárt temetőrészlet ÉK-i részén, míg 9 sír a középső, illetve Ny-i részen került elő. Ezen kívül 1 lovassírnak ismerjük még a helyét a temető DK-i csücskében.

A temető ÉK-i részén csoportosuló 9 temetkezés zöme a Kiss Attila-féle I. típusú lovastemetkezések közé sorolható, összesen 5 ilyen sír található ezen a részen. A nagyhegyi temetőben az eddigi adataink szerint két uralkodó tájolás figyelhető meg [18. tábla].

A temető É-i részén zömmel Ny–K tájolású sírokkal, míg DK-i irányba főként ÉNy–DK-i tájolású temetkezésekkel találkozunk, mely két csoport ÉNy-on, ÉK-en, valamint a D-i részen fedi egymást. Az ÉK-i, valamint D-i részeken a Ny–K tájolású temetkezések kisebb csoportokként jelentkeznek az uralkodóan ÉNy–DK-i tájolású temetőrészben. A fennmaradt adatok alapján nem figyelhető meg szuperpozíció közöttük, így ezeket a temetkezéseket közel egykorúnak tekintem, legalábbis feltételezem, hogy a szuperpozíciók hiánya miatt a két eltérő tájolással temetkező társaság temetéskor tudatosan kerülte el a már meglévő sírokat. Fontos azonban kiemelni, hogy a temetőtérkép jelenlegi formájában rendkívül korlátozott információértékkel bír, hiszen nem ismerjük a sírok pontos elhelyezkedését. Ennek ellenére jól elkülönül a két eltérő tájolással temetkező közösség sírjainak csoportosulása.⁹⁸

A lovastemetkezések mellett előkerült övgarnitúrák, illetve az egyéb leletek a 8. század környéki keltezését vetik fel. A legidősebb sírok egymástól nem messze, az ÉNy–DK-i tájolású

---

⁹⁵ Ezen sírok a Vass Sándor földjéről előkerült koporsós sírok. A kapsok helyzetét a katalógusban a Csallány-féle leírások alapján közlöm.

⁹⁶ Bende 2017, 277.

⁹⁷ A legelső ásatásokról nem készült temetőtérkép, így a teljes temető térképét jelenlegi tudásunk szerint nem lehet megrajzolni.

⁹⁸ A hitelesítő ásatások azért is lennének fontosak, mert a temető középső és DNy-i szegletét nem ismerjük, hiszen onnan, jelenlegi tudásunk szerint, nem maradt fenn temetőtérkép, pedig, többek között, a sírok tájolása szempontjából kulcsfontosságú lenne ezen temetőrészek pontosabb ismerete.

csoport É–ÉNy-i részéről, Vass Sándor földjéről kerültek elő.⁹⁹ Ezek esetében csak egy sírnál lehet eldönteni, hogy egyértelműen a Kiss Attila-féle I. típusú formával számolhatunk, egy esetben csak azt tudjuk, hogy a ló a halotthoz képest ellentétes tájolással feküdt, egy esetben pedig, hogy a halott jobbján helyezkedett el. A sírokból előkerült leletek, mint a lemezes övgarnitúra, valamint a varkocsszorító, lemezes testű fecskefarok alakú csat korát nagyjából a 7. század végére – 8. század elejére tehetjük,¹⁰⁰ ugyanúgy a lószerszámzat részét képező ívelt talpú, hurkosfülű kengyelek sem teszik lehetővé a későbbi keltezést. A legfiatalabb lovastemetkezés a temetőben a Gálfy Lajos földjéről 1932-ben feltárt, a temető DK-i szegletéből származó 182. sírban (7. kat. sz.) nyugvó egyén sírja.¹⁰¹ Erről csak annyit tudunk, hogy a halotthoz képest ellentétes tájolással feküdt a lova. A halott férfi derekán viselt U-alakú laposindás, bronzból öntött vékony nagyszíjvég, hasonló kialakítású kisszíjvég, utánvésett hármasszirommal díszített címerpajzs alakú lukvédővel és hasonlóan díszített kéttagú csüngős veretekkel ellátott, U-alakú csattestű, ovális csatkarikájú öv felveti a 8. század végi – 9. század első fele környéki keltezést. A kései keltezés mellett szól, hogy az övgarnitúrán látható a hosszas viselés nyoma, övforgójának a rendkívüli kopottsága alapján elképzelhető, hogy viselőjének temetésére a 9. század első felében került sor.¹⁰²

Értékelés

A Szentés–Nagyhegyen feltárt 380 avar temetkezésből 15 sírban az elhunytat felszerszámozott lóval, vagy lószerszámzattal temették el, 1 esetben önálló lósír is előkerült. Noha az avar kori lovastemetkezések vizsgálata alaposan kutatott területnek mondható,¹⁰³ mégis a nagyhegyi sírok kiegészítésül szolgálhatnak az eddigi adatainkhoz. Bende Livia a térségből 6 lelőhelyről 25 lószerszámot temetkezést gyűjtött fel és elemzett,¹⁰⁴ ezt a számot a Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 22. temetkezéssel (4. kat. sz.) bővíthetjük.¹⁰⁵ A sírból nem kerültek elő lószerszámveretek, ám a halott mellé a teljes szerszámzatot elhelyezték. A halott rendkívül különleges övgarnitúrával rendelkezett, a klasszikusnak tekinthető áttört, griffes nagyszíjvég és kéttagú csüngős veretek mellett a kisszíjvégek

⁹⁹ Ezek a Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 1., 14 és 31. sír (10., 12., 15. kat. sz.).

¹⁰⁰ Nagyjából a Szenthe Gergely-féle késő avar I. fázis (kb. Kr. u. 700–730) (Szenthe 2020, 50–51, 55).

¹⁰¹ 7. kat. sz.

¹⁰² Ez a Szenthe Gergely-féle késő avar IV. fázisnak (kb. Kr. u. 780–800) feleltethető meg véleményem szerint (Szenthe 2020, 53).

¹⁰³ A kutatástörténeti áttekintést lásd: Tomka 2008, 246–249.

¹⁰⁴ Bende 2017, 301–302.

¹⁰⁵ 4. kat. sz.

állatfejet formáznak.¹⁰⁶ A jelenlegi ismereteink szerint egyedülálló övgarnitúrát a 8. század első felére keltezhetjük.¹⁰⁷ Mivel a garnitúra egyes elemei kissé kopottak, ezért úgy vélem, hogy a temetés idejét a 8. század 2. harmadára tehetjük. Bende L. a lószerszámos temetkezések korát a 7. század 2. felére, utolsó harmadára teszi,¹⁰⁸ ezzel szemben a nagyhegyi temetkezés egyenestalpú kengyele, oldalpálcás zablája, valamint a Szenthe-féle késő avar I. fázisba sorolható veretek ennél későbbi keltezését tesz lehetővé. A lószerszámos temetkezések reprezentatív szerepével kapcsolatban egyes kutatók feltételezik, hogy a ló magas értéke miatt kerülhetett csak a szerszámzat a sírba,¹⁰⁹ más kutatók pedig a lószerszámzat magas reprezentatív értékét látják a kizárólagos mellékelésben.¹¹⁰ Jómagam úgy vélem, hogy a lószerszámzat mellékelésében mindenképpen a szimbolikus jelentéstartalmat kell keresni, úgy gondolom, hogy a Musa-féle temetőrész 22. sírjából (4. kat. sz.) előkerült díszítetlen lószerszám reprezentatív értéke jóval csekélyebb lehetett, mint az az unikális övgarnitúra mely a halott derekát díszítette.

A nagyhegyi temető lószerszámai között a térség többi temetőjéhez képest igen nagy számban fordul elő oldalpálcás zablá. Ugyanúgy érdekes képet fest a lószerszámok sírbéli eloszlása is, hiszen a temetőből 3 esetben páratlan számú kengyel került elő.¹¹¹ A temetkezések korát a leletek alapján a 7. század vége – 8. század eleje közé tehetjük. Ezen sírok mindegyikéből hiányzik a hevedercsat. Jelen munka nem elegendő ahhoz, hogy választ adjon a kérdésre, ehhez fontos lenne jóval nagyobb merítésben vizsgálni ezt a jelenséget, mely alapvetően nem tekinthető egyedülállónak a Kaganátus területén belül.¹¹²

Összefoglalás

Noha a nagyhegyi temetőt 1927-től 1941-ig tárta fel Csallány Gábor és Csallány Dezső a teljességre törekvő közlése még várat magára. Ez abból is fakadhat, hogy nem ismertük a temető pontos helyét, valamint a feltárt sírok számát, sőt, az sem volt teljesen világos, hogy teljesen feltárt temetkezési helynek bizonyul. Ennek ellenére több elemzésben is feltűntek az

---

¹⁰⁶ A kisszívjégek sokáig szórványként voltak számon tartva, legelőször Mészáros Boglárka figyelt fel rájuk: Mészáros 2016, 20, 42.

¹⁰⁷ Szenthe 2020, 50–51.

¹⁰⁸ Bende 2017, 303.

¹⁰⁹ Bende 2017, 304.

¹¹⁰ Szenthe – Gáll 2022, 222.

¹¹¹ Vass Sándor földje 1941, 3., 14., 31. sír (8., 12., 15. kat. sz.).

¹¹² Bende Livia gyűjtésében a Tisza–Maros–Körös vidéken a lószerszámos temetkezések 80%-ában volt kengyel, ebből 3 esetben páratlan számú (Bende 2012, 648; Bende 2017, 302). A Duna–Tisza-közéről 35 ló- és lovastemetkezés közül 4 esetben számolhatunk páratlan számú kengyellel (Balogh 2009, 30, 1. tábla).

innen előkerült leletek és temetkezések. Annak ellenére, hogy a temető feltárását mai értelemben véve nem tekinthetjük szisztematikusnak, mégis a belőle kinyerhető adatok fontos információkkal szolgálhatnak a térség avar korára vonatkozóan.

Elmondható, hogy a 380 sírből 16 esetben számolhatunk ló-, lovas- vagy lószerszámos temetkezéssel, amely sírok a temető középső részén, az ÉK-i, valamint DK-i részéről kerültek elő, főként a középső, Ny-i részen csoportosulnak. A vizsgált temetkezések döntően egy olyan zónában voltak, ahonnan főként ÉNy–DK tájolású sírok kerültek elő. Nem meglepő, hogy a lovastemetkezések zöme is ebbe az irányba volt orientálva. A legtöbb lovastemetkezés a Kiss Attila-féle I. típusú lovastemetkezési formába tartozik, azaz a ló halott jobbján, ellentétes tájolásban feküdt. A lovassírok közül 6 esetben koporsóba temették az elhunytat, 1 esetben kizárólag ácskapcsokkal ácsolták össze a koporsót, a többiben az ácskapcsok mellett S-alakú kapcsokat is használtak. Ez utóbbi felveti a rönkkoporsók alkalmazását. A 15 lovastemetkezésből minden esetben férfi mellé helyeztek lovat, 13 esetben veretes öv is hangsúlyozta az elhunyt társadalmi státuszát. A 16 temetkezést a mellékletek alapján a 7. század végén – 8. század folyamán, illetve a 9. század első felében áshatták meg, tehát a temető használati ideje alatt folyamatosnak mondható a lovassírok előfordulása.

Felhasznált irodalom

- ADAM 2002 Szentpéteri, József (Főszerk.): *Archaeologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest 2002.
- Andrási 1997 Andrási Júlia: Avar kori varkocsszorítók. *Archaeologiai Értesítő* 123–124 (1996–1997) 85–124.
- Balogh 2009 Balogh Csilla: Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna–Tisza–közén. In: „*In terra quondam Avarorum...*” *Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára*. Szerk. Somogyvári Á., V. Székely Gy. [Archaeologia Cumanica 2.] Kecskemét 2009, 9–42.
- Bende 2012 Bende Livia: Lószerszámos temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk. Vida T. Budapest 2012, 645–678.
- Bende 2017 Bende Livia: *Temetkezési szokások a Tisza–Maros–Körös közén az avar kor második felében*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 8.] Budapest 2017.
- Čilinská 1966 Čilinská, Zlata: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. [Archaeologica Slovaca – Fontes 7.] Pozsony 1966.
- Csallány 1932 Csallány Gábor: Jazyg és germán leletek a szentesi múzeumban. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferenc József-Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 8 (1932) 149–166.
- Csallány 1954 Csallány Dezső: A bacsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur bolgárok (hunok) temetkezési szokásához és régészeti hagyatékához. *Archaeologiai Értesítő* 80 (1953) 133–140.
- Csallány 1956 Csallány Dezső: A X. századi avar továbbélés problémája. *Szabolcs-Szatmári szemle* 1–4 (1956) 39–48.
- Csallány 1961 Csallány, Dezső: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*. [Archaeologia Hungarica 38]. Budapest 1961.
- Csallány 1962 Csallány, Dezső: Der Awarische Gürtel. *Acta Archaeologica* 14 (1962) 445–480.
- Csallány 1963 Csallány Dezső: A kuturgur-bolgárok (-hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. *Archaeologiai Értesítő* 90 (1963) 21–38.
- Dienes 1958 Dienes István: A honfoglaló magyarok fakengyele. *Folia Archelologica* 10 (1958) 125–142.

- Dienes 1966 Dienes István: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. *Archaeologiai Értesítő* 93 (1966) 208–234.
- Garam 1987 Garam, Éva: Pfredegräber der Awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätawarenzeitlichen Pferdebestattungen. *Alba Regia* 23 (1987) 65–125.
- Hergott 2018 Hergott Kristóf: Avar kori nyílhegyek a Tisza–Maros–Körös vidéken. In: *Szakkollégiumi Füzetek 5. A Móra Ferenc Szakkollégium Évkönyve. Móra Akadémia Szakkollégiumi Tanulmánykötete*. Szerk. Bíró Gy. Szeged 2018, 138–154.
- Hergott 2023 Hergott Kristóf: „Meddig marad a test a földben? Ameddig a Csallány igazgató úr ki nem ássa!” Csallány Gábor Szentes környéki avar kori ásatásai. *Bonus Nuntium* 1 (2023) 5–19.
- Kiss 1963 Kiss Attila: Az avar kori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 7 (1963) 153–162.
- Kirpičnikov 1973 Кирпичников, А. Н.: *Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв.* [Археология СССР Е 1–36.] Moszkva 1973.
- Kiss 2012 Kiss Gábor: Egy bizánci övcsat Debrecen–Ondódról. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida Tivadar. Budapest 2012, 255–268.
- Kovalovszki 1957 Kovalovszki Júlia: *Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez*. [Régészeti Füzetek 5.] Budapest, 1957.
- Kovrig 1955 L. Kovrig Ilona: Adatok az avar megszállás kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 82 (1955) 30–44.
- Lőrinczy 1998 Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 323–372.
- Lőrinczy 2001 Lőrinczy Gábor: Kelet-európai népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. In: *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk.: Márton A. [Magyar Östörténeti Könyvtár 14.] Budapest 2001, 40–47.
- Madaras–Liska 2002 Madaras, László – Liska, András: Szentes–Nagyhegy. In: ADAM. Budapest 2002.
- Mészáros 2016 Mészáros Boglárka: *Az Alföld legkésőbbi avar kori horizontjába sorolható sírleletek kritikai vizsgálata*. SZTE-BTK Régészeti Tanszék, Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2016.

- Petkes 2008 Petkes Zsolt: Rúdablák a 10-12. századi Kárpát-medencében. In: *Hadak útján: a népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája*. Szerk.: Bíró Sz., Tomka P. Győr 2008, 231–246.
- Révész 1999 Révész László: Honfoglalás kori temető Tengőd–Hékútpusztán. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 37 (1999) 267–299.
- Schulze-Dörrlamm 1988 Schulze-Dörrlamm, Mechthild: *Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken*. [Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 35 (1988)] Mainz 1991, 373–478.
- Szalontai 2021 Szalontai Csaba: „Hát atyámfia a múzeum nem komédia”. *A szentesi múzeum történetének első 70 éve a korabeli sajtó alapján*. [Opitz Archaeologica 18]. Budapest 2021.
- Szenthe 2020 Szenthe Gergely: *Növényi ornamentika a késő avar kori díszítőművészetben (Kr. u. 8. század – 9. század eleje)*. *Kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest 2020.
- Szenthe – Gáll 2022 Szenthe Gergely – Gáll Erwin: Hortobágy–Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról. [Archaeologia Hungarica 52.] Budapest 2022.
- Szóllósy 1993 Szóllósy G.: Javaslat a lószerszámok és részeik egységes névhasználatára. *Lómenclatura Hungarica sive Index Nominum Instrumentorum Equorum Gabrieli de Wienis (sic!) ad usum inter fratres vulgo*. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30-31/2 (1993) 563–596.
- Tomka 2008 Tomka, Péter: Die Lehre der Bestattungsgebräuche. *Antaeus* 29-30 (2008) 233–263.
- Tóth 2017 Tóth Zoltán: Avar kori lovastemetkezések a Mátra-vidéken. In: *Hadak Útján: a népvándorlás kor kutatóinak XXII. konferenciája*. Szerk. Merva Sz. [Altum Castrum 9.] Visegrád 2017, 265–287.
- Vörös 2017 Vörös István: Lótemetkezések. In: *László Gyula: A csákberény–orondpusztai avar kori temető*. [A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53.] Szerk.: Garam É., Vida T., Koncz I., Skriba P., Szenthe G., Szentpéteri J. Székesfehérvár 2017, 182–190.

Rövidítésjegyzék

Átm. Átmérő

Együttes H. Együttes hossz

H. Hossz

KJM ltsz A szentesi Koszta József Múzeum régészeti gyűjteményének leltári száma

KJM régi ltsz A szentesi Koszta József Múzeum régi leltárkönyvének száma

M. Magasság/Mélység

Mell. Mellékletek

MFM ltsz A szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményének leltári száma

SZKJM RA A szentesi Koszta József Múzeum régészeti adattára

Sz. Szélesség

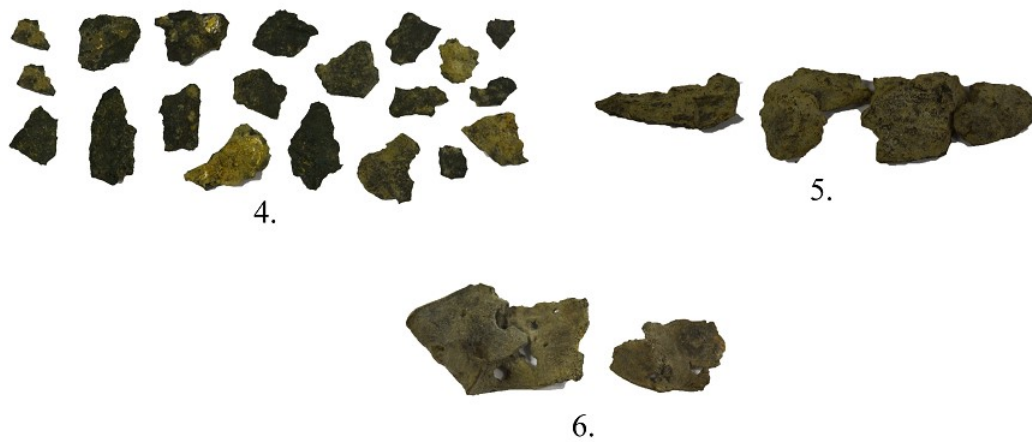
V. Vastagság

Táblák

1.tábla A szentes–nagyhegyi avar temető térképe.

Musa János 1929-1930, 6. sír

Musa János 1929-1930, 19 sír

6.

Musa János 1929-1930, 22 sír

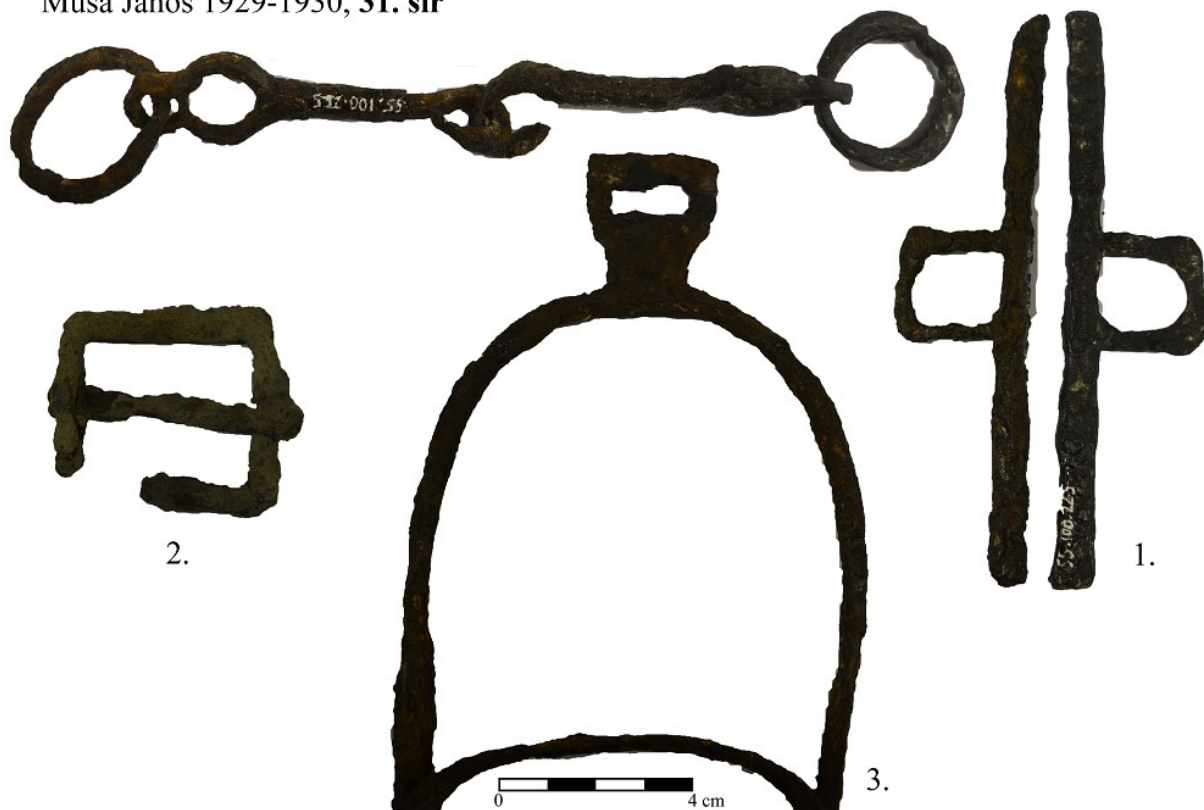
2. tábla A Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 6; 19; 22. sír (2; 3; 4. kat. sz.) leletei.

Musa János 1929-1930, 22. sír

Musa János 1929-1930, 31. sír

3. tábla A Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 22 és 31. sír (4; 6. kat. sz.) leletei.

Musa János 1929-1930, 31. sír

7-9.

10.

Gálfy Lajos 1932, 182. sír

2.

3.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

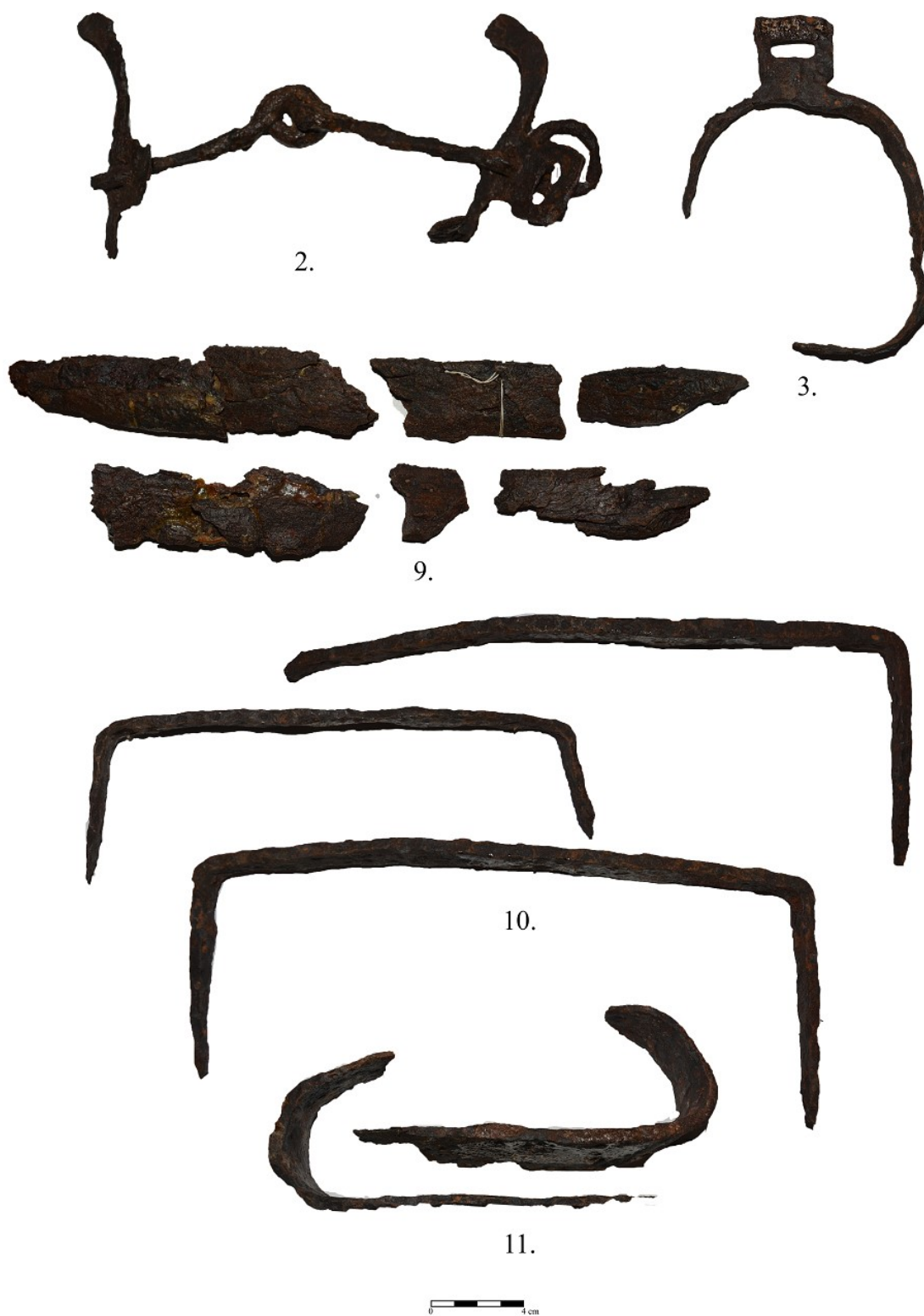

12.

4. tábla A Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 31. sír (6. kat. sz.) és a Gálfy Lajos földjén 1932-ben feltárt 182. sír (7. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 3. sír

5. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 3. sír (8. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 3. sír

7.

12.

13.

14.

15.

17.

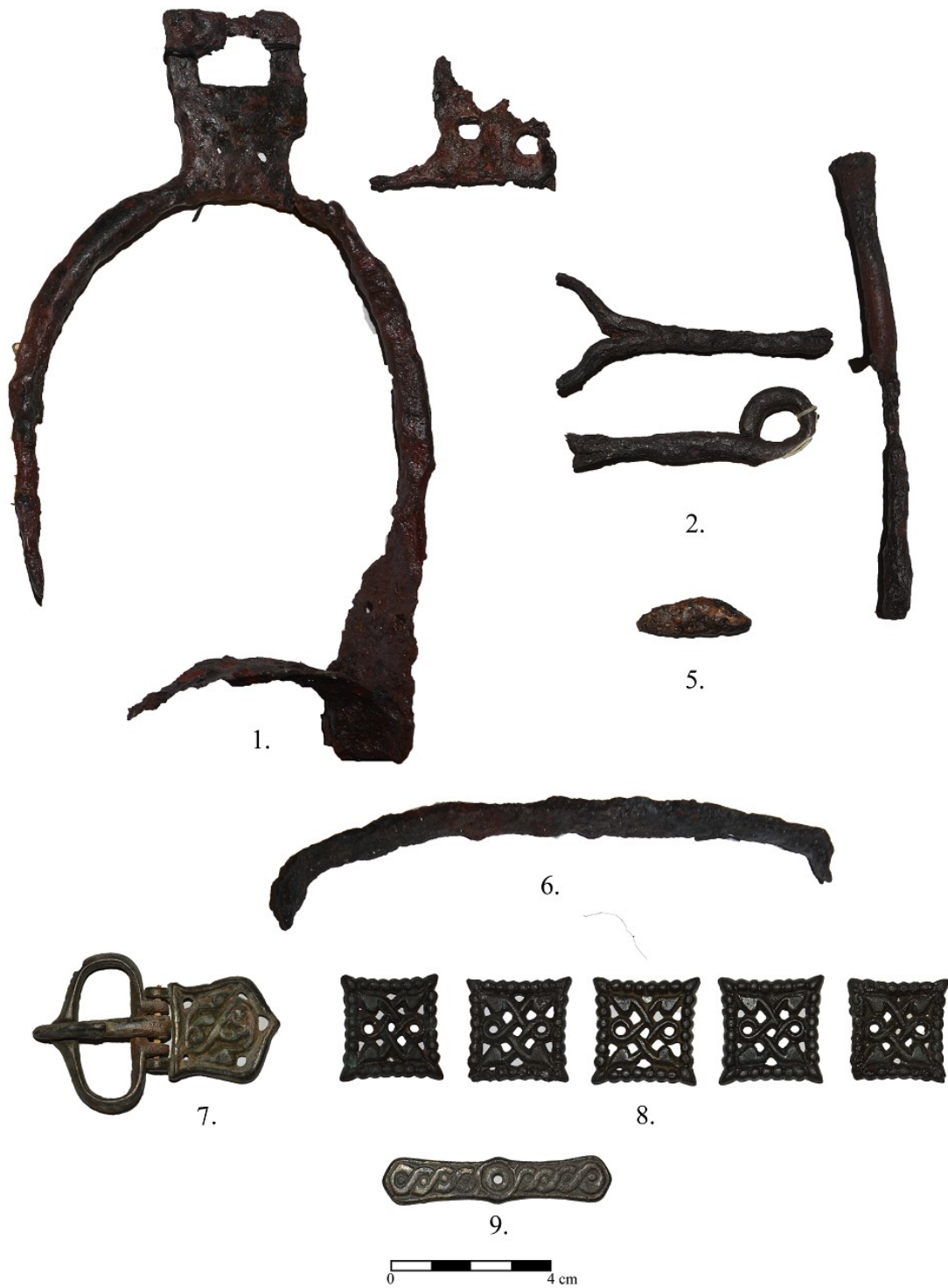

18.

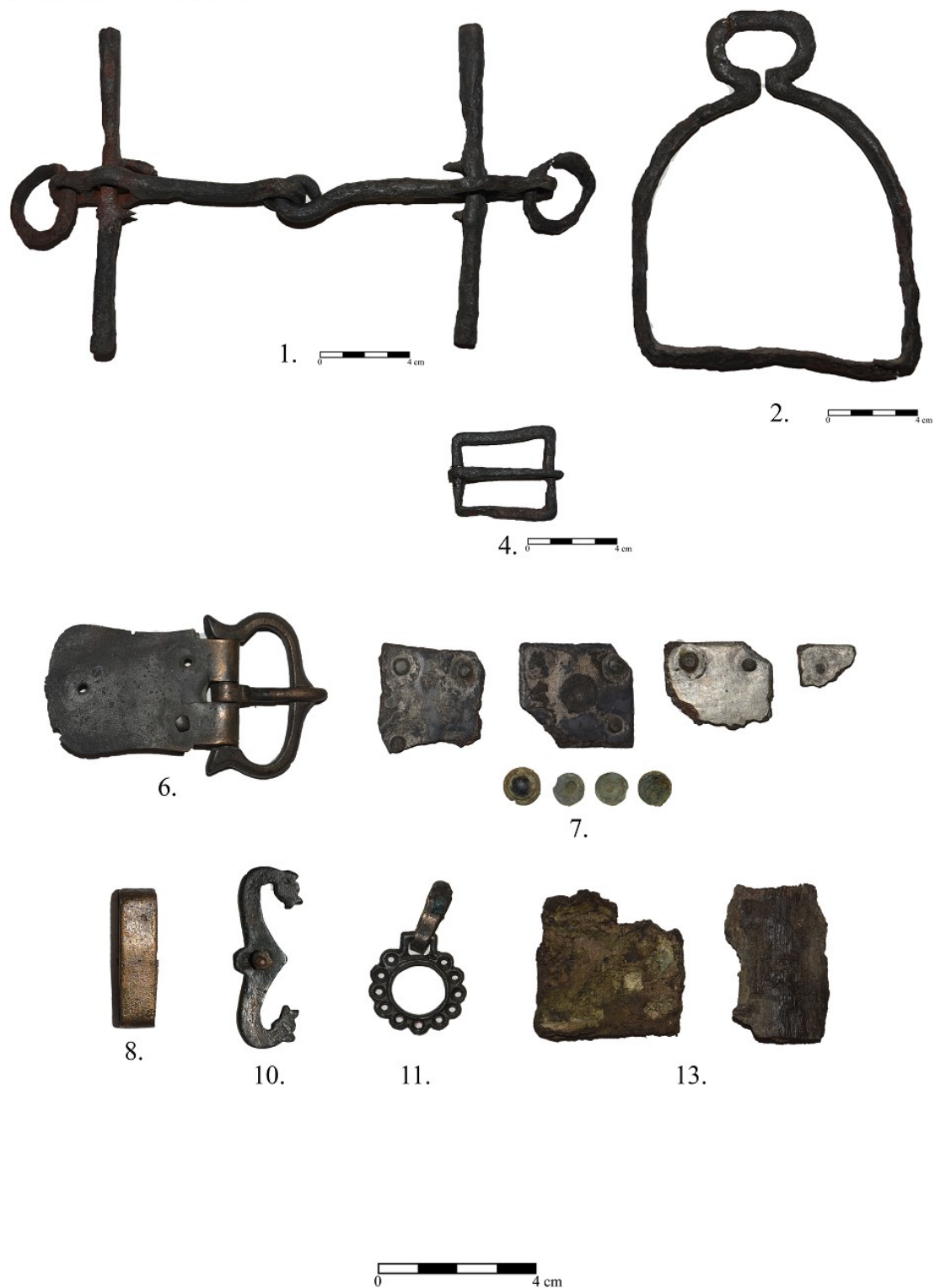
6. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 3. sír (8. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 7. sír

7. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 7. sír (9. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 10. sír

8. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 10. sír (10. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 13. sír

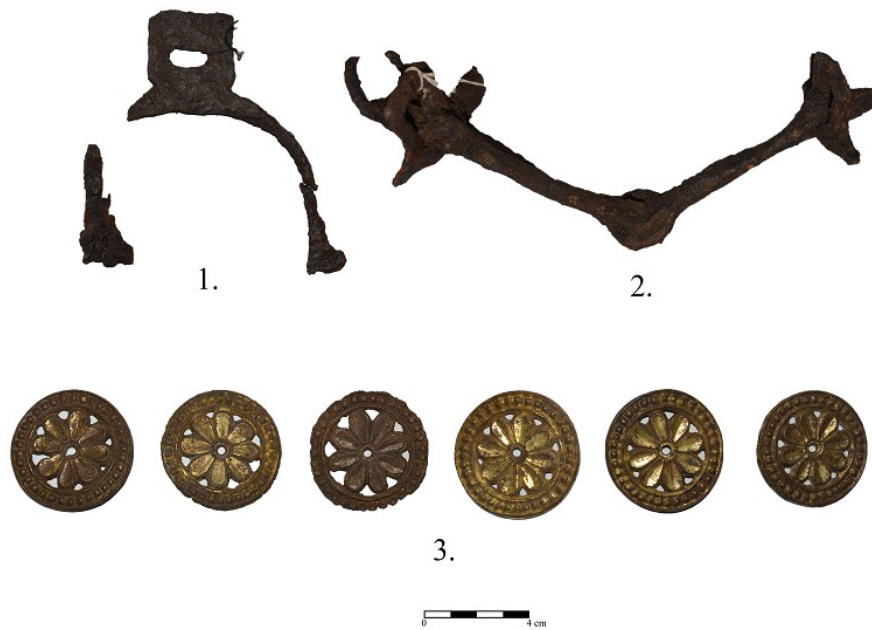

9. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 13. sír (11. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 14. sír

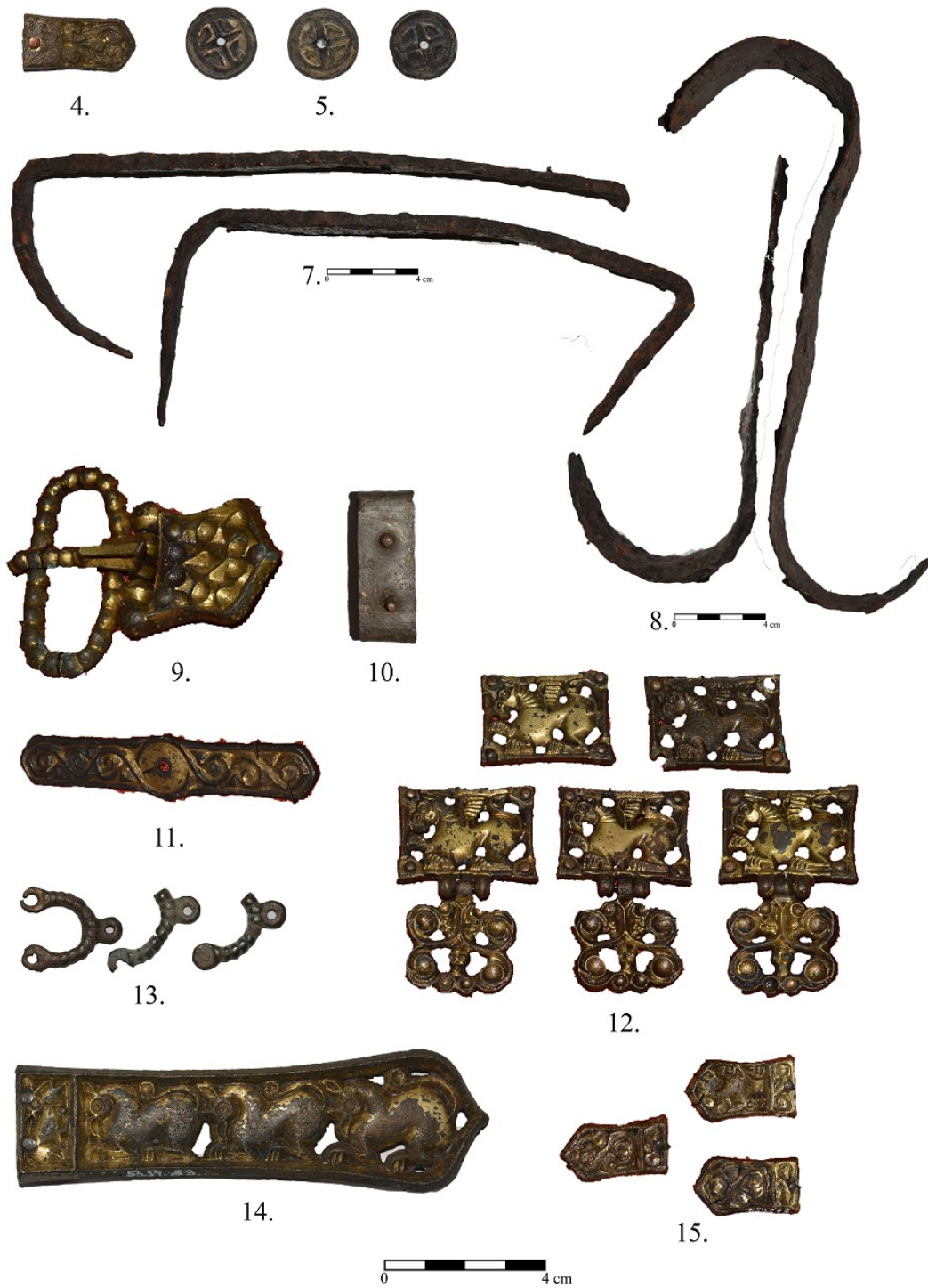
Vass Sándor 1941, 15. sír

10. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 14 és 15. sír (12; 13. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 15. sír

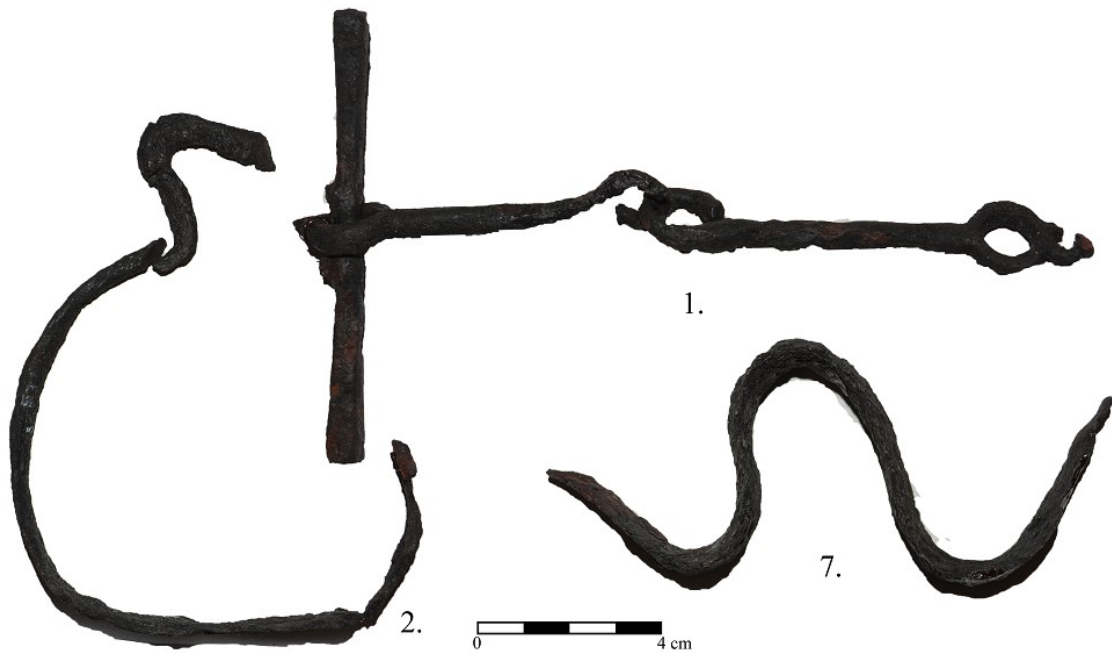

11. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 15. sír (13. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 29. sír

Vass Sándor 1941, 31. sír

12. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 29 és 31. sír (14; 15. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 31. sír

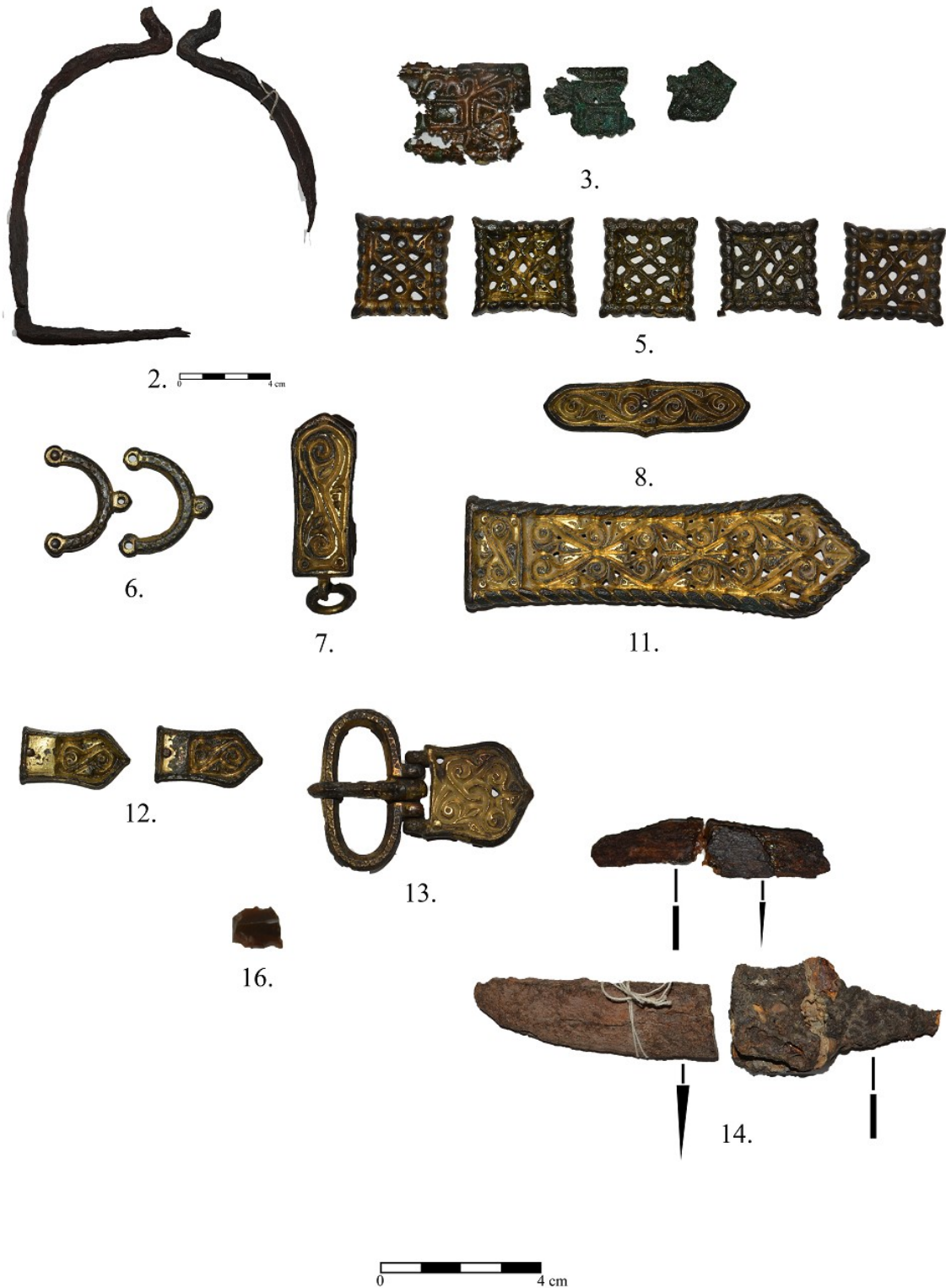

Vass Sándor 1941, 32. sír

13. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 31 és 32. sír (15;16. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 32. sír

14. tábla A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 32. sír (16. kat. sz.) leletei.

Temető	Össz sírszám	Sír szám	Sírtípus	Kengyel		Zabla								Hivatkozás	
				2 kengyel	1 kengyel	Zabla	Típus								
							Egyenes oldalpálca	S-alakú	C-alakú	Oldalpálca	Csont oldalpálca	Csikó	Nem tudni		
Endrőd - Kecskésszig	15	15	lósír	I	x	I	1	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 22	
Gerla - Szakácsföld	11	1 (1980)	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 25	
Nagykamarás	27	7	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 37	
Orosháza - Bónum téglagyár	245	231	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 62	
		L	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 63	
Örménykút - Hidroglóbusz	31	3	Lósír	x	I	I	x	x	1	x	x	x	x	Bende 2017, 63	
Pitvaros - Lenin u. 9	1	1	Lósír	x	I	I	x	x	x	x	x	x	1	Bende 2017, 65	
Pitvaros	225	51	Lovassír	x	I	I	x	1	x	x	x	x	x	Bende 2017, 81	
		125	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 96	
		200	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 113	
Szarvas - Grexatéglagyár	422	23	Lovassír	x	x	I	1	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 123	
		48	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 125	
		56	Lószerszámos	I	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 125	
		68	Lósír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 126	
		140	Lószerszámos	x	I	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 131	
		147	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 131	
		154	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	1	x	x	Bende 2017, 132	
		156	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 132	

16. tábla A Tisza–Maros–Körös közén feltűnő kengyelek és zablák.

Temető	Össz sírszám	Sír szám	Sírtípus	Kengyel		Zabla							Hivatkozás	
				2 kengyel	1 kengyel	Zabla	Típus					Csikó		Nem tudni
							Egyenes oldalpálca	S-alakú	C-alakú	Oldalpálca	Csont oldalpálca			
Szarvas - Grexa	422	189	Lószerszámos	I	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 135
		226	Lószerszámos	I	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 137
		245	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 138
		290	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 140
		367	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 145
		376	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 146
		377	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 146
		416/a	Lósír	I	x	I	x	1	x	x	x	x	x	x
Szarvas - Rózsás	119	6	Lósír	x	I	I	x	x	x	x	x	x	1	Bende 2017, 154
		36	Lósír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 156
		40/a	Lósír	I	x	I	1	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 156
		46	Lósír	I	x	I	1	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 157
		47	Lósír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 157
Szentés - Kaján	459	33	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 175
		59	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 177
		64	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 177
		75	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 178
		134	Lovassír	I	x	I	x	1	x	x	x	x	x	Bende 2017, 180

17. tábla A lovastemetkezések eloszlása a nagyhegyi temetőben.

Temető	Össz sírszám	Sírszám	Sírtípus	Kengyel		Zabla								Hivatkozás	
				2 kengyel	1 kengyel	Zabla	Típus								
							Egyenes oldalpálcás	S-alakú	C-alakú	Oldalpálcás	Csont oldalpálcás	Csikó	Nem tudni		
Szentés - Kaján	459	194	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 183	
		205	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 184	
		217	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 184	
		266	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 186	
		276	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 187	
		277	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 187	
		309	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 188	
		321	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 189	
		330	Lovassír	I	x	I	x	1	x	x	x	x	x	Bende 2017, 189-190	
		351	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 190-191	
		384	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 192	
		386	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 192	
		388	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 192	
		406	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	x	1	Bende 2017, 193	
407	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 193			
Szentés - Kistőke	85	4	Lovassír	I	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 195		
Székkutas - Kápolnadűlő	534	51	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 213	
		239	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 225	

18. tábla A különböző tájolású sírok eloszlása a nagyhegyi temetőben.

Summary

Avar age horse and rider burials and burials with horse harness in the Szentes–Nagyhegy cemetery

By Kristof Hergott

Thanks to the macro and micro regional researches carried out on the Avar Khaganate, we have a more detailed idea about the society of Avar age. Since the material culture of the Avar community can be well defined within the area of Khaganate, it is the same in Tisza–Maros–Körös region. One of the characteristics of the Avars who occupied the region is the horse burial that appears in a variety of forms. In order to survey this, we provide new data by presenting and evaluating the horse graves of Szentes–Nagyhegy Avar cemetery partially known to the research but has not been fully processed. Nagyhegy cemetery was excavated between 1927 and 1941 in several steps and at several locations by Gábor Csallány and Dezső Csallány. During the excavations, 380 Avar age burials were discovered. Now it can be said that out of the 380 graves, we can list burials with horses, riders or burials with horse harness in 16 cases. In 1 case out of the 16, we can sort a burial with horse harness. These graves were found in the central part of the cemetery, in the NE and SE parts and are mainly grouped in the central and western part. The examined burials were mostly in a zone where graves were found orienting mainly NW–SE. It is not surprising that the majority of horse burials were also oriented in the direction mentioned above. Among the rider burials, in 6 cases the corpse was buried in coffin. In 1 case, the coffin was fastened with only carpenter staples, otherwise S-shaped staples were used besides carpenter staples. It is assumed by the S-shaped staples that log coffin was used in the cemetery. In all cases of 15 rider burials, horse was placed next to a male. Moreover, in 13 cases a belt set found next to the body emphasizes the social status of the dead person. Based on the grave goods, the 16 burials dated back to the end of the 7th century, the 8th century or to the first half of the 9th century, for this reason, the occurrence of horse graves can be said to be continuous.

Hergott-Rácz Rita¹
PhD. hallgató

S-fibulák a Közép–Duna-vidék langobard korában, II. rész (Kr. u. 6. sz.)

A Meroving soros temető horizont népeinek női öltözete mára igen jól körvonalazható a nyugat-európai régészeti, viseleti rekonstrukciókra irányuló kutatások által. A Közép–Duna-vidék langobard kori szállásterületét illetően – a Cseh–Morva-medencében, Észak-Alsó-Ausztriában és az egykori *Pannonia provincia*, illetve *Noricum* térségében – azonban mind a viseletre irányuló tanulmányok, mind az egyes viseleti elemeket feldolgozó tipokronológia kidolgozása kezdeti fázisban jár. A leletípus gyakori előfordulása és keltező értékének jelentősége ellenére még nem került sor a pannoniai fibulák teljeskörű gyűjtésére és részletes elemzésére a magyar kutatásban.²

Tanulmányomban a Közép–Duna-vidék langobard temetőiben jellegzetes S-alakú fibulák ismertetésére vállalkoztam, amely a későbbiekben fontos eleme lehet a térség langobard kori kronológiájának, emellett a női viseletben lezajló változások megfigyelésének. Mivel a tanulmányom első felében³ kitértem a kutatás térbeli és időbeli hatáira, a kisfibulák csoportosítására és számára, ezek ismertetésétől eltekintek.

A Kr. u. 5. század utolsó harmadának egyik újonnan kialakult ékszertípusa az ékvéséses díszű S-alakú fibulák voltak, melyek legkorábbi képviselői valószínűleg Közép-Németország, Délnyugat-Németország és Északkelet-Franciaország területén kezdtek el fejlődni.⁴ A türing és az észak-dunai gyökerekből táplálkozó fibulaművesség termékei –, amelyek az 5. század végére tekintenek vissza (*Stössen–Záluží*, *Poysdorf* típusok) – a Közép–Duna-vidék területén időrendi

---

¹ SZTE-BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, Régészeti Tanszék. E-mail: raczrita02@gmail.com. A tanulmány a készülő, *Beszélő tárgyak, beszélő öltözetek. Viseleti elemek és - módok típusai és kronológiája a pannoniai langobard kori női sírokban (Kr. u. 6. század)*. c. PhD értekezés részét képezi.

² A tanulmány lektorálásáért köszönettel tartozom dr. B. Tóth Ágnesnek.

³ Rácz 2020, 249–271.

⁴ Trier 2002, 39–40.

okokból a Cseh–Morva-medencében és Észak–Alsó-Ausztriában terjedtek el a 6. század első harmadában.⁵ A langobardok Pannoniába vándorlását követően, a helybéli ötvösművészetük produktumaiként terjedtek el legnagyobb számban és variabilitásban az S-fibulák. A Morva-vidék abszolút kronológiai horizontjainak kidolgozása során Tejral felhívta a figyelmet a 6. század második felében, Pannoniában elterjedt fibulatípusok keltezési nehézségeire.⁶ Az S-fibulák esetében noha Brather-Walter⁷ részletesen, szélesebb környezetben vizsgálta a tárgytypust, mind keltezés, mind tipológiai fejlődés szempontjából elengedhetetlennek bizonyul ezek regionális elemzése, melynek első lépcsőfoka a leletkontextus és egyes formai jegyek ismerete. Az alábbiakban e szempontok alapján a dunántúli régióban fellelhető típusok jellegzetességeit és belső kronológiáját tárgyalom, különös hangsúlyt fektetve az Észak–Duna-vidéki analógiáikkal való összevetésre.

A fibulák négy fő tipológiai (I–IV.), fejlettségi csoportba sorolhatóak, amely arra utal, hogy egyrészt időbeni eltérés adathozható közöttük, másrészt eltérő stílus mentén fejlődtek ki. Közös jellemzőik, hogy a legkorábbi S-fibuláktól eltérően a „madárstílus” jegyében készültek, az S-alakú testet horgas csőrű ragadozómadárfej zárja le.⁸

(A tárgyalt pannoniai és Észak–Duna-vidéki, langobard kori fibulákra való hivatkozásokat lásd a katalógusban: 1–3. tábla. A kísérőleletekre való hivatkozásokat ld. 4–8. tábla. A tipológiához szolgáló segédletet a csoportok, típusok és variánsok összegzésével ld. 4. tábla)

Az I. csoport fibulái

A hosszovális alakú, kisméretű, tömör, alig meghajló testű fibulák azonos fejlődési csoportba (I.) sorolhatóak (4. tábla). Közös jellemzőik közé tartozik, hogy a testük minden esetben jobbraforduló, anyaguk ezüst- vagy rézalapú ötvözet, felületük aranyozott. A ragadozómadár ábrázolást egyrészt a kerek fej- vagy szem alkotja, amely lehet rekeszbetétes vagy kidomborodó típusú, másrészt az ebből kiinduló, ékvéséssel lemélyített csőr. Utóbbi kisméretű, félkörívet ír le és a fej alatt csatlakozik vissza a testhez. A fibulák teste három részre tagolt, melyet különböző ötvöstechnikai eljárásokkal (cloisonné, ékvésés) ékíthettek, így különíthető el három alcsoportjuk:

---

⁵ Rác 2020, 251–256.

⁶ Tejral 2011, 69.

⁷ Brather-Walter 2009, 47–110.

⁸ Brather-Walter 2009, 56. Madárstílusról bővebben ld. Haimlerl 1998, 90–105; Haimlerl 1999, 343–346.

(1.) Ezekkel a jegyekkel írható le az ún. *Nikitsch–Kranj* típus (4. tábla: 1–4; katalógus 1–4).⁹ A pannoniai langobard szállásterületről három temetkezésből –, Fertőszentmiklós 9., Nikitsch 11. és 24. sírok – és egy szórványként (Sopron, Forum) került napvilágra. A fibula közepére egy négyszögletes rekeszbetétet helyeztek (Fertőszentmiklós 9., Nikitsch 11. és 24.), a madárfej és a középmező közti teret vagy ék alakban mélyítették le (Fertőszentmiklós 9., Nikitsch 24.), vagy horizontális bordákkal díszítették (Nikitsch 11.). Az egykori *Scarbatia Forum*áról előkerült szórvány díszítésében eltér a jellegzetes típustól, a közepén a rekeszes technikát utánzó, a testből kidomborodó, négyszögletű mező foglal helyet, amelyben keresztirányú bekarcolás látható. A rekeszt körbeölelő két mezőt vízszintes bordákkal és lemélyített ék alakú mintával töltötték ki.

Nikitsch–Kranj típusú fibulák a langobard szállásterületről eddig kizárólag Pannoniából kerültek elő. Milavec a kevert etnikumú, Kranj–Lajh (Szlovénia) temető három sírjából idézte ezeket.¹⁰ A Felső–Duna-vidéki frank, alamann térségből és a bajuvár Altenerding (Németország) temetőjéből kerültek elő további analógiáik, összesen öt példány.¹¹

(2.) Az ún. *Várpalota 34.–Vinkovci* típus (4. tábla: 5–6; katalógus 5–6.)¹² kizárólag a két névadó lelőhelyről került elő. A fibula teste három mezőre tagolt, a középső mezőt a test harmadát kitöltő, egyszer feltekeredő, S-alakú spirállal, a két szélső mezőt horizontális bordákkal ékítették.

Szlovéniából Milavec két analógiáját adatolta, egyiket Kranj–Lajh 104.¹³ sírjából, a másikat Sveti Lambert¹⁴ lelőhelyről.¹⁵ A Dunától északra és az itáliai langobard temetőkből eddig nem került elő a típus. A két fibulával megegyező darabok hasonlóan kisebb számban terjedtek el a bajuvár, alamann temetőkben, egy-egy előkerült a Rajna felső folyásánál, frank szállásterületen is.¹⁶

Csoportosításukat először Werner kísérelte meg, a kutató az egyszerű spirálmintásokat a *Várpalota 34.–Vinkovci*, az átlós fekvésű, duplán feltekeredő spirállal ellátottakat a *Kipfenberg–Anhausen* variánsok közé sorolta.¹⁷ Koch a *Várpalota 34.–Vinkovci* típust tipológiájában az „egyszerű, egyszer feltekeredő, átlós fekvésű spirálos darabok” variánsához

⁹ Werner 1962, 78, Fundliste 6.1.

¹⁰ Milavec 2007, 339.

¹¹ Brather-Walter 2009, 90, Liste 5.20.

¹² Werner 1962, 76, Fundliste 6.1.

¹³ Stare – Vinski 1980, 109, Taf. 39.

¹⁴ Bitenc – Knific 2001, 81, Kat. 262.

¹⁵ Milavec 2007, 339.

¹⁶ Koch 2001, 554–555.

¹⁷ Werner 1962, 79.

társította.¹⁸ Losert két variánsát különítette el, az 1., „spirálos és bordázott díszű fibulák” közé tartoznak a pannoniai példányok is.¹⁹ Brather-Walter úgyszintén két variánsát alkotta meg díszítés alapján, a két langobard fibula az általa meghatározott 2. variáns követelményeinek felel meg, az „átlós bordákkal és spirálmintával ellátott S-fibulák” csoportjának.²⁰

Kronológia (I. 1., 2). Werner: pannoniai fázis, 526/7–568.²¹ Milavec: MDo 5, 540–560.²² Losert: *Várpalota 34.–Vinkovci* 6. század első negyede (500 és 525 között),²³ *Nikitsch–Kranj* 6. század első harmada, fele (500-tól kb. 530–540-ig).²⁴ Koch: *Várpalota 34.–Vinkovci*, SD 5, 530–555.²⁵

A kísérőleletek (4. tábla: 10–12.) tekintetében a nikitschi 11. sírból került elő egy *Poysdorf* típusú S-fibula, amely a 6. század legelején került divatba,²⁶ a 24. temetkezésből egy *Nikitsch–Hegyő (Böhner C11)* típusú korongfibula, hasonlóan a 6. század első felére keltezhető.²⁷ *Várpalota 34.* sírjából egy *Kajdacs 37.–Cividale-Cella/Kranj* típusú S-fibula került napvilágra, amelyet alább tárgyalok. Pannoniában a fertőszentmiklósi²⁸ leletegyüttes árnyalhatja csoport (I.) korhatározását. A 9. sírből egy ovális láblemezű, a fejlappal egybeöntött gombos, ún. *Podbaba–Schwechat* típusú kengyelfibulapárral együtt került elő, amely a 6. század közepe körüli időszakra keltezhető.²⁹ Az eltemetett nő nyakába egy ékkőberakásos, madárstílusban készült függőket tartalmazó nyakék is került, ezeket az 5. század végétől a 6. század közepéig keltezi a közép-németországi türing temetkezésekben Schmidt (Gruppe IIb, 480–525)³⁰ és Hansen (MD 3–4, 470/80–560/70).³¹ A Morva-medencei langobard kori, lužicei temető 46.³² (Csehország) sírjának leletegyüttesét és az ebből származó rekeszes függőket Tejral jóval későbbre, a 6. század közepére keltezte (MDo 5–6, 540–600).³³

¹⁸ Koch 2001, 555, Liste 12. 12.5.

¹⁹ Losert – Pleterski 2003, 167–168, Liste A150. 1–2.

²⁰ Brather-Walter 2009, 87.

²¹ Werner 1962, 78.

²² Milavec 2007, 350.

²³ Losert – Pleterski 2003, 167

²⁴ Losert – Pleterski 2003, 169.

²⁵ Koch 2001, 76, 218, Abb.15, F15.

²⁶ Rác 2020, 256.

²⁷ Böhner 1958, 96–97; Friedrich 2002, 178. Keltezt ld. Friedrich 2016, 86, Abb. 42.

²⁸ A temetőben kora Meroving kori fibulák fordultak elő: „A” sírban *Kühn 9.*, a 4. sírban *Kühn 6.* típus (Kühn 1974, 639–648, 684–689).

²⁹ MDo 5, 540–560, ld. Tejral 2002, 339.

³⁰ Schmidt 1961, 137.

³¹ Hansen 2004, 60.

³² Klanica – Klanicová 2011, 381, Taf. 48. 21–23.

³³ Tejral 2005, 188, Abb. 13. C: 15–17. Pannoniai kelteztük a fertőszentmiklósi 9. sír alapján szintén a 6. század közepére tehető. A tárgytípus legutóbbi elemztését ld. Heinrich-Tamásk – Horváth – Bendő 2018, 321, Fig. 8.

(3.) Az első két típus (I. 1., 2.) alakjával áll összefüggésben a vörsi temető 20. sírjának fibulája, noha formai jegyei alapján nem illeszthető be pontosan ezek sorába (4. tábla: 7; katalógus 7). A teste balraforduló, igen széles, alig ívelt, áttörés nélküli. A ragadozómadárra emlékeztető kerek, vörös kőbetéttel kitöltött szeme és ékvéséssel lemélyített csőre igen kisméretű, utóbbi enyhén ívelt, a test felső harmadában perdül vissza. A testet meandersorra emlékeztető ékvésés díszíti.

A fibulát Brather-Walter az egyik legkorábbi, az ún. *Merdingen* típusba sorolta be,³⁴ viszont a fibula testének arányai (széles test, alig ívelt, kisméretű fej és csőr) miatt inkább a *Güttingen*³⁵ típusal hozható összefüggésbe. Utóbbi megjelent a Dunától északra fekvő langobard szállásterületen, Klučov–Český Brod 22. (Csehország) és Borotice 10/VIII. (Csehország) sírjaiban (4. tábla: 8–9; katalógus 8–9). Szlovénia területét tekintve Brather-Walter ide sorolja a rifniki 57. sírból³⁶ előkerült fibulát.³⁷ A *Güttingen* típusnak további nyolc ismert párhuzama van a frank, alamann, bajuvár sorostemetőkből, a dél-német régióból, de egy példánya a Rajna nyugati oldalán, a mai Franciaország északi részén is napvilágra került.³⁸ Kronológia (I. 3). Brather-Walter korai fejlődési csoportba helyezte a fibulákat (480–550).³⁹ A 40-45 éves⁴⁰ nő váza mellől egyéb keltezéértékű lelettípus nem ismert, így kronológiáját a leletegyüttessel pontosítani nem tudjuk.

A II. csoport fibulái

A II. csoportba (5–7. tábla) az I.-től mind arányait, mind a test felépítését tekintve eltérő jegyekkel bíró sorozatok tartoznak. A madárstílus jegyében készült ragadozómadár ábrázolás hasonló a kerek szemet jelentő kőbetét és a mély ékvéséssel kihangsúlyozott, elhegyesedő csőr miatt, viszont utóbbi az I. csoporthoz képest erősebben meghajló, nagyobb ívet ír le és olykor a fej és a csőr közötti dudor (*Nasenwulst*) helyezkedik el. A test mindig arányos szélességű, szalagszerűen meghajló, a fej-test-csőr között nagyméretű, ovális alakú áttörés figyelhető meg. A fibulák díszítőmotívumai szimmetrikus elrendezésűek, technológiai szempontból ékvéséssel és/vagy rekeszes technikával, ritkán nielló-berakással ékítették. A testük jobbra, ritkán balra

³⁴ Brather-Walter 2009, 89, Liste 5. 18.41.

³⁵ Brather-Walter 2009, 54, Abb. 2.

³⁶ Bolta 1981, 34, T. 10: 57.

³⁷ Brather-Walter 2009, 86, Liste 5. 10.11.

³⁸ Brather-Walter 2009, 86, Liste 5. 10.

³⁹ Brather-Walter 2009, 60, Abb. 5.

⁴⁰ Ezúton szeretném megköszönni Évinger Sándornak és Bernert Zsoltnak, hogy a vörsi temetőhöz kapcsolódó életkor adatokat a rendelkezésemre bocsátották. Kapcsolódó tanulmányuk: Bernert – Évinger 2006, 31–39.

forduló, anyaguk ezüst- vagy rézalapú ötvözet, felületük aranyozott. Ezek a vonások mind a pannoniai, mind a későbbi, itáliai ötvöstermékeket is jellemezték. Összesen öt típus tartozik ebbe a körbe:

(1.) A *Kajdacs 37.–Cividale Cella*⁴¹ vagy *Kranj*⁴² típus (5. tábla: 1–5.) teste általában három mezőből áll: a test közepén, az ékvéséssel készült háromszögekből álló (10 darab) sorozatot két oldalról hosszanti irányú bordák szegélyezik (3–4 darab). Brather-Walter nem határozta meg tipológiai előzményét a fibulának.

Pannoniában a kajdacsi 37. és a szentendrei 43. sír fibulája egyezik meg az alapformával (*I. variáns*) (5. tábla: 1., 2; katalógus 10–11). A várpalotai temető 34. sírjából került elő egy alakban szinte megegyező, jóval íveltebb csőrű, balra forduló, teljes testén háromszögekkel díszített darab (*2. variáns*) (4. tábla: 3; katalógus 12).

A fibulatípus a Dunától északra húzódó temetőkben nem jelent meg, egyetlen hasonló, háromszögekkel díszített bronz Lužice 102. sírjából került napvilágra (4. tábla: 4; katalógus 13). A nyugati, egyrészt a langobardokhoz köthető temetkezésekből számos hasonló típusú fibula ismert: Kranjból összesen három temetkezésből,⁴³ Itáliából Cividale–Cella 12. sírjából.⁴⁴ A nyugati Meroving körből eddig egyetlen lelőhelyről, Bajorországból, Pocking–Inzing 195B. (Németország) sírjából adatolható.⁴⁵

Kronológia (II. 1). Milavec: MDo 5, 540–560.⁴⁶ Koch: SD 5–6, 530–580.⁴⁷

Milavec a típust a legkorábbi ékvéséses fibulák⁴⁸ közé sorolta az egyszerű háromszög alakú motívumkincse miatt, viszont alakját és az állatfejek típusát a *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* típusal (II. 3.) hozta összefüggésbe.⁴⁹ B. Tóth kiemelte, hogy a tárgyalt fibulatípust az általunk ismert esetekben feltűnően idősebb nők viselték: Szentendrén 65–75 éves, Várpalotán 50–59 éves, Lužicén 50 év körüli, amely arra utalhat, hogy az eltemetettek több évtizedig hordhatták bronzukat.⁵⁰ A mai kutatási eredmények függvényében viszont elmondható, hogy az élhalálzási életkor és a fibulák használati ideje között nem mutatható ki

---

⁴¹ Bierbrauer 1993, 132.

⁴² Brather-Walter 2009, 66, 88, Liste 5. 15.

⁴³ Kranj–Lajh 133., 349. és ismeretlen sír (Stare – Vinski 1980, Taf. 47. 4–5., Taf. 105. 13., Taf. 135. 11).

⁴⁴ Fuchs – Werner 1950, Taf. 32. B1.

⁴⁵ Brather-Walter 2009, 88, Liste 5. 15:3.

⁴⁶ Milavec 2007, 349–350.

⁴⁷ Koch 2001, 76, Abb. 15. F64.

⁴⁸ Ld. 3. lj.

⁴⁹ Milavec 2007, 349–350.

⁵⁰ B. Tóth 2018, 501.

ilyen jellegű összefüggés.⁵¹ A kajdacs leletegyüttes nem keltezhető egyéb tárggyal, a szentendrei B. Tóth a 6. század közepére datálta.⁵²

Tamási–Csikólegelő 23. sírjából napvilágra került fibulapár a fentebbi 1–2. variánstól eltér, de a testen végigfutó háromszögmotívumok miatt kötöttem a típushoz (3. *variáns*) (5. tábla: 5; katalógus 14). A test balra forduló, szélesebb és nagyobb méretű. A jellegzetes ragadozómadár ábrázolás az alsó fejnél figyelhető meg, a felső csőr/ormány élesen, derékszögben törik meg. A derékszögű ormánnyal rendelkező állatfejhez tartozik egy, a test alsó harmadában elhelyezkedő, félkör alakú, lábat vagy uszonyt jelentő toldalék. A testen végigfutó háromszögsorozat két hosszanti borda veszi közre, az egyiket farkasfogas motívumokkal, a másikat vízszintes, párhuzamos rovátkákkal díszítették. Az S-fibulapár hosszú használati idejéről tanúskodik, hogy erősen kopott, különösen az egyik példány, melynél a kőbetétek hiányoznak, a rekeszek szélei teljesen elkoptak.

Az S-fibulához közel áll a rifniki temető 57. sírjából⁵³ származó lelet, de egyik legközelebbi párhuzama (akár mintaaazonos) a Dél-Morava keleti partján fekvő Ukosa erődítményből, Grad Stalac (Szerbia) faluból előkerült, a tamásitól rosszabb minőségű, kevésbé kidolgozott szórványfibula (5. tábla: 6).⁵⁴ Az állatábrázolás az ún. *Herpes* típusú, S-alakban meghajló állatalakos fibulákhoz áll legközelebb, mely egy tátott szájú, hegyes fülű, elvékonyodó farkú, uszonyos (valószínűleg) tengeri lényt hivatott ábrázolni. Ezek a Meroving kultúrkörben az 5. század végétől a 6. század első harmadáig terjedtek el⁵⁵ és a Morva-vidéken, Lužice 54. sírjában is feltűnt egy példánya (5. tábla: 9).⁵⁶ A formával és díszítéssel kapcsolatba hozható a későbbi rekeszbetétekkel ellátott testű, két állat kombinációjából álló S-fibula típus Tamási 52. és Kranj 170. sírjaiból (5. tábla: 7–8).

---

⁵¹ A Meroving kronológia egyik fontos szegmense a fibulák kopottsági fokának és használati idejének meghatározása, mely számos összetevőből álló problematikáját Sorg összesítő munkájával (*Fibelausstattung und Lebensalter in der Merowingerzeit: Studien zu Abnutzung und Gebrauch frühmittelalterlicher Fibel* c.) egy új szintre emelt a korszak kutatásában. Sorg többek között a fibulák mikroszkópos (kopottsági fokok osztályozása, statisztikája) és anyagminőségi (restaurálás roncsoló hatása, anyag keménysége) vizsgálatait, emellett a fibulák használatának és birtoklásának kérdése kapcsán rávilágított arra, hogy ezt a problémát természettudományos és kultúrtörténeti vonatkozásban is több szempontból szükséges vizsgálni. A kutatás tanulsága, hogy az a keltezési módszer, amely a fibulák kopottsági fokával és az elhalálozási életkorokkal áll kapcsolatban nem használható fenntartások nélkül a Meroving kor esetében. Az egyes korosztályokhoz társítható fibulák kopási arányai hullámszerű ingadozást mutatnak, a kopottság alapján feltételezett használat időintervalluma nem áll kapcsolatban az elhunyt életkorával. Sorg eredményei alapján a fibulák használati ideje és az elhalálozási életkor kapcsolata, mint kronológiai fogódzópont minden esetben teljeskörű vizsgálatot igényel (Sorg 2022, 251–257).

⁵² B. Tóth 2018, 510.

⁵³ Bolta 1981, 34, Taf. 10. 57.

⁵⁴ Az erődítmény környékéről egy fogófejes kengyelfibula is származott. Ivanišević és Bugarski szerint nem zárható ki annak lehetősége, hogy a térségben megtelepedő germán *foederati* és/vagy feleségeik között langobard származású személyek is lehettek (Ivanišević – Bugarski 2019, 296–297).

⁵⁵ Koch 2001, 74, Abb. 14: X24.

⁵⁶ Hasonló állatalakok a Rajnától keletre elterjedt Cléry A-C típusú S-fibulákon, ezek a Herpes típustól későbbiek, ld. Koch 2001, 250, Abb. 104.

A tamási 23. sír egyéb leletei a közép-németországi és a Dunától északra fekvő langobard, türing kultúrmilióhoz kötik a temetkezést. Az S-fibula egy korai, 5. századra visszatekintő,⁵⁷ ékvéséses díszű fogófejes kengyelfibulapárral (*Zangenfibel*) együtt került napvilágra. Utóbbi az S-fibulákhoz hasonlóan igen kopott, hosszú használati időről tanúskodik. A leletegyütteshez egy hasánál behorpadó „emeletes” edény és egy bikónikus alakú edény is tartozott, melyek a türing és az Észak–Duna-vidéki kerámiaművességhez kapcsolódnak. Ezek túlnyomó részt az 5. század végétől a 6. század közepéig voltak jellemzőek a térségben (5. tábla: 10).⁵⁸

(2.) A Mohács–Farostlemezgyár víztárolója 2. és 3. sírból származó S-fibulák teste három részre osztott: a test közepén négyszög alakú mezőben vízszintes bordákkal, ennek két oldalán hosszanti bordákkal díszített (5. tábla: 11–12; katalógus 15–16). A 2. sír példányának fejét/szemét vörös kőbetétekkel díszítették, a 3. sír fibulája esetében a fej a korpuszból domborodik ki. Ezeket Bierbrauer önálló típusként, *Mohács 2.,3.–Cividale-San Giovanni 166.* néven ismertette.⁵⁹ Vörs–Tótok dombja 17. sírjának S-fibulája kissé szélesebb ovális alakú, teste ugyanúgy három részre osztott, közepén egy élére állított négyszögletes rekeszbetét foglal helyet (5. tábla: 14; katalógus 17). A test a mohácsi fibulákhoz hasonlóan hosszában bordázott, a középső bordán nielló-berakás fut végig. A csőr a rekesz középvonalához csatlakozik. A vörsi fibulát Brather-Walter a *Mohács* típusba sorolta.⁶⁰

A felsorolt három fibula és analógiáik tipológiai besorolása nem egységes a régészeti szakirodalomban: Bierbrauer mind a rekeszbetétes, mind a középső bordával ellátott fibulákat besorolta a *Mohács 2.,3.–Cividale-San Giovanni 166.* típusába, míg Brather-Walter csak a közepén rekeszbetéttel ellátottakat rendelte az általa *Mohácsnak* nevezett típushoz, noha a temetőből ilyen díszű fibula nem került elő. A három fibulát az eltérő ötvöstechnikai fogások kombinációja ellenére (Mohács: kerbschnitt, cloisonné; Vörs: kerbschnitt, cloisonné, nielló), a könnyebb kezelhetőség szempontjából egy típus (továbbiakban: *Mohács*) két variánsaként határoztam meg.

A két mohácsi fibula (*1. variáns*) párhuzama a Morva-vidékről, Lužice 61. sírjából került elő, teste hosszában bordázott, a rekeszek helyét a hosszanti sávokat átvágva határolták le, kettős bordadísszel (5. tábla: 13; katalógus 18). Itáliából, Cividale–San Giovanni lelőhelyről a mohácsival megegyező töredék látott napvilágot.⁶¹

⁵⁷ MDo 3–4, 470/80–540/550, ld. Tejral 2005, 185, Abb. 10.

⁵⁸ Hansen 2004, 131, 133, Abb. 136–137; Tejral 2005, 185, Abb. 10. C.

⁵⁹ Bierbrauer 1993, 130.

⁶⁰ Brather-Walter 2009, 90, Liste 5. 14: 19.

⁶¹ Bierbrauer 1993, Taf. 9. 5.

A vörsi lelet (2. variáns) díszítése és a díszítőelemek kompozíciója a dél-német régió fibuláival hasonlítható össze. Losert és Brather-Walter elterjedési térképei alapján ezek főként az alamann szállásterületen csoportosulnak, ritkábban a bajuvároknál és a Rajna felső folyásának környékén.⁶² A vörsivel megegyező kompozícióban készült fibulát a Cseh-medencéből, Vranovicéből ismerünk, a két bross alakja, a fej-test-csőr arányai azonosak (5. tábla: 15; katalógus 19). Szlovéniából, Kranj–Lajh 160.⁶³ sírjából került napvilágra hasonló darab, nielló-berakás nélkül.

Kronológia (II. 2). Tejral: MDo 4, 510/520–540/550.⁶⁴ Koch: SD 5–6, 530–580.⁶⁵ Losert: 6. század első harmadától a század közepéig (525–550).⁶⁶

A kísérőleletek keltezőértéke a mohácsi 2. sír esetében mérvadó, melyben egy fiatal lány (15-16 év) maradványai feküdtek. A sír mellékleteként került elő egy bepecsételt díszű edény, amely a 6. század második felére jellemző.⁶⁷ Az ún. *Harmignies–Mohács 2.* típusú, az I. állatstílus motívumkörével⁶⁸ és kétszalagos meanderfonattal ellátott kengyelfibulapár valószínűleg a 6. század közepe után készülhetett.⁶⁹ A kislány mellé eltemetett, hasonló S-fibulákkal rendelkező idős (63-72 év) nő ékszerei jóval egyszerűbbek, kopottabbak, más keltezőértékkel bíró lelet nem került napvilágra a temetkezésből (5. tábla: 16). A vörsi 17. sírből (40-45 év körüli nő) előkerült S-fibula pártját, egy ékvéséses díszű madárfibulát Friedrich⁷⁰ Thiry 5. század közepétől a 6. század közepéig (450–550) keltezhető csoportjába helyezte.⁷¹ Az S-fibula kevésbé kopott, míg a madárfibula hosszabb viseleti időről tanúskodik. Utóbbi, a szinte lemezvékony anyagából kifolyólag is könnyebben elhasználódhatott. A leletegyüttest egy bepecsételt díszű edény keltezi a 6. század második felére (5. tábla: 17).⁷²

(3.) Pannonia langobard korában az S-fibulák egyik vezérformája az ún. *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye*⁷³ típus (6. tábla: 1–12; katalógus 20–33). A jellegzetes szalagszerű teste hét részre osztott: a test közepén egy négyzet alakú-, ennek két oldalán egy-egy háromszög

⁶² Losert – Pleterski 2003, 170, Verbreitungskarte 18; Brather-Walter 2009, 88, Liste 5.17.

⁶³ Stare – Vinski 1980, Taf. 54. 160: 6–7.

⁶⁴ Tejral 2005, 186, Abb. 11. C: 1.

⁶⁵ Koch 2001, 76, Abb. 15. X7.

⁶⁶ Losert – Pleterski 2003, 169, 174.

⁶⁷ MDo 5–6, 540–600, ld. Tejral 2005, 188, Abb.13. B: 10.

⁶⁸ Nagy 2007, 63.

⁶⁹ A formai jegyei (négyzetes fejlemezzel egybeöntött, bordázott aljú gombok, négyzetes állatfej alakú láblezárás) a nyugati Meroving, Rajna-menti fibulákkal kapcsolja össze: Kühn 33. típus (Kühn 1974, 1018). Az állatstílusos díszítést Nagy helyi elgondolásnak véli (ld. 68. lj.). Koch a 6. század közepe körüli és utáni évtizedekre keltezi (Koch 1998, 287–288).

⁷⁰ Friedrich 2002, 138.

⁷¹ „mit stark gebogenem Schnabel und scharf ausgeprägtem kerbschnitt”, ld. Thiry 1939, 138.

⁷² Ld. 67. lj.

⁷³ Werner 1962, 76, Fundliste 6.2.

alakú rekeszt alakítottak ki, benne vörös kőbetéttel. A rekeszek között a testet hosszanti irányban négy bordával díszítették. A jellegzetes díszű fibulák mellett az alapformához hasonló, vagy valószínűleg ebből származó imitációkat is ide soroltam. Brather-Walter a *Nikitsch–Kranj* továbbfejlődött típusaként tartja számon.⁷⁴

Az eddigi feltárások alapján Pannoniából összesen 11 temetkezésből került napvilágra, az egykori Delhaes-gyűjteményéből (MNM) további egy kisfibulapár ismert. Mindössze két temetkezésből származó fibula(pár) tér el az alaptípustól, ezek a gyirmót–homokdombi 24. és a tamási–csikólegelői 50. sír fibulái (6. tábla: 2., 8.). Az előbbi háromszög alakú rekeszeit többszörös háromszög alakú bordákkal helyettesítették, a test közepén a jellegzetes kőberakás helyezkedik el. A fej a drágakőbetét helyett a korpuszból domborodik ki és pont alakú poncokkal díszített. A tamási fibulán a rekeszek helyét egy-egy horizontális bordával határolták. A bordák által közrefogott felületen, a test hosszanti sávós díszítésétől eltérően vízszintesen bordázott. A langobard soros temetők leletein kívül Pannoniából, Keszthely–Fenekpuszta-Horreum 32. sírjából ismert egy balra forduló testű alaptípus.⁷⁵

A Dunától északra fekvő szállásterületen nem jellemző a típus. A Morva-medencéből, a lužicei 55. sírből előkerült fibula altípusként, vagy tipológiailag továbbfejlődött darabként sorolható be (5. tábla: 13; katalógus 32). Eltérés a középső rekeszt szegélyező egy-egy cikkcakkvonalban mutatkozik meg. Az egykor használatban lévő fibulák mellett kiemelendő a Mušov 3. sírjából előkerült bronz fibulamodell, vagy öntőminta, amely Tejral véleménye szerint helyi előállítására enged következtetni (6. tábla: 14; katalógus 33).⁷⁶ A mai Szlovénia területéről 11 sírből került napvilágra *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* típusú fibula.⁷⁷ A tárgytypus a langobardok vándorlása során Itáliába is eljutott, ezek szórányosan fordultak elő az első generáció temetkezéseiben. Az új hazában valószínűleg már nem készülhettek helyben, más S-fibulák voltak divatban.⁷⁸ A frank, alamann és bajuvár soros temetőkből nagy számban ismertek, összesen 26 temetkezésből,⁷⁹ ezek akár helyi műhelyek és/vagy mesterek termékei is lehettek. A gyirmótiival párhuzamba állítható altípusok viszonylag nagy számban a mai Szlovénia területéről kerültek napvilágra.⁸⁰ További egy-egy darab előfordult elszórtan a délnémet régióban, az Elba-vidéken és az Elbától nyugatra.⁸¹ A pannoniai miliőben imitációként

⁷⁴ Brather-Walter 2009, 60, Abb 5.

⁷⁵ Peters et al. 2014, 351, Abb. 8.

⁷⁶ Tejral 2011, 59.

⁷⁷ Milavec 2007, 339.

⁷⁸ Ld. Bierbrauer 1993, 129.

⁷⁹ Brather-Walter 2009, 96–97, Liste 5. 37.

⁸⁰ Teljesen Zidani Gaber-i fibulával egyezik meg az ornamentikája, ld. Bitenc – Knific 2001, 44, Kat. 263.

⁸¹ Ld. Brather-Walter 2009, 97, 107, Liste 5. 37. Variante 2, Karte 4.

kezelt, ékvéséses tamási fibulához hasonlókat Brather-Walter *Schretzheim 587*. típusnévvel illette. Ezek elterjedése a langobard szállásterületen nem jellemző, leginkább az Elba és a Rajna közén és a Rajnától keletre csoportosulnak.⁸²

Kronológia (II. 3). Werner: pannoniai fázis (526/27–568).⁸³ Tejral: MDo 5, 540–560.⁸⁴ Grünewald: Stufé 2–3 (545–590/600).⁸⁵ Koch: SD 6, esetenként SD 7, 555–580.⁸⁶ Brather-Walter: 6. század közepe után.⁸⁷

Pannoniában a *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* típust tartalmazó leletegyüttesek változatos időhorizontokat képviselnek.⁸⁸ A szentendrei 85. sírból napvilágra került kengyelfibula motívumköre (kétfelé néző spirálminta, négytagú rombusz), kiképzése és szerkezete (plasztikus ékvésés, fejlemezre külön felszerelt gombok, plasztikus kéttagú állatfej mandulaalakú szemmel) a Közép–Duna-vidéki és a vele kölcsönhatásban lévő közép-németországi türing fibulaművességhez kapcsolódik. Az ún. *Oberwerschen* típusú kengyelfibula a szentendrei sírból egy 50–60 év körüli nő mellől került napvilágra (6. tábla: 15). Hansen ezt az 5. század utolsó harmadától a 6. század első harmadáig (MD 3, 470/80–530) keltezte, de a szentendrei temetkezés kísérőleletei miatt tolta ki használatukat a 6. század utolsó harmadáig (MD 3, 530–560/70).⁸⁹ A szentendrei 33. sír (35–45 év körüli nő) két kengyelfibulája közül az egyik az 5. század második felétől az 500-as évekig keltezhető, Kárpát-medencei gepida⁹⁰ és itáliai osztrogót⁹¹ körben elterjedt, rombikus láblemezű, fektetett spirálos díszű példány (továbbiakban: *Grottmare–Pavia–Szentés–Brigetio*). A fibula párja egy négyszögletes fejlemezű, ovális láblemezű, szögletes fonatmintával díszített, ún. *Rácalmás 2.–Keszthely*⁹² típusú kengyelfibula, mely a 6. század közepétől jellemző Pannoniában (6. tábla: 16).⁹³ A pannoniai langobardok legkésőbbi ötvöstermékeit jelentő, 6. század második felére

⁸² Brather-Walter 2009, 60, Abb. 5. 107, Karte 4.

⁸³ Werner 1962, 43.

⁸⁴ Tejral 2005, 188, Abb. 13. B: 5.

⁸⁵ Grünewald 1988, 70, 200.

⁸⁶ Koch 2001, 78, Abb. 16. X33.

⁸⁷ Brather-Walter 2009, 60, Abb. 5.

⁸⁸ A legtöbb leletegyüttesben általános lelettípusok szerepelnek (orsógombok, fésűk, vaskések, díszfüggők stb.), melyek hosszú használatuk miatt önálló keltezőértékkel nem bírnak.

⁸⁹ Hansen 2004, 32–33.

⁹⁰ Koncz a langobard fibulát az 5. század végi, 6. századi Tisza-vidékhez kötötte, a langobard-gepida kapcsolatok elemzése során ismertette gepida párhuzamait, ld. Koncz 2019, 411.

⁹¹ A fibulatípus egy nagyobb számú sorozata nem csak gepida, hanem keleti-gót környezetből, Észak-Itáliából is ismert (Bierbrauer 1975, 108–114). A szentendrei fibulával megegyező további példány Pannoniából Brigetio környékéről, szórványként került elő (Kiss 1981, 206–207, Abb. 7. 1).

⁹² Werner 1962, 66, 168, Fundliste 4.1.

⁹³ MDo 5, 540–560, ld. Tejral 2011, 54. Délnémet régióban: Koch 1998, 286–287, 706, Karte 20. Fundliste 20.

keltezhető –, geometrikus díszű, meanderfonattal ellátott, sokgombos – kengyelfibulákkal együtt a bezenyei 20. és a várpalotai 1. sírból kerültek napvilágra (6. tábla: 17., 18).⁹⁴

(4.) A *Schwechat–Pallersdorf/Bezenyéből* továbbfejlett típus az ún. *Várpalota 19*. A két típus testének felépítése, tagolása megegyező, különbség a rekeszek közötti ékvéséses díszítésben tér el. Utóbbi testét nem bordákkal, hanem az I. állatstílus elemeivel (állati combok, karmok) töltötték ki. A *Várpalota 19*. típus 1. variánsai a 6. század második fele után, a 2. variánsai a század utolsó harmadában terjedtek el.⁹⁵

(5.) A bezenye–papréti 73. és a hegykő–mező utcai 65. temetkezésekből előkerült fibulák azonos stílusban készültek (továbbiakban: *Bezenye 73.–Hegykő 65.*) (7. tábla: 1., 2; katalógus 34–35). Míg a bezenyei formája a jellegzetes szalagszerű testre emlékeztet, addig a hegykői kissé szélesebb ovális alakú, a későbbi cloisonné díszes példányokhoz hasonló (IV. csoport). Testük teljes felületét – a fejét/szemét jelentő kőbetétet és a lemélyített csórt leszámítva – az I. állatstílus jegyében készült ékvéséses minta tölti ki. A hegykőinél két oldalon tükörszimmetrikus ábrázolásmódban a fej felé néző, többszörös keretű állati combok helyezkednek el, középen több függőleges bordával (test/karmok?) összekötve. A bezenyei fibulán szalagszerű, az I. stílus hurkos díszítésére utaló részletek fedezhetőek fel.⁹⁶

A szalagszerű állatalakok a *Várpalota 19.*, a *Várpalota 17.*, a *Schwarzrheindorf*, az *Unterlauchringen* és a *Schleitheim–Hebsack* típusú S-alakú fibulákon is megjelentek (7. tábla: 3–5).⁹⁷ Utóbbi négy jóval nagyobb testű, több helyen rekeszekkel és nielló-berakásokkal díszítettek, a 6. század végi S-fibula horizont termékei.⁹⁸ A bezenyei fibula legközelebbi párhuzama a straubingi 786. sír⁹⁹ S-fibulája, melynek alakja a II. csoportéval megegyező nyúlánk, szalagszerű, ragadozómadarat ábrázoló (7. tábla: 6). A fibula testén lévő hurkok fonatszerűen felcsavarodnak, amelyek a II. germán állatstílus szalagfonat ábrázolásaihoz képezhetnek átmenetet. A leletegyüttes a 6. század utolsó évtizedeire keltezhető.¹⁰⁰

⁹⁴ Bezenye–Papréti 20. sír: *Várpalota 17.–Bezenye 20.* vagy *Várpalota 17.–Cividale-Cella* típusal (Tejral 2002, 345; Bierbrauer 1993, 126). Várpalota–Unió homokbánya 1. sír: *Várpalota 1.–Castel Trosino G* típusal (Bierbrauer 1993, 126). Keltezésről bővebben ld. Bierbrauer 1993, 126; Rupp 1995, 74, Textabb. 7; Tejral 2002, 345.

⁹⁵ A típus leírásától és a keltezésétől eltekintek. Ezeket két tanulmányban a vonatkozó adatokkal együtt korábban ismertettük: Rácz 2022, 250–255, 2–5. kép; Rácz – Hergott 2022, 82–87.

⁹⁶ Hasonló motívumok a *Várpalota 19*. típusoknál ismert: az állatok egyes részei a nordendorfi (Németország), a straubingi 76. sír (Németország) és a bopfingeri 129. sír (Németország) kengyelfibuláinak szegélyállatain és a langobard I. állatstílus jegyében készült fibulákon is megfigyelhető. Ezeket ld. Haseloff 1981, Abb. 371, 382.

⁹⁷ Brather-Walter 2009, Liste 5. 31, 36, 43, 44.

⁹⁸ Brather-Walter 60, Abb. 5.

⁹⁹ Geisler 1998, Taf. 291. 786: 3.

¹⁰⁰ II. állatstílus és a kengyelfibula alapján. Utóbbi analógiája a délnémet régióban a század végére keltezhető (SD 7, 580–600. Ld. Koch 2001, 79, Abb. 17. X63).

Összességében a *Bezenye 73.–Hegykő 65.* típusú fibulákon is megjelenő, I. stílusú kompozíció hordozói Pannoniában a 6. század második felében tűntek fel, így a típus megjelenése is hasonlóan ebben az időhorizontban feltételezhető. A kísérőleletek a bezenyei sír esetében nem pontosítják a keltezést. A fibula állapota kapcsán viszont kiemelendő, hogy erősen kopott, törött, sokat használt példány. A hegykői sírból (7. tábla: 7) egy, a kengyellel egyenlőszéles láblemezű, gombos fibula került napvilágra, amely a kora Meroving korra, az 5. század végétől a 6. század első harmadáig keltezhető.¹⁰¹ Az S-fibulával párban lévő madárfibula keltezése a 6. századon belül nem pontosítható.¹⁰² A temetkezésből előkerült továbbá egy pajzsos tövisű, poncolt díszű bronzcsat, amely a 6. század második harmadától jellemző a nyugati Meroving körben.¹⁰³

A III. csoport fibulái

(1.) A III. csoportba egy típus, az ún. *Sarching*¹⁰⁴ tartozik (7. tábla). A fibula testét egy-egy csepp alakú tag alkotja, melyet középen két borda/kötőtag, vagy egy négyzet alakú rekesz köt össze. A csepp alakú testet háromszög alakú ékvésés és vízszintes bordakötegek díszítik. A középső tagra hajlik rá a kőbetétet kitöltött, kerek fejből induló alsó csőr, míg a felső csőr a csepp alakú testre. Az anyaguk ezüst-, vagy rézalapú ötvözet, felületük aranyozott, testük szinte mindig balra fordul.

A Gyöng-Vásártér utca 5. sírjából napvilágra került fibula közepét négyszög alakú rekesz díszíti (7. tábla: 8; katalógus 36). Morvaországból, a Velké Pavlovice-i langobard kori temetőből előkerült szórványfibula közepét két párhuzamos borda köti össze (7. tábla: 9; katalógus 37).

Szlovéniából két fibula sorolható ebbe a típusba, amelyek Kranj–Lajh 292.¹⁰⁵ és 336.¹⁰⁶ temetkezésekből ismertek. A fibulatípus az itáliai langobard kori szállásterületen is feltűnt a bevándorló generáció temetkezéseiben:¹⁰⁷ Cividale, ismeretlen lelőhelyről három példány,¹⁰⁸ és egy-egy Cividale–Gallo 4. és Cividale–San Giovanni 154. sírjaiból.¹⁰⁹ A típus a frank,

¹⁰¹ Kühn 6. típus (Kühn 1974, 683–686). Keltezést ld. Losert – Pleterski 2003, 127.

¹⁰² A szemből, repülés közben ábrázolt madár formai előzményei az Itáliában, Dél-Franciaországban és az Ibériai-félszigeten elterjedt sasos fibulák. Ezek 6. századi germán variánsai a mai Franciaország északi részén fordulnak elő leginkább (Thiry 1939, 56–57).

¹⁰³ Koch 2001, 76, Abb 15. X69.

¹⁰⁴ Werner 1962, 78.

¹⁰⁵ Stare – Vinski 1980, Taf. 88. 292: 6.

¹⁰⁶ Stare – Vinski 1980, Taf. 102. 336: 2.

¹⁰⁷ Keim 2007, 90.

¹⁰⁸ Fuchs – Werner 1950, Taf. 32. B9–11.

¹⁰⁹ Bierbrauer 1993, 132.

bajuvár és alamann temetőben is megjelent, Brather-Walter gyűjtése alapján mintegy 34 temetkezésben.¹¹⁰ Noha egyes kutatók a típus pannoniai langobard eredetét feltételezték,¹¹¹ legnagyobb sűrűsödésük a dél-német régióban, a Felső–Duna-menti temetőkből adatható,¹¹²

Kronológia (III. 1). Werner: pannoniai fázis (526/27–568).¹¹³ Koch: Stufe III, 565–590/600;¹¹⁴ Koch: SD 6, 555–580.¹¹⁵ Brather-Walter: 6. század második fele.¹¹⁶ Tejral: MDo 5–6, 540–600.¹¹⁷

A kísérőleletek keltezésvértékével kapcsolatban nem elhanyagolandó, hogy a gyönki kora avar kori sírok¹¹⁸ mellől előkerülő langobard kori temetkezések mindegyike a 6. század második felére, utolsó harmadára keltezhető: az 1. sírból a *Cividale-Cella-Gyönk 1.* típusú, I. állatstílus jegyében készült kengyelfibula,¹¹⁹ a 2. férfisírból¹²⁰ és a tárgyalt 5. sírből a bepecsételt díszű edények (7. tábla: 10). A Velké Pavlovice-i szórvány leletkontextus nélküli, de kiemelendő, hogy a temető a Morva-medence egyik legkésőbbi lelőhelye, amely 6. század második felében is használatban volt. Ezt többek között egy bepecsételt díszű edény jelzi.¹²¹

A IV. csoport fibulái

A IV. csoportot alkotó, teljes testükön rekeszes díszű S-fibulákat Horváth készítéstechnológiai szempontból részletesen csoportosította és elemezte, ezért ezek közlésére nem térek ki.¹²² Időrendi szempontból kiemelendő, hogy a *Tamási 52.–Kranj 170.* (1.) (7. tábla 11; katalógus 38), a *Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9.* (2.) (7. tábla 12–14; katalógus 39–41),¹²³ a *Rácalmás 16.–Cividale-Cella* (3.) (7. tábla 15; katalógus 42),¹²⁴ az ún. *paragrafus* fibulák (4.) (7. tábla 16–17; katalógus 43–44) és a *Keszthely 17.–Vörs 21.* (5.) (7. tábla 18; katalógus 45) típusú példányok mindegyike a 6. század második felétől keltezhető.¹²⁵ Köztük a *Rácalmás 16.–*

¹¹⁰ Brather-Walter 2009, 93–94, Liste 5. 29.

¹¹¹ Koch 1977, 65.

¹¹² Keim 2007, 90.

¹¹³ Werner 1962, 78.

¹¹⁴ Koch 1977, 36, Abb. 8A.

¹¹⁵ Koch 2001, 78, Abb. 16. X34.

¹¹⁶ Brather-Walter 2009, 60. Abb. 5.

¹¹⁷ Tejral 2005, 188, Abb. 13. B: 4.

¹¹⁸ Bóna – B. Horváth 2009, 26.

¹¹⁹ Bővebben ld. Nagy 2007, 65; Bierbrauer 1993, 121.

¹²⁰ Bóna – B. Horváth 2009, 237, Taf. 2. 2.

¹²¹ 9. sír, ld. Werner 1962, Taf. 18. 4. Keltezést ld. 67. lj.

¹²² Horváth 2012, 207–272.

¹²³ Bierbrauer 1993, 146; Keim 2007, 93.

¹²⁴ Bierbrauer 1993, 145.

¹²⁵ Brather-Walter 60, Abb. 5. Szlovénia: MDo 6, 555–600, ld. Milavec 2007, 350. Itália: Zeitstufe II, 590–610, ld. Rupp 1995, 75, Textabb. 7. Dél-Németország: SD 6, 555–580, ld. Koch 2001, 76, Abb. 15. X35.

Cividale-Cella, a *paragrafus*- és a *Keszthely 17.–Vörs 21.* típusú példányok a 6. század utolsó harmadától keltezhető, legkésőbbi lelethorizont termékei a térségben.¹²⁶ Ez a fibulacsoport foglalja magába a pannoniai langobard cloisonné-művesség legaprólékosabban kidolgozott alkotásait, egyben az S-fibula készítés utolsó fejlődés lépcsőfokát.

Noha a korábbi kutatások részletesen taglalták a csoport jellegzetességeit, kronológiájukat a kísérőleletek is kiegészítik, megerősítik:

A *Tamási 52.–Kranj 170.* típusú S-fibulapár a tamási–csikólegelői 52. temetkezésből egy pajzsos tövisű, téglalap alakú szíjszorítóval rendelkező cipőcsatpárral együtt került elő (8. tábla: 1). A típus a 6. század második harmada, közepe körüli időszakra keltezhető a nyugati Meroving analógiák alapján.¹²⁷ A *Rácalmás 2., 20.–Cividale-Gallo 9.* típus a rácalmás–újtelepi 2. sírból került napvilágra keltezőértékű kísérőlelettel, egy *Rácalmás 2.–Keszthely* típusú kengyelfibulával, amely a 6. század második felére keltezhető a térségben (8. tábla: 2).¹²⁸ Az S-fibulatípus továbbá a Mohács–Farostlemezgyár víztárolója 5. sírjából, egy 23-28 év körüli nő váza mellől egy bepecsételt díszű edénnyel együtt került napvilágra, melyet fentebb a 6. század második felére kelteztünk (8. tábla: 3).¹²⁹ A *Rácalmás 16.–Cividale-Cella* típust tartalmazó rácalmás–újtelepi 16. sír leletegyüttese egy unikális kengyelfibulatípust (továbbiakban: *Rácalmás 16.*) tartalmazott, amely a 6. század második felére, utolsó harmadára jellemző, Felső–Duna-vidéki és észak-itáliai térségben elterjedt stílusjegyeket hordoz (8. tábla: 4).¹³⁰ A *paragrafusfibulák* esetében keltezőértékű kísérőlelet a kajdaci 2. sírből került napvilágra. A fibulakészletet egy filigrándíszes korongfibula¹³¹ és egy I. állatstílus jegyében készült kengyelfibulapár egészítette ki (8. tábla: 5). Utóbbi a 6. század második felében készült,

¹²⁶ Keltezésüket ld. *Rácalmás 16.–Cividale-Cella*: Keim 2007, 91–92; Brather-Walter 2009, 60, Abb. 5. *Paragrafus*: Brather-Walter 2009, 60. *Keszthely 17.–Vörs 21.*: Heinrich-Tamáská 2004, 173; Brather-Walter 2009, 50, 60, Abb. 5.

¹²⁷ Háromszög alakú szíjszorítóval rendelkező, pajzsos tövisű cipőcsatok a század második felében jelentek meg, ld. Koch 2001, 46, 78, Abb. 16. X81; Friedrich 2016, 102–103, Abb. 51. A téglalap alakú szíjszorítóval és egyszerű csatpecsekkel ellátott csattípus a nyugati Meroving körben a 6. század első harmada után jelent meg, a női viseletben leginkább cipőcsatként funkcionáltak. Ld. Koch 1977, 14, 37, 77–79, Abb 8B. 16; Friedrich 2016, 121, Abb. 61.

¹²⁸ Ld. 92 lj.

¹²⁹ Ld. 67. lj.

¹³⁰ Láblemezt lezáró állatfej típusa nyugati Meroving jellegű, ld. Kühn 37., ún. *Andernach–Kent* típus, 6. század második fele (Kühn 1974, 985–988, Taf. 292. Ld. Gundersheim (uo. 37,1), Andernach (uo. 37,5), Kärlich (uo. 37,6), Lohnberg a. d. Lahn (uo. 37,7); Koch 1998, 308). Fejlemez párhuzama ld. Klepsau 33. sír, 6. század közepe, 6. vagy 7. évtizedei (Koch 1990, 151–154); hasonlóan a délnémet kronológiai fázisokban: SD 6, 555–580 (Koch 2001, 78, Abb. 16. X58). A láblemez florális kompozíciója a langobard kori itáliai fibulák körében előforduló, tengelyesen szimmetrikus elrendezésű, geometrikus (kör és rombusz) alakzatokat körbeölelő és egymás felé forduló volutadíszes képekhez áll legközelebb, ld. Cividale, Fuchs – Werner 1950, Taf. 4. A22, A23.

¹³¹ Legközelebb Vielitz D6 és D8 típusához áll. Keltezésük a 6. század első harmadától indul, a kajdacihoz hasonló, bonyolultabb mintázatú filigrános példányok a század végéig jellemzőek a Meroving kori anyagban (Vielitz 2003, 75–76).

pannoniai stílusjegyeket hordoz.¹³² A vörsi 32. sírból, egy 35-40 év körüli nő váza mellől egy halszákadíszes, nyomottgömb alakú, ún. reticellafüggő került napvilágra, amely az Alpoktól északra valószínűleg csak 540/550 körül tűnhetett fel, az alamann, frank, bajuvár, langobard és tüiring sírokban (8. tábla: 6).¹³³ Vörs–Tótok dombja 21. sírból, egy 40-45 év körüli nő váza mellől egy *Várpalota 19.* típusú 1. variáns kísérte a *Keszthely 17.–Vörs 21.* típusú S-fibulát, amely a 6. század második felére keltezhető (II. csoport, 4. típus) (8. tábla: 7).

Belső kronológia, regionális különbségek

A fentebbi keltezéseket figyelembe véve elmondható, hogy az I. csoportba tartozó fibulák (*Nikitsch–Kranj*, *Várpalota 34.–Vinkovci*) viszonylag a korán, a 6. század első harmadában jelenhettek meg. Ezek lehettek a pannoniai langobardok legkorábbi S-fibula típusai a *Poysdorf* mellett. Használati idejük kb. a 6. század közepe környékéig adatolható a fertőszentmiklósi 9. sír alapján. Kérdéses a csoport fibuláinak eredete: noha az 1. (*Nikitsch–Kranj*) típus nem nagy számban jelent meg a nyugati Meroving körben, a 2. (*Várpalota 34.–Vinkovci*) típus a frank, alamann temetőben sűrűsödött. Ezek kis száma a langobard temetők esetében felvetik, hogy nem feltétlenül helyi termékekről lehet szó. Nem csak a mennyiség, hanem a többi, viszonylag nagy esetszámban feltűnő, szalagszerű testtel bíró fibulák (II. csoport) variabilitása és nagy területen való elterjedése is kérdésessé teszik e típusok helyben készítését. A fibulák tipológiai előzményei nem fedezhetőek fel a korábbi, Cseh–Morva-medencei szállásterületen, önálló formai jegyekkel bíró leletcsoportnak bizonyulnak, így kis számuk Pannoniában nem feltétlenül magyarázható a korai keltezéssel. A nyugati Meroving és a langobard térség Dunával összefüggő kereskedelmét már Werner is hangsúlyozta, amelyet további munkák során elemeztek az utóbbi 20 év folyamán.¹³⁴ A fibulák helyben készítése nyitott kérdés marad, amelyet egy tipológiai jellegű munkával nem feltétlenül tudunk megválaszolni. A vörsi *Güttingen* típusú fibula önálló példány, amelyre véleményem szerint importtárgyként tekinthetünk.

Az II. csoport 1. típusú (*Kranj*) fibuláinak 1. és 2. variánsai valószínűleg egyidőben lehettek használatban az I. csoporttal a 6. század első harmada után. A 6. század közepe utáni leletegyüttesek ezeket már nem tartalmazták. Tamási–Csikólegelő 23. sír S-fibulája (II. csoport,

---

¹³² Ún. *Bezenye 8.–Kajdacs 2.–Tamási 6.* (Tejral 2002, 345). Bővebben ld. Bierbrauer 1993, 119–121; Haseloff 1981, 679–688; Nagy 2007, 74.

¹³³ Trier 2002, 72; Losert – Pleterski 2003, 257. Továbbá: Sasse – Theune 1996, 195, 221.

¹³⁴ Werner 1962, 60–63; Keim 2007, 145–158; Quast 2008, 363–375.

1. típus, 3. variáns) mind a csoporttól, mind a típus 1. és 2. variánsától bizonyos fokban eltér, egy önálló fejlődési irányt képvisel egyedi állatalakjaival. Ezeket a hegyes füllel, uszonnyal és olykor ormánnyal rendelkező állatábrázolásokat a nyugati Meroving állatalakos fibulákon (*Herpes*) jelenítették meg, de a későbbi rekeszbetétes pannoniai S-fibulákon (ld. *Tamási* 52.) is feltűntek. Utóbbi típus esetében kérdéses, hogy önálló, belső fejlődés során, vagy visszatérő, külső, nyugati Meroving hatásra jelent meg. A temetkezés többi lelete (fogófejes fibula, „türing” típusú edények) az Észak–Duna-vidéki soros temetők 5. század utolsó harmadától induló horizontjához kapcsolódnak. Kérdéses, hogy az S-fibula és a viselet többi eleme mikor és mily módon állt össze. Maga az állatábrázolás és a leletegyüttes korai jellege miatt a tamási fibula az 1–2. variánshoz hasonlóan keltezendő a 6. század közepe előtti időszakra, annak második harmadára.

Az ún. *Mohács* típus (II. csoport, 2. típus) készítési idejét az analógiák alapján a 6. század második harmadára teszik a Dunától északra húzódó langobard kori (Cseh–Morva-medence) és a nyugati Meroving soros temetők esetében. Pannoniát tekintve két sír (*Mohács* 2., *Vörs* 17.) tanúsága alapján inkább későbbi, a század közepe körüli keltezéssel is számolhatunk.

A pannoniai langobard megtelepülés egyik legjobban reprezentálható időszaka a 6. század második fele. Ekkor készíthették az ún. *Schwechat–Pallersdorf/Bezenye* típusú fibulákat is, melyek a pannoniai langobard szállásterület tekintetében legnagyobb számban fordultak elő (II. csoport, 3. típus). A szomszédos területekről napvilágra került példányok túlnyomó többsége nem egyezett meg az alapformával (*Lužice* 55., Szlovénia), ezeket vagy utánzatként, vagy tipológiailag továbbfejlett variánsként kezelhetjük. Pannoniában a 6. század közepére keltezhető leletegyüttesekből és a legkésőbbi kengyelfibulákat tartalmazó temetkezésekből is feltűntek, viseletük egészen a kivándorlásig élt. Noha használati idejük hosszúnak bizonyul, Pannoniában a század közepe környékén lehetett leginkább jellemző viseletük, ezt válthatta fel a század második felében a *Várpalota 19. típus* (II. csoport, 4. típus), amely zömmel az I. stílusban készült kengyelfibulákkal fordult elő a térség női temetkezéseiben. Ebben az időszakban jöttek divatba a teljes testükön rekeszes díszű S-fibulák 1. és 2. típusai (IV. csoport, 1–2. típus) is. A *Bezenye 73.–Hegykö 65.* típusú S-fibulák (II. csoport, 5. típus) esetében, noha egyes kísérőleletek korábbi keltezést sejtetnek (*Hegykö* 65.), az I. állatstílus szalagszerű formái a 6. század második felében jelentek meg a langobard ötvöstermékeken. A típus megjelenését legkorábban a *Várpalota 19.* 1. variánsával és az I. stílusú kengyelfibulákkal egyidőben feltételezhetjük. Feltehetően a Felső–Duna-vidéki eredetű *Sarching* típus (III. csoport, 1. típus) is erre a horizontra keltezhető, mind a külső összehasonlítás, mind a helybéli leletek alapján.

A *Várpalota 19.* típus (II. csoport, 4. típus, 2. variáns) és a rekeszdíszes S-fibulák (IV. csoport, 3–5. típus) esetében elkülönül egy kései, a 6. század utolsó harmadától induló leletkör, melyek a pannoniai ötvösművészet legkésőbbi termékeit jelentik.

Az S-fibulák viselete a langobard korban

Az S-fibulák viseleti helyzetét a zárt leletegyüttesekből, a rabolatlan és/vagy a mellkas tájékán bolygatatlan temetkezésekből tudjuk megismerni. A tanulmányban érintett sírok közül (1–3. tábla) összesen 28-ból ismert az S-fibulák dokumentált, sírrajzon megjelölt helyzete. Ezekből mindössze 15 sír bizonyul a felsőtest környékén bolygatatlannak (9. tábla).¹³⁵ A tanulmány I. részében már közzétett, általános viselettörténeti áttekintéstől, a fibulák viseletben betöltött szerepének tárgyalásától jelen esetben eltekintek.¹³⁶

Az S-fibulákat szinte minden esetben párosan viselték, vagy azonos típusú, vagy néhány esetben eltérő típusú kisfibulával¹³⁷ kombinálva. A kis- és kengyelfibulák száma, kombinációja alapján az alábbi viseleti modellek különíthetők el Pannoniában (9. tábla):

1. Kizárólag kisfibulákkal záródó öltözet három bolygatatlan temetkezésnél merül fel (8. tábla: 9). Négy másodlagosan felnyitott temetkezés esetében a combok tájékán, a kengyelfibulák feltételezett helyén volt figyelhető meg a rányitás. A táblázatban jelölt sírok mellett adatolható további öt ismeretlen bolygatottságú és/vagy nem pontosan dokumentált temetkezés, melyből két kisfibula fordult elő.¹³⁸ A felsorolt sírokban, noha nem volt jelen a kengyelfibula, szinte minden esetben megfigyelhető az övcsüngő jelenléte.¹³⁹ Az elhalálozási életkor két esetben volt adatolható, az egyik temetkezésben ad. (Mohács 5.), a másikban sen. (Szentendre 43.) korú nő maradványai feküdtek. A viseleti modellt már a legkorábbi, 6. század első harmada után kialakult II. csoport és a 6. század második felében kialakult IV. csoport S-fibulái is kelteznek.

2. A hegykői 65. sírban (ad. korú nő) két kisfibula és egy kengyelfibula kombinációja fordult elő. A kengyelfibula medencén való viselete az ÉNy-pannoniai temetőekben feltűnő

---

¹³⁵ A 28 érintett temetkezésből bolygatottnak bizonyulnak: Bezenye 73. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 19–20, Abb. 4); Borotice 10/VIII. sír (Stuchlík 2011, 102–103, Abb. 11. 8); Fertőszentmiklós 9. sír (Tomka 1980, 11–16, Abb. 7); Kajdacs 37. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 74–75, Abb. 46); Lužice 55., 61., 102. sírok (Klanica–Klanicová 2011, 259–260, 263–265, 292–293, Abb. 26., Abb. 28., Abb. 44.); Mohács 2., 3. sírok (Kiss – Nemeskéri 1964, 98–108, Abb. 3., Abb. 4.); Vörs 17., 20., 21., 32. sír (SÁGI 1964, 371–373, 375–378, 385, Abb. 15–16., Abb. 22–23., Abb. 31.).

¹³⁶ Rác 2020, 256–257.

¹³⁷ Ritkábban két eltérő kisfibula kombinációja is előfordul, ld. Kat. 2., 3., 5., 12., 17., 35.

¹³⁸ Nikitsch 11. sír (Kat. 2); Nikitsch 24. sír (Kat. 3); Várpalota 4/b. sír (Kat. 29); Várpalota 34. sír (Kat. 5, 12); Vörs 17. sír (Kat. 17).

¹³⁹ Kivéve Nikitsch 11. sír (Kat. 2). Kétfibulás viseletről ld. Strauss 1992, 91–141.

jelenség (8. tábla: 10).¹⁴⁰ A temetkezés legkorábban a 6. század közepén kerülhetett a földbe az S-alakú fibula alapján.

3. Négy fibulát tartalmazó fibulakészlet (ún. négyfibulás viselet, két kisfibula és két kengyelfibula) kilenc temetkezésnél volt megfigyelhető.¹⁴¹ A kengyelfibulák minden esetben fejlemezsel lefelé fordítva egymás alatt helyezkedtek el, a két comb között zárták vagy díszítették a ruhát és/vagy a bőröv lecsüngő szalagjait (8. tábla: 11).¹⁴² A négyfibulás viselet egy juv. (Mohács 2.), egy ad.-mat. (Szentendre 83.) és egy mat. (Szentendre 85.) korú nő esetében volt adathozható. A viseleti modell a 6. század második harmadától keltezhető temetkezéseknél is előfordul, de túlnyomó részt a 6. század közepétől jellemző.

A bezenyei 20. temetkezés ismeretlen bolygatottságú, sírrajzot és pontos dokumentációt nem ismerünk a temető 19. század végén feltárt részletének esetében (Kat. 20).¹⁴³ Az eltemetett két kengyelfibulát és egy kisfibulát viselt. Hasonlóan értékelhető a várpalotai temető is, melynek 29. sírja kizárólag egy S-fibulát tartalmazott (Kat. 30). A gyönki 5. sírból, a bal comb belső oldaláról került napvilágra egy darab S-fibula, de a másodlagos bolygatás miatt hasonlóan nem értékelhető önálló viseleti modellként (8. tábla: 8). A Morva-medencéből idézett temetkezések esetében nem figyelhető meg a fibulák eredeti viseleti helyzete.

A két kisméretű fibulát minden modell esetében a nyak és a mellkas környékén viselték. A felső a nyakcsigolyák, vagy az alsó állkapocs környékén helyezkedett el, középen, esetleg enyhén jobbra, illetve balra eltolódva. Az alsó a mellkason, annak felső vagy középső harmadában, ritkán az alsó harmada környékén helyezkedett el. A mellkason viselt fibuláknál is enyhe eltolódás figyelhető meg mindkét irányba. A kisméretű eltolódások ellenére a kisfibulák sírbéli helyzete egy uniformizálódott, magasan az áll alatt és a mellkason rögzített köpenyre vagy felsőruhára utal.¹⁴⁴ A ruhadarabot vagy függőleges, vagy vízszintes irányban

---

¹⁴⁰ Bóna az általa elkülönített, Hegykő-csoportnak tulajdonított viseletet a helybéli csoportok eltérő etnikai jellegével és/vagy más ruházattípusával (rövid szoknya) magyarázta (Bóna 1993, 128). A Hegykő-csoport problematikájáról bővebben ld. Koncz 2014, 71–98; Tomka 2016, 185–190. A viseleti modell meglétének kronológiai okai is lehettek, mivel a két kisfibula, egy kengyelfibula viselete az 5. század második felére visszatekintő és a kora Meroving korra jellemző szokás (Strauss 1992, 119–121). A kora Meroving kortól keltezhető madár- és kengyelfibula a hegykői 65. sírban is erre utal. A viseleti modell korai mivoltát nem befolyásolja, hogy egy állatstílus jegyében készült, kb. a 6. század második felére keltezhető S-fibula is került (valószínűleg később) a fibulakészletbe. Az egyes fibulák nem feltétlenül egyidőben kerültek a viseletbe, ennek elsajátítási módozatiról részletesen Sorg értekezett: Sorg 2022, 254–257.

¹⁴¹ A dokumentált és/vagy bolygatatlan temetkezéseken felül ide sorolható a fertőszentmiklósi 9., a mohácsi 2. és a várpalotai 1. sír (Kat. 1, 15, 28). A négyfibulás viseletről bővebben ld. Schach-Dörge 2005, 349–357.

¹⁴² A kutatásban korábban nem volt egységes vélemény funkciójukat illetően, ez jórészt ma sem tisztázott. Vitatják, hogy volt-e tényleges ruhazáró szerepük, vagy reprezentációs értékkel is bíró övfüggődíszként, esetleg az etnikai hovatartozás hangsúlyozása érdekében viselhették ezeket. Vonatkozó irodalmat ld. Clauss 1989, 491–515; Martin 1991; Martin 1994, 545, 549, 551; Koch 1998 (különösen Koch 1998, 515).

¹⁴³ Sötér 1893, 210–222.

¹⁴⁴ Martin 1991, 643; Martin 1994, 544–545.

zártak az S-fibulákkal.¹⁴⁵ Ez a viseleti modell a legkorábbi és a legkésőbbi kisfibulatípusok esetében is megfigyelhető (II–IV. csoport).¹⁴⁶

A leletek gondos restaurálása és a textilrégészet az elmúlt években új ismereteket hozott a ruházatok típusát és a fibulák záródását illetően, így a rekonstrukció számos részletében konkrétabbá és kevésbé spekulatívvá vált.¹⁴⁷ Számos esetben a fibulák hátlapján textilpántokat és a ruha szélére varrt fűzőlyukakat sikerült megfogni. A fibulákat ennek alapján nem közvetlenül a szöveten keresztül, hanem a textil és a bronz védelmére szolgáló fűzőlyukakon keresztül vezették át. A fibulákat a tű körül futó, csomózott bőrszalagokkal tovább rögzítették. Ezen felül megfigyelték, hogy a gyöngyláncokat egy finom textil fedte, amely rákorrodálódott a kisfibulák aljára. Ez a felsőruházatként funkcionáló finom textil többször megjelent az ugyanabból a sírból származó kengyelfibulák felső oldalán is. E leletek alapján egy elöl nyitott, legalább térdig érő, könnyű köpeny rekonstruálható, melyet a nyaknál és a mellkason kisfibulák zártak le.¹⁴⁸

Az 1–3. táblán megjelölt elhalálási életkorok összevetésével nem kapunk reprezentatív képet, mivel kevés érték áll rendelkezésünkre. A fibulás sírok a juvenis és a senium korosztály között oszlanak meg és kiemelendő az adultus és a matus korosztály kiugró száma (9. tábla). Ez megegyezik a nyugati Meroving térségben megfigyelt arányokkal, különösen a négyfibulás viselet esetében.¹⁴⁹

Összegzés

Pannonia langobard kori kronológiáját a Közép–Duna-vidék és a Meroving térség tipokronológiai rendszereivel tudjuk körvonalazni, ehhez a legjobban keltezhető leletcsoport, a fibulák részletes elemzésével juthatunk előrébb. Az S-fibulák a langobard kori népek egyik legkedveltebb köpenyzáró eszközei voltak, melyet a leletek száma, változatossága és a jól követhető tipológiai, időbeni fejlődésük is jelez. A 6. század első harmadát követően a madárstílus jegyében kifejlődő S-fibulák egy része vagy importként (*Güttingen*, talán *Várpalota 34.–Vinkovci*) vagy helybéli típusként (*Mohács, Kranj*, talán *Nikitsch–Kranj*) is

---

¹⁴⁵ Általában függőleges helyzetben álltak, három esetben egyértelműen vízszintesen tájolva: Szentendre 33. sír, Tamási 18. és Tamási 30. sírok. Egyes esetekben a textil lehetséges elmozdulása miatt nem egyértelmű a zárási mód.

¹⁴⁶ Hasonlóan igaz az 5. század végi, 6. század eleji *Stößen–Záluží* és a *Poysdorf* típusú S-fibulákra is (Rác 2020, 257–258).

¹⁴⁷ Sorg 2022, 84.

¹⁴⁸ Bartel 2005, 36; Gutschmiedl-Schümann 2010, 90; Sorg 2022, 85.

¹⁴⁹ Stauch 2008, 275–296.

értelmezhető. A pannoniai kisméretű fibulák jelentős részét a 6. század közepe környékétől azonban a helybéli ötvösművészet termékeként kialakult típusok (*Schwechat–Pallersdorf/Bezenye, Várpalota 19., egyes rekeszes típusok*) teszik ki. A nem helybéli fibulák és egyes formai jegyek a Felső–Duna-vidékkel való erős kapcsolatra utalnak, melyek nem csak az árutranszferrel magyarázhatóak, hanem a sokrétű kulturális kapcsolatokkal.¹⁵⁰

Viseleti módjuk igazodik a korabeli Meroving divathoz, az 5. század végén kialakult, uniformizálódott modellhez, amely az áll alatt és a mellkason összezárt köpenyre vagy felsőruházatra utal. Ezt a test alsó részén olyakor kengyelfibulákkal egészítették ki. A modell egészen a 6. század végéig követhető a pannoniai és a későbbi szlovéniai, észak-itáliai területen is. A jellegzetes négyfibulás viselet a leletek kronológiai besorolása alapján már a 6. század második harmadától feltűnt Pannoniában, de a 6. század közepétől keltezhető a legtöbb négy fibulát tartalmazó síregyüttes.

---

¹⁵⁰ Id. Quast 2008, 363–375.

Bibliográfia

- Bartel 2005 Bartel, A.: Fest verbunden, gut verknotet. *Archäologie in Deutschland* 2005/1, 36–37.
- Beninger – Mitscha-Märheim 1970 Beninger, E. – Mitscha-Märheim, H.: Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch, Burgenland. *Wissenschaftlichen Arbeiten aus dem Burgenland* 43 (1970), 3–47.
- Bernert – Évinger 2006 Bernert Zs. – Évinger S.: A Vörs–Homokbánya langobárd temető embertani adatai. *Anthropológiai Közlemények* 47 (2006), 31–39
- Bierbrauer 1975 Bierbrauer, V.: *Die Ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien*. [Biblioteca Degli „Studi Medievali“ VII.] Spoleto 1974.
- Bierbrauer 1993 Bierbrauer, V.: Die Landnahme der Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters I*. Hrsg.: Müller-Wille, M. – Schneider, R. Sigmaringen 1993, 103–172.
- Bitenc – Knific 2001 Bitenc, P. et al.: *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. Ljubljana, 2001.
- Bolta 1981 Bolta, L.: *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantička naselbina in grobišče*. [Katalogi in monografije 19.] Ljubljana 1981.
- Bóna 1956 Bóna, I.: Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1956), 183–244.
- Bóna 1993 Bóna I.: Langobard viselet. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok–gepidák–langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. [Magyar Őstörténeti Kiadványok 6.] Szerk.: Zimonyi I. Szeged 1993, 127–129.
- Bóna – B. Horváth 2009 Bóna, I.–B. Horváth, J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 6.] Red.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2009.
- Böhner 1985 Böhner, K.: *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes* [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie B: Die fränkischen Altertümer des Rheinlandes 1.]. Hrsg.: Böhner, K. – Werner, J. Berlin 1958.
- Brather-Walter 2009 Bather-Walter, S.: Schlange–Seewesen–Raubvogel?: Die S förmigen Kleinfibeln der älteren Merowingerzeit. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* Bd. 37 (2009), 47–110.
- Clauss 1989: Clauß, G.: Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht in frühen Mittelalter. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 34/2 (1989), 491–603.

- Droberjar 2008 Droberjar, E.: Thüringische und langobardische Funde und Befunde in Böhmen. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa: Langobarden – Awaren – Slawen*. [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11.] Hrsg.: Bemann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 1–20.
- Friedrich 2002 Friedrich, R.: Fränkische Funde im langobardischen Pannonien – Ein chronologischer Vergleich. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 34 (2002), 175–190.
- Friedrich 2016 Friedrich, M.: *Archäologische Chronologie und historische Interpretation. Die Merowingerzeit in Süddeutschland*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 96.] Hrsg.: Beck, H. et al. Berlin/Boston 2016.
- Fuchs – Werner 1950 Fuchs, S. – Werner, J.: *Die langobardischen Fibeln aus Italien*. Berlin 1950.
- Geisler 1998 Geisler H.: *Das frühbairische Gräberfeld Straubing-Bajuwarenstraße I. Katalog der archäologischen Befunde und Funde* [Internationale Archäologie Bd. 30.] Rahden 1998.
- Gömöri 1986 Gömöri, J.: Grabungen auf dem Forum von Scarbantia (1979–1982). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986), 343–393.
- Grünwald 1988 Grünwald, Ch.: *Das Alamannische Gräberfeld von Unterthürheim Bayerisch-Schwaben*. [Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Abteilung Bodendenkmalpflege Bd. 59.] Kallmünz 1988.
- Gutsmiedl-Schümann 2010 Gutsmiedl-Schümann, D.: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld Aschheim-Bajuwarenring*. [Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte A 94.] Kallmünz/Opf. 2010.
- Haimerl 1998 Haimerl, U.: Die Vogelfibeln der älteren Merowingerzeit. Bemerkungen zur Chronologie und zur Herleitung der Fibelgattung. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 30 (1998), 90–105.
- Haimerl 1999 Haimerl, U.: Bemerkungen zur Ikonographie des Raubvogels am Beispiel der merowingerzeitlichen Vogelfibeln. *Archaeologia Austriaca* 82–83 (1998–1999), 343–346.
- Hansen 2004 Hansen, Ch.: *Frauengräber im Thüringerreich: Zur Chronologie des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr.* [Basler Hefte zur Archäologie 2.] Basel 2004.
- Haseloff 1981 Haseloff, G.: *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I*. [Vorgeschichtliche Forschungen 17, 1–3.] Hrsg.: Jankuhn, H. Berlin 1981.
- Heinrich-Tamáská 2004 Heinrich-Tamáská O.: Állatornamentika a Keszthely környéki 6. századi leleteken. *Archaeologiai Értesítő* 129 (2004), 165–177.
- Heinrich-Tamáská – Horváth – Bendő 2018 Heinrich-Tamáská, O.–Horváth, E.–Bendő Zs.: Before or after AD 568? Technological observations on the gold objects from Grave 2 at

- Keszthely-Fenéki Street In: *Über den Glanz des Goldes und die Polychromie. Technische Vielfalt und kulturelle Bedeutung vor- und frühgeschichtlicher Metallarbeiten. Akten des 2. und 3. Workshops des Netzwerks Archäologisch-Historisches Metallhandwerk in Frankfurt am Main, 24.–27. Oktober 2013, und in Berlin, 11.–12. Mai 2017.* [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd 24.] Hrsg.: Heidemarie Eilbracht, H. et al. Bonn 2018, 313–349.
- Horváth 2012 Horváth, E.: Cloisonné jewellery from the Langobardic Pannonia: Technological evidence of workshop practice. In: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration.* Ed.: Ivanišević, V. – Kazanski, M. Paris – Beograd 2012, 207–242.
- Ivanišević – Bugarski 2019 Ivanišević, V. – Bugarski, I.: The Gepids in Serbian archaeology: Evidence and interpretations. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. – Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire.* Hrsg./Eds: Vida, T. et al. Budapest 2019, 275–306.
- Keim 2007 Keim, S.: *Kontakte zwischen dem alamannisch-bajuwarischen Raum und dem langobardenzeitlichen Italien.* [Internationale Archäologie 98.] Rahden 2007.
- Kiss – Nemeskéri 1964 Kiss, A. – Nemeskéri, J.: Das langobardische Gräberfeld von Mohács. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 9 (1964), 95–128.
- Kiss 1981 Kiss, A.: Funde aus dem 5–6. Jh. im Gebiet von Brigetio. *Folia Archeologica* XXXII (1981), 191–210.
- Klanica – Klanicová 2011 Klanica, Z. – Klanicová, S.: Das langobardische Gräberfeld von Lužice (Bez. Hodonín). In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I.* Hrsg.: Tejral, J. Brno 2011, 225–312.
- Koch 1977 Koch, U.: *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim.* [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A, Bd.13.] Berlin 1977.
- Koch 1990 Koch, U.: Das fränkische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis. [Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Bd. 38.] Stuttgart 1990.
- Koch 1998 Koch, A.: *Bügelfibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankreich.* [RGZM Monographien 41/1–2.] Mainz 1998.
- Koch 2001 Koch, U.: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim.* [Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60.] Stuttgart 2001.
- Koncz 2014 Koncz I.: A hegyköi 6. századi temető időrendje és kapcsolattrendszere. *Archaeologiai Értesítő* 139 (2014), 71–98.
- Koncz 2019 Koncz, I.: Action and interaction between the Gepids and the Langobards in the sixth century. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des*

Hunnenreiches. – Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire. Hrsg./Eds: Vida, T. et al. Budapest 2019, 409–429.

Kudrnáč 1952 Kudrnáč, J.: Pohřebiště z doby stěhování národů v Klučově. *Arch. Rozhledy* 4 (1952), 109–112, 124–128.

Kühn 1974 Kühn, H.: *Die Germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland.* [Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit 11.] Graz 1974.

Losert – Pleterski 2003 Losert, H. – Pleterski, A.: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und "Ethnogenese" der Bajuwaren.* Berlin – Bamberg – Ljubljana 2003.

Martin 1991 Martin, M.: Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauen Kleidung. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38 (1995), 629–680.

Martin 1994 Martin, M.: [Fibel und Fibeltracht]. K. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 8. Berlin 1994, 541–582.

Matoušková 2015 Matoušková, A.: Vranovice (k. ú. Vranovice nad Svratkou, okr. Brno-venkov). Z katastru obce. Doba stěhování národů. Ojedinělý nález. Povrchový průzkum. *Přehled výzkumů* 56-1 (2015), 217–219.

Milavec 2007 Milavec, T.: Prispevek h kronologiji S-fibul v Sloveniji. *Arheološki vestnik* 58 (2007), 333–355.

Nagy 2007 Nagy M.: *Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század).* – *Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau (3–6. Jahrhundert n. Chr.).* [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 5.] Red.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2007.

Рашкович 2016 Рашкович, Д.: Налази из ранобизантијског и средњовековног периода на налазишту Укоса у Граду Сталаћу. *ГСАД/JSAS* 32 (2016), 285–303.

Peters et al. 2014 Peters, D. et al.: Schmelztiegel Balaton? Zum Verhältnis langobardischer” Ein Wanderergruppen und (vor-) langobardenzeitlicher romanischer Bevölkerung am Balaton – Szólád und Keszthely-Fenekpuszta zwischen Archäologie und Isotopie. In: *Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton.* [Castellum Pannonicum Pelsonense 4.] Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. – Straub, P. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden 2014, 337–360.

- Pilet 2002 Pilet, Ch.: Réflexions sur les fibules en "S" découvertes en Normandie. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum*. [Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donaauraum 11.] Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 247–272.
- Quast 2008 Quast, D.: Funde aus dem fränkisch-alamnischen Gebiet im langobardzeitlichen Pannonien. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa: Langobarden – Awaren – Slawen*. [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11.] Hrsg.: Bemann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 363–375.
- Rácz 2020 Rácz R.: S-fibulák a Közép–Duna-vidék langobard korában I. Korai S-fibulák (Stössen–Záluží, Poysdorf típus). In: *Új Nemzedék. A Szegedi Régészeti Tanszék Tehtességondozásának Elmult Évtizedei. Ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária Tiszteletére*. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 7.] Szerk.: Bíró Gy. et al. Szeged 2020, 249–272.
- Rácz 2022 Rácz R.: Kronológiai kérdések, külkapcsolatok, viselet. A jutasi 196. női sír öltözetének értékelése a pannoniai langobard kori női temetkezések tükrében. In: *„Hadak útján” A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16.* [A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai Vol. 24.1 – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok Vol. 4.1] Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár B. – Jancsik B. Budapest 2022,
- Rácz – Hergott 2022 Rácz, R. – Hergott, K. Késő népvándorlás kori leletek Nagyszénás határából (Békés megye). Adatok a langobard kori Várpalota 19. típusú S-fibulák tipológiájához és néhány kora avar kori lelettípushoz. In: *Sötét Idők Hétköznapijai. A 2020-ban Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa*. [Tempora Obscura 5.] Szerk.: Hága T. K. et al. Debrecen 2022, 77–100.
- Rupp 1995 Rupp, C. B.: *Das Langobardische Gräberfeld von Nocera Umbra*. (Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde vorgelegt der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn). Bonn 1995.
- Sasse – Theune 1996 Sasse, B. – Theune, C.: Perlen als Leittypen der Merowingerzeit. *Germania* 74 (1996), 187–231.
- Sági 1963 Sági K.: A vörsi langobard temető újabb ásatási eredményei. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963), 39–80.
- Sági 164 Sági, K.: Das langobardische Gräberfeld von Vörs. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964), 359–408.
- Schach-Döriges 2005 Schach-Döriges, H.: Zur Vierfibeltracht der älteren Merowingerzeit. In: *Reliquiae gentium. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag*. Hrsg.: Dobiat, C. Rahden 2005, 349–357.

- Schmidt 1961 Schmidt, B.: *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*. [Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle 18.] Berlin 1961.
- Seracsin 1936 Seracsin, A.: Das langobardische Reihengräberfeld von Schwechat bei Wien. *Mannus* 28 (1936), 521–533.
- Sorg 2022 Sorg, M.: *Fibelausstattung und Lebensalter in der Merowingerzeit. Studien zu Abnutzung und Gebrauch frühmittelalterlicher Fibeln*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 129.] Hrsg.: Brather, S. et al. Berlin/Boston 2022.
- Sötér 1893, Sötér Á.: Népvándorlászori sírmező a bezenyei papréti birtokon Mosony megyében *Archaeologiai Értesítő* 13 (1893), 210–222.
- Stare–Vinski 1980 Stare, V.–Vinski, Z.: *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. [Katalogi in Monografije 18.] Ljubljana 1980.
- Stauch 2008 Stauch, E.: Alter ist Silber, Jugend ist Gold! Zur altersdifferenzierten Analyse frühgeschichtlicher Bestattungen. In: *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. Archäologie des 4. bis 7. Jahrhunderts im Westen*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd 57.] Hrsg.: Beck, H. et al. Berlin/New York 2008, 275–298.
- Strauss 1992 Strauß, E. G.: *Studien zur Fibeltracht der Merowingerzeit*. [Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 13.] Bonn 1992.
- Stuchlík 2011 Stuchlík, S.: Das Gräberfeld von Borotice. In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2011, 75–128
- Svoboda 1965 Svoboda, B.: *Čechy v době stěhování národů*. [Monumenta Archaeologica 13.] Praha 1965.
- Tejral 1976 Tejral, J.: *Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren*. [Stud. Arch. ústavu ČSAV v Brně IV/2.] Praha 1976.
- Tejral 2002 Tejral, J.: Beiträge zur Chronologie des frühmerowingischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum*. [Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donaauraum 11.] Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 313–358.
- Tejral 2005 Tejral, J.: Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch langobardischen Nachlasses. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. [Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9.] Hrsg.: Pohl, W. – Erhard, P. Wien 2005, 103–200.
- Tejral 2011 Tejral, J.: Zum Stand der Langobardenforschung im Norddanubischen Raum. In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2011, 11–73.
- Thiry 1939 Thiry, G.: *Die Vogelfibeln der germanischen Völkerwanderungszeit*. Bonn 1939.

- Tomka 1980 Tomka, P.: Das germanische Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Fertőszentmiklós. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980), 5–30.
- Tomka 2005 Tomka, P.: Langobardenforschung in Nordwestungarn. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. [Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9.] Hrsg.: Pohl, W. – Erhard, P. Wien 2005, 247–264.
- Tomka 2016 Tomka P.: Problémák a Hegykő-csoport körül. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Főszerk.: Kovács L. – Révész L. Budapest 2016, 185–190.
- Trier 2002 Trier, M.: Die frühmittelalterliche Besiedlung des unteren und mittleren Lechtals nach archäologischen Quellen. [A]. Text. [Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte Bd. 84.] Lassleben 2002.
- B. Tóth 2018 B. Tóth Á.: Pliszírozott női ruhadarab a szentendrei langobard temetőben? II. A 43. sír leletegyüttesének vizsgálata. In: *Relationes rerum. Régészeti Tanulmányok Nagy Margit Tiszteletére*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10.] Szerk.: Balogh Cs. et al. Budapest 2018, 489–520.
- Werner 1962 Werner, J.: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.

Táblák

Katalógus									
Kat.	Temető, sír	életkor	kód (cs.t. v.)	típus	H	Sz	kísérőlelet	kísérőlelet kelezés	Bibliográfia
1	Fertőszentmiklós-Szeret dűlői h.b. 9.	x	I.1.	Nikitsch-Kranj	2,6	1,2	Podbaba-Schwechat rekeszes függők	6. sz. második fele MD 3-4, MDo 5-6	Tomka 1980, 12, Abb. 8. 7.
2	Nikitsch 11.	x	I.1.	Nikitsch-Kranj	2,4	1,3	Poysdorf	MDo 4	Beninger - Mitscha-Märheim 1970, 38, Taf. 4. 8.156.
3	Nikitsch 24.	x	I.1.	Nikitsch-Kranj	2,4	1,4	Nikitsch-Hegykö	AM Ib-II	Beninger - Mitscha-Märheim 1970, 39, Taf. 5. 68.182-183.
4	Scarbantia, Forum, szórv.	x	I.1.	Nikitsch-Kranj	x	x	x	x	Gömöri 1986, 364, Abb. 20.
5	Várpalota-Unió homokbánya 34.		I.2.	Várpalota 34.-Vinkovci	x	x	Várpalota 34.-Kranj	tanulmány	Bóna 1956, 191, Taf. XXIX. 5.
6	Vinkovci, szórv.	x	I.2.	Várpalota 34.-Vinkovci	x	x	x	x	Werner 1962, 159, Taf. 36. 33.
7	Vörs-Tótok dombja 20.	40-45	I.3.	Güttingen	2,5	1,4	x	x	Sági 1963, 47, 24. kép 7-8. Rajz: Szerző.
8	Ključov-Český Brod 22.	25	I.3.	Güttingen	x	x	x	x	Kudrnáč 1953, Obr. 213; Droberjar 2008, 17, Abb. 11. 7.
9	Borotice 10/VIII.	x	I.3.	Güttingen	2,75	1,5	x	x	Stuchlík 2011, Taf. 3. 10/VIII:1.
10	Kajdacs-Homokbánya 37.	x	II.1.1.	Kranj	2,4	1,8	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 262, Taf. 27. 37: 2.
11	Szentendre-Pannoniatelep 43.	65-75	II.1.1.	Kranj	2,3	x	bepecsételt edény	6. sz. második fele	Bóna - B. Horváth 2009, 280, Taf. 45. 43: 2., 7.
12	Várpalota-Unió homokbánya 34.	x	II.1.2.	Kranj	x	x	Várpalota 34.-Vinkovci	tanulmány	Bóna 1956, Taf. XXIX. 6.
13	Lužice 102.	kb. 50	II.1.	Kranj	2,3	1,8	x	x	Klanica - Klanicová 2011, 416, Taf. 76. 102: 1.
14	Tamási-Csikólegelő 23.	x	II.1.3.	Kranj	3	2,2	fogófejes fibula edények	MDo 3-4 MDo 3-4	Bóna - B. Horváth 2009, 300, Taf. 65. 23: 4., 5.
15	Mohács-Farostlemezgyár v.t. 2.	15-16	II.2.1.	Mohács	2,3	2,1	Harmignies-Mohács 2. bepecsételt edény	550/60-600 6. sz. második fele	Kiss - Nemeskéri 1964, Abb. 5. 1.
16	Mohács-Farostlemezgyár v.t. 3.	63-72	II.2.1.	Mohács	2,2	2,4	x	x	Kiss - Nemeskéri 1964, Abb. 8. 8a-b.
17	Vörs-Tótok dombja 17.	40-45	II.2.2.	Mohács	2,5	1,4	madárfibula bepecsételt edény	450-550 MDo 5-6	Sági 1963, 47, 24. kép 3-4.
18	Lužice 61.	30-40	II.2.1.	Mohács	2,9	2,2	x	x	Klanica - Klanicová 2011, 390, Taf. 57. 61: 2.
19	Vranovice, szórv.	x	II.2.2.	Mohács	3,5	2,4	x	x	Matoušková 2015, 217-219, Obr. 8., 9.

1. tábla A feldolgozott pannoniai S-fibulák katalógusa.

Katalógus									
Kat.	Temető, sír	életkor	kód (cs.t. v.)	típus	H	Sz	kísérőlelet	kísérőlelet kelezés	Bibliográfia
20	Bezenye-Papré 20.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	3	2,5	Várpalota 17.- Bezenye 20.	MDo 6	Bóna 1956, 192, Taf. XLV. 1. Rajz: Szerző.
21	Gyirmót-Homokdomb 27.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	x	x	x	x	Tomka 2005, 262, Abb. 7. 2.
22	Schwechat 2.	30-50	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,5	1,7	x	x	Seracsin 1936, 528-529, Abb. 8.
23	Szentendre-Pannoniatelep 33.	35-45	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	3,5	3,1 5	Rombikus lábú, spirális	5. sz. második fele	Bóna - B. Horváth 2009, 277, Taf. 42. 33: 8., 9.
							Rácalmás 2.- Keszthely	MDo 5	
24	Szentendre-Pannoniatelep 85.	50-60	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,9	2,3	Oberwerschen	MD 3-4	Bóna - B. Horváth 2009, 292, Taf. 57. 85: 11., 12.
25	Tamási-Csikólegelő 18.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	3,1	2,2	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 298, Taf. 63. 18: 4., 5.
26	Tamási-Csikólegelő 30.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,9	2,5	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 306, Taf. 71. 30: 4., 5.
27	Tamási-Csikólegelő 50.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,75	2,3	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 313, Taf. 78. 50: 1., 2.
28	Várpalota-Unió homokbánya 1.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	x	x	Várpalota 1.- Castel Trosino G.	MDo 6	Bóna 1956, Taf. XXVII. 3, 4.
29	Várpalota-Unió homokbánya 4/b.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,7	2,3	x	x	Bóna 1956, Taf. XXIII. 1, 2. Rajz: Szerző.
30	Várpalota-Unió homokbánya 29.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,9	2,4	x	x	Bóna 1956, Taf. XXV. 10. Rajz: Szerző.
31	MNM, Delhaes-gyűjtemény	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	x	x	x	x	Bóna 1956, Taf. LII. 6, 7.
32	Lužice 55.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	2,4	2,3	x	x	Klanica - Klanicová 2011, 388, Taf. 55. 55: 33.
33	Mušov-Roviny 3.	x	II.3.	Schwechat-Pallersdorf	x	x	x	x	Tejral 2011, 61, Abb. 26. 2.
34	Bezenye-Papré 73.	x	II.5.	Bezenye 73.- Hegykő 65.	2,7	1,9	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 313, Taf. 78. 50: 1., 2.
35	Hegykő-Mező u. 65.	x	II.5.	Bezenye 73.- Hegykő 65.	2,2	1,8	Kühn 6.	5. sz. v.-6. sz. 1. harmada	Bóna - B. Horváth 2009, 250, Taf. 15. 65:3.
							madárfibula	6. sz.	
36	Gyöng-Vásártér u. 5.	ti-ez néves	III.1.	Sarching	2,7	2,3	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 237, Taf. 2. 5: 5.
37	Velké Pavlovice, szórv.	x	III.1.	Sarching	x	x	x	x	Tejral 1976, 87, Abb. 28. 9, Taf. VIII. 7.

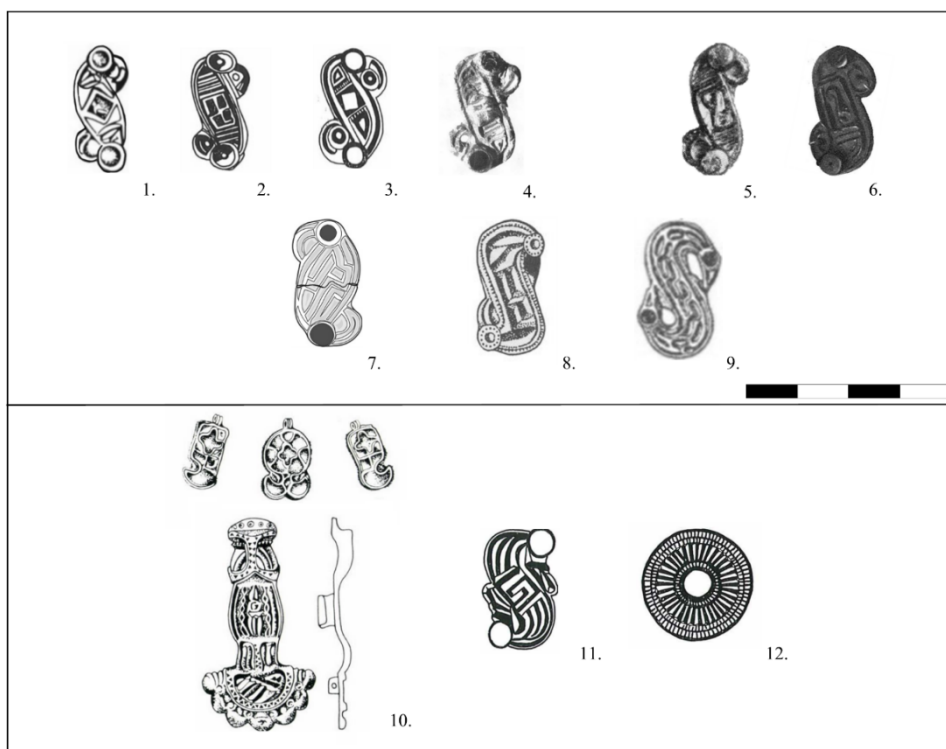
2. tábla A feldolgozott pannoniai S-fibulák katalógusa.

Katalógus									
Kat.	Temető, sír	életkor	kód (cs.t. v.)	típus	H	Sz	kísérőlelet	kísérőlelet kelezés	Bibliográfia
38	Tamási-Csikólegelő 52.	x	IV.1.	Tamási 52.-Kranj 170.	3,5	2,2	cipőcsat	6. sz. második harmada/második	Bóna - B. Horváth 2009, 314, Taf. 79. 4., 5.
39	Mohács-Farostlemezgyár v.t. 5.	23-28	IV.2.	Rácalmás 2., 20.-Cividale-Gallo 9.	2,5	2,7	bepecsételt edény	6. sz. második fele	Kiss - Nemeskéri 1964, 112, Abb. 10. 1., 2.
40.	Rácalmás-Újtelep 2.	x	IV.2.	Rácalmás 2., 20.-Cividale-Gallo 9.	2,5	2	Rácalmás 2.-Keszthely	MDo 5	Bóna - B. Horváth 2009, 267, Taf. 32. 2: 5.
41.	Rácalmás-Újtelep 20.	x	IV.2.	Rácalmás 2., 20.-Cividale-Gallo 9.	2,5	2	x	x	Bóna - B. Horváth 2009, 271, Taf. 36. 20: 2., 3.
42.	Rácalmás-Újtelep 16.	x	IV.3.	Rácalmás 16.-Cividale-Cella	3,8	3,1	Rácalmás 16.	6. sz. közepe, utolsó harmada	Bóna - B. Horváth 2009, 269, Taf. 34. 16: 3.
43.	Kajdacs-Homokbánya 2.	x	IV.4.	Paragrafus	3,2	2,6	Bezenye 8.-Kajdacs 2.-Tamási 6.	6. sz. második fele	Bóna - B. Horváth 2009, 255, Taf. 20. 2: 4.
44.	Vörs-Tótok dombja 32.	35-40	IV.4.	Paragrafus	3,4	2,6	Reticelladfüggő	540/550 után	Sági 1963, 62, 51/b. kép
45.	Vörs-Tótok dombja 21.	40-45	IV.5.	Keszthely 17.-Vörs 21.	2,8	2	Várpalota 19. t. 1. v.	6. sz. második fele	Sági 1963, 51, 32. kép

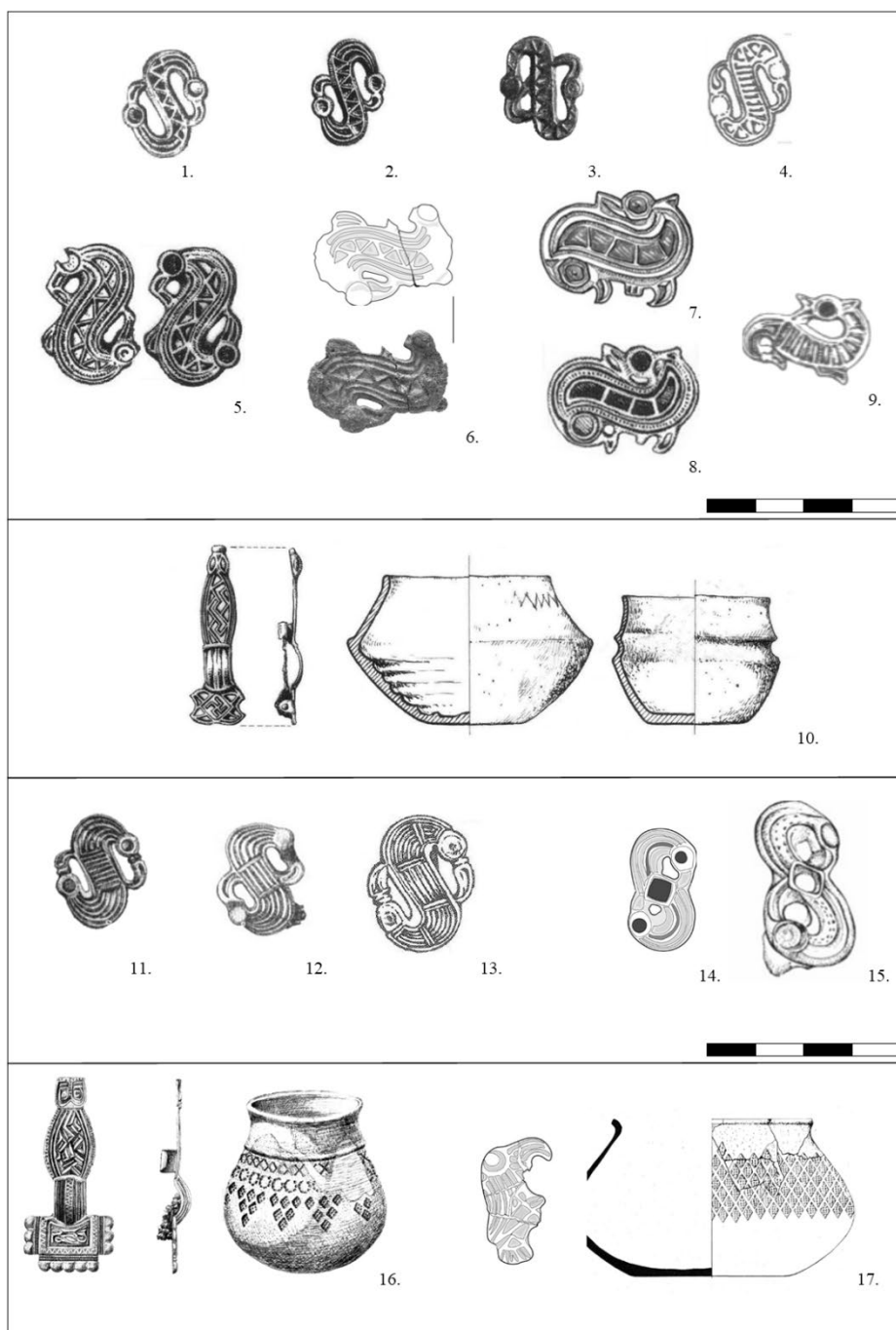
3. tábla: A feldolgozott pannoniai S-fibulák katalógusa.

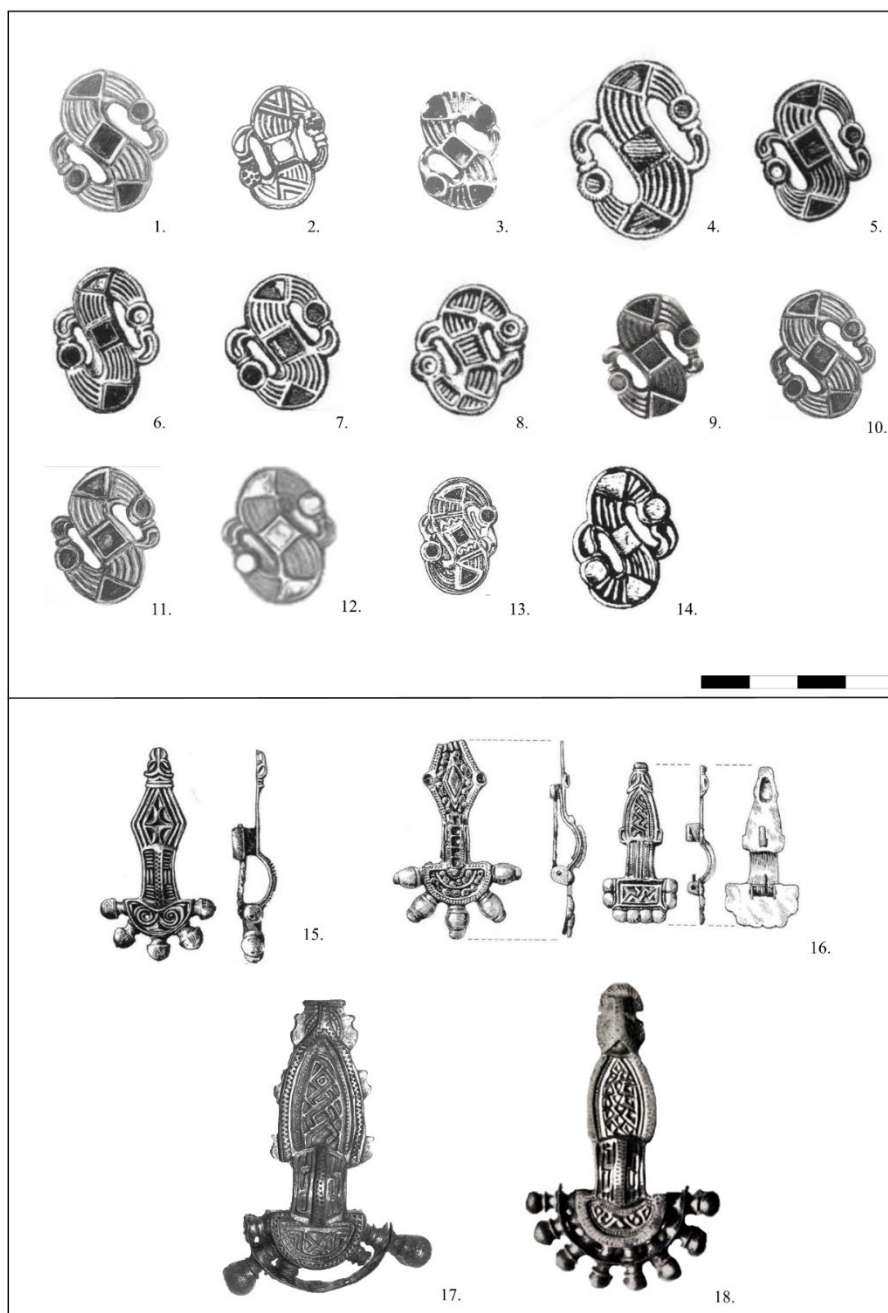
Az S-fibulák csoportosítása		
csoporthoz	típusok	variánsok
I. csoport	1. Nikitsch-Kranj	x
	2. Várpalota 34.-Vinkovci	Werner: Várpalota 34.-Vinkovci Koch: egyszerű, egyszer feltekeredő, átlós fekvésű spirállal Losert: 1. variáns, spirálos és bordázott díszű fibulák Brather-Walter: 2. variáns, átlós bordákkal és spirálmintával
	3. Güttingen	x
II. csoport	1. Kajdacs 37.-Cividale-Cella/Kranj	1. variáns: bordák között háromszögsor 2. variáns: háromszögsor 3. variáns: négy lábú/uszonyos állatalak és ragadozómadár, testén háromszögsorral
	2. Mohács 2., 3.-Cividale-San Giovanni 166./Mohács	1. variáns: ékvéséses, bordázott 2. variáns: ékvéséses, bordázott, középen köbetét
	3. Schwechat-Pallersdorf	x
	4. Várpalota 19.	Id. Rác 2020, Rác—Hergott 2022
	5. Bezenye 73.-Hegykő 65.	x
III. csoport	1. Sarching	x
IV. csoport	1. Tamási 52.-Kranj 170.	x
	2. Rácalmás 2., 20.-Cividale Gallo	x
	3. Rácalmás 16.-Cividale Cella	x
	4. paragrafus	x
	5. Keszthely 17.-Vörs 21.	x

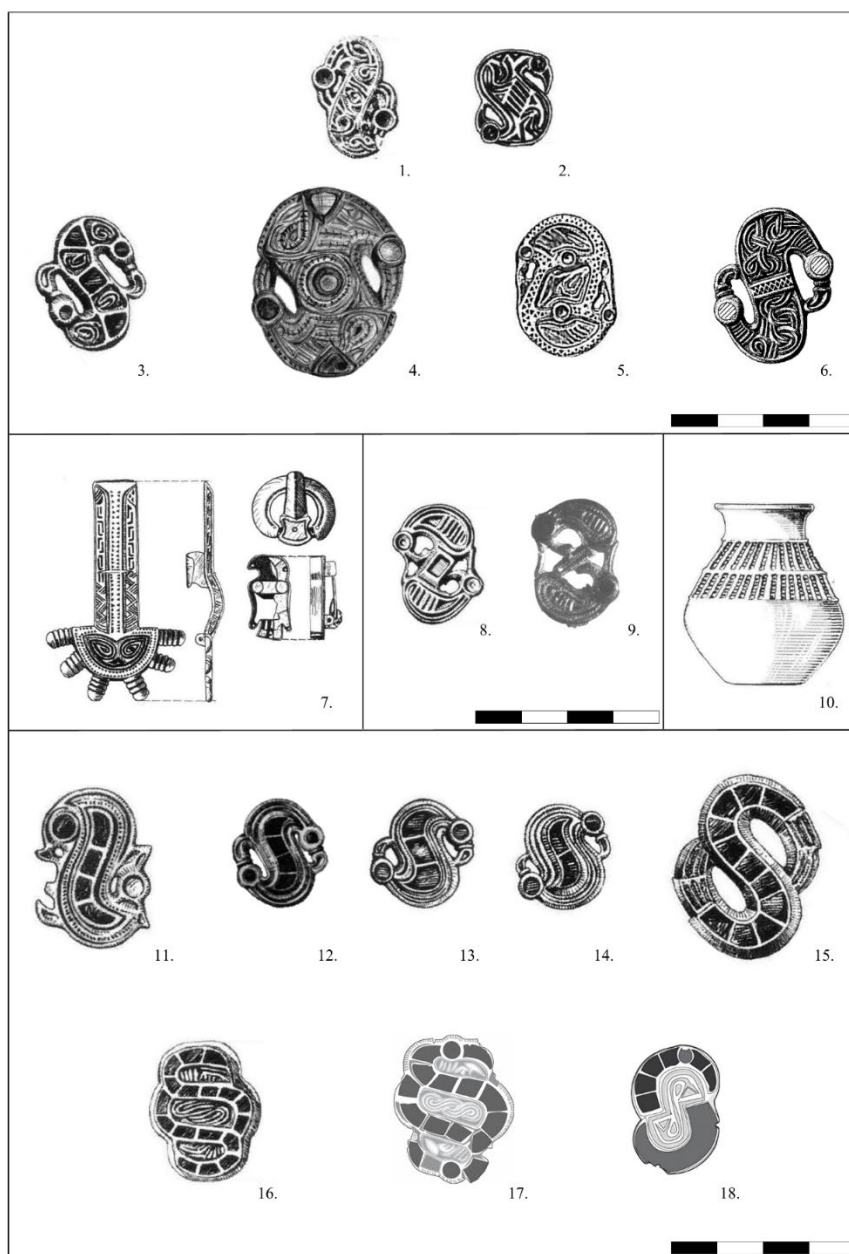
4. tábla. Az S-fibulák csoportosítása a langobard kori Pannoniában. 1–12: Az I. csoport fibulái és a temetkezésekből származó keltezőértékkel bíró leletek. 1. Fertőszentmiklós 9. sír (Kat. 1); 2. Nikitsch 11. sír (Kat. 2); 3. Nikitsch 24. sír (Kat. 3); 4. Scarbantia, Forum (Kat. 4); 5. Várpalota 34. sír (Kat. 5); 6. Vinkovci, szórvány (Kat. 6); 7. Vörs 20. sír (Kat. 7, Balatoni Múzeum Ltsz. 2004.1.1.); 8. Klučov 22. sír (Kat. 8); 9. Borotice 10/VIII. sír (Kat. 9); 10. Fertőszentmiklós 9. sír (Tomka 1980, 12, Abb. 8. 3–5, 9, 10); 11. Nikitsch 11. sír (Beninger–Mitscha–Märheim 1970, 38, Taf. 4. 8.155); 12. Nikitsch 24. sír (Beninger – Mitscha–Märheim 1970, 39, Taf. 5. 68.184).

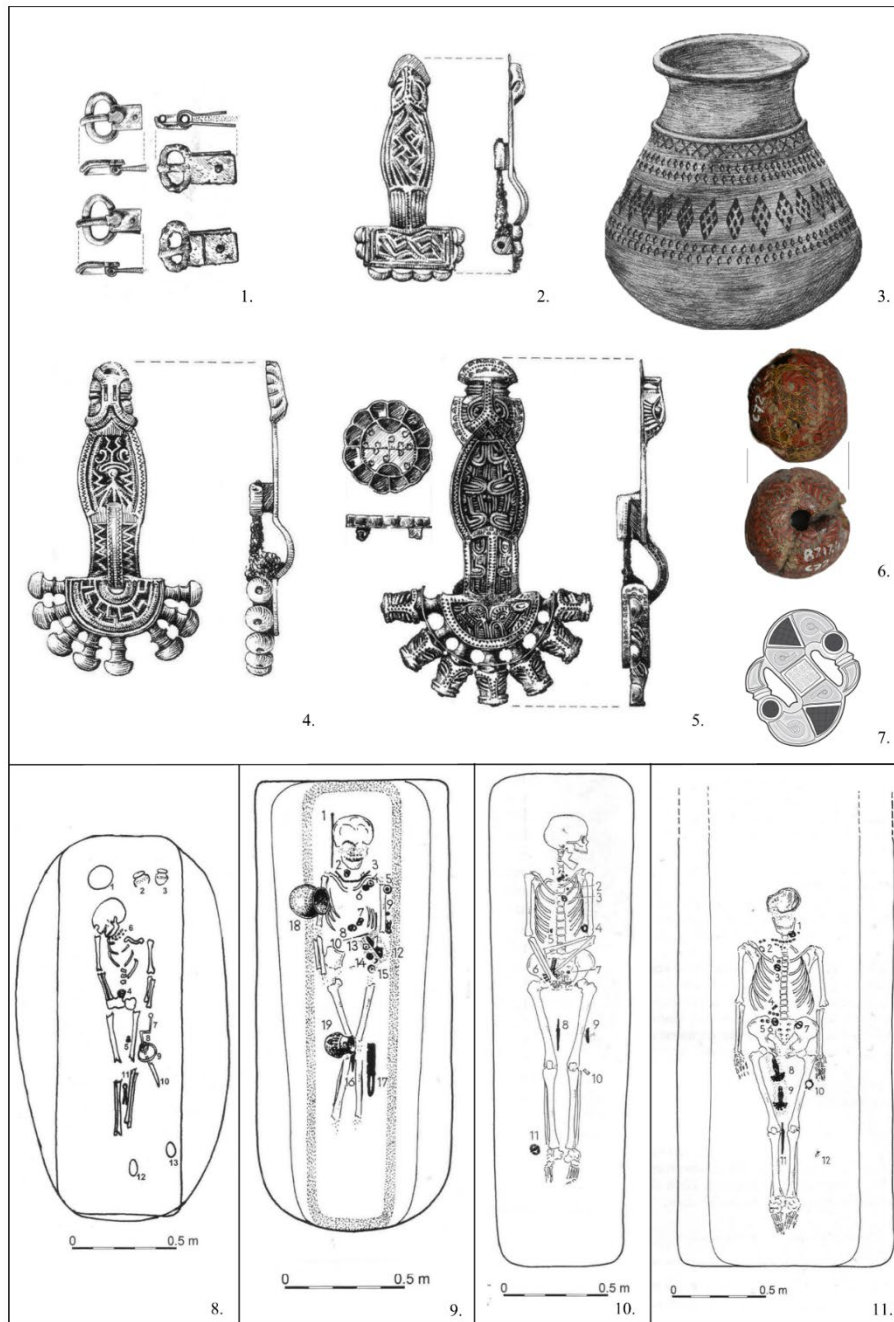
5. tábla. A II. csoport 1. és 2. típusú fibulái és a temetkezésekből származó keltezőértékkel bíró leletek.
 1. Kajdacs 37. sír (Kat. 10); 2. Szentendre 43. sír (Kat. 11); 3. Várpalota 34. sír (Kat. 12); 4. Lužice 102. sír (Kat. 13); 5. Tamási 23. sír (Kat. 14); 6. Grad Stalać, szórvány (Рашковић 2016, 290, Т. III. 6a); 7. Kranj–Lajh 170. sír (Milavec 2007, 354, Т. 2:14); 8. Tamási 52. sír (Kat. 38); 9. Lužice 54. sír (Klanica – Klanicová 2011, 386, Taf. 53. 54:1); 10. Tamási 23. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 300, Taf. 56. 10:1–2, 10); 11. Mohács 2. sír (Kat. 15); 12. Mohács 3. sír (Kat. 16); 13. Lužice 61. sír (Kat. 18); 14. Vörs 17. sír (Kat. 17, Balatoni Múzeum Ltsz. 87.6.5.); 15. Vranovice, szórvány (Kat. 19); 16. Mohács 2. sír (Kiss – Nemeskéri 1964, Abb. 6:1, Abb. 11. 1); 17. Vörs 17. sír (Sági 1963, 47, 24. kép: 1–2; 25. kép, Balatoni Múzeum Ltsz. 87.6.6.).

6. tábla. A II. csoport 3. típusú fibulái és a temetkezésekből származó keltezéértékkel bíró leletek. 1. Bezenye 20. sír (Kat. 20, Hansági Múzeum Ltsz. 58.296.3.); 2. Gyirmót 27. sír (Kat. 21); 3. Schwechat 2. sír (Kat. 22); 4. Szentendre 33. sír (Kat. 23); 5. Szentendre 85. sír (Kat. 24); 6. Tamási 18. sír (Kat. 25); 7. Tamási 30. sír (Kat. 26); 8. Tamási 50. sír (Kat. 27); 9. Várpalota 1. sír (Kat. 28); 10. Várpalota 4/b. sír (Kat. 29, Laczkó Dezső Múzeum Ltsz. 56.7.114.); 11. Várpalota 29. sír (Kat. 30, Laczkó Dezső Múzeum Ltsz. 61.17.46.); 12. Delhaes-gyűjtemény, MNM (Kat. 31); 13. Lužice 55. sír (Kat. 32); 14. Mušov-Roviny 3. sír (Kat. 33); 15. Szentendre 85. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 292, Taf. 57. 85: 11, 12); 16. Szentendre 33. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 277, Taf. 42. 33: 8, 9); 17. Bezenye 20. sír (Hansági Múzeum Ltsz. 58.296.1.); 18. Várpalota 1. sír (Bóna 1956, Taf. XV. 1, 2).

7. tábla. A II. csoport 5. típusú, a III. csoport 1. típusú és a IV. csoport fibulái és a temetkezésekből származó keltezéértékkel bíró leletek. 1. Bezenye 73. sír (Kat. 34); 2. Hegykő 65. sír (Kat. 35); 3. Várpalota 19. típus: Szentendre 56. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 285, Taf. 50. 56: 7., 8); 4. Várpalota 17. (Laczkó Dezső Múzeum Ltsz. 61.17.50.); 5. Unterlauchringen (Brather-Walter 2009, 55, Abb.2); 6. Straubing 786. sír (Geisler 1998, 291. Taf. 461. 3); 7. Hegykő 65. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 250, Taf. 15. 65: 2, 3, 6); 8. Gyöng 5. sír (Kat. 36); 9. Velké Pavlovice, szórvány (Kat. 37); 10. Gyöng 5. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 237, Taf. 2. 5: 2); 11. Tamási 52. sír (Kat. 38); 12. Mohács 5. sír (Kat. 39); 13. Rácalmás 2. sír (Kat. 40); 14. Rácalmás 20. sír (Kat. 41); 15. Rácalmás 16. sír (Kat. 42); 16. Kajdacs 2. sír (Kat. 43); 17. Vörs 32. sír (Kat. 44, Balatoni Múzeum Ltsz. 87.17.2.); 18. Vörs 21. sír (Kat. 45, Balatoni Múzeum Ltsz. 87.9.2.)

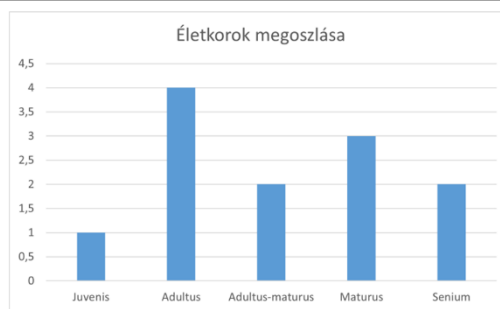

8. tábla

8. tábla. A IV. csoport S-fibuláit kísérő keltezőértékkel bíró leletek. 1. Tamási 52. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 314, Taf. 79. 12–16); 2. Rácalmás 2. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 267, Taf. 32. 2: 8–9); 3. Mohács 5. sír (Kiss – Nemeskéri 1694, 113. Abb. 11. 4); 4. Rácalmás 16. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 269, Taf. 24. 16: 8–9); 5. Kajdacs 2. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 255, Taf. 20. 2: 5, 9–10); 6. Vörs 32. sír (Balatoni Múzeum Ltsz. 87.14.4.); 7. Vörs 21. sír (Balatoni Múzeum Ltsz. 87.9.3.); 8. Egy kisfibula viselete, Gyöng 5. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 29, Abb. 8); 9. Két kisfibula viselete, Szentendre 43. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 113, Abb. 77); 10. Két kisfibula, egy kengyelfibula viselete, Hegykő 65. sír (Bóna – B. Horváth 2009, 50, Abb. 26.); 11. Négyfibulás viselet, Rácalmás 16. (Bóna – B. Horváth 2009, 91–92, Abb. 61).

Temető, sirsz.	bolygatottság	életkor	viselet	cs.	t.v	kisf. 1	kisf. 2	kengyelf. 1	kengyelf. 2	bibl.
Gyöngk-Vásártér u. 5.	rabolt	x	1-0	III	1	bal comb belső	x	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 29, Abb. 8.
Hegykö-Mező u. 65.	rabolatlan	ad.	2-1	II	5	nyak	mellkas felső	jobb medence	x	Bóna – B. Horváth 2009, 50, Abb. 26.
Kajdacs-Homokbánya 2.	rabolatlan	x	2-2	IV	4	nyak	mellkas középső	jobb comb belső, középső	jobb comb belső, térd	Bóna – B. Horváth 2009, 56–62, Abb. 33.
Mohács-Farostlemezgyár v.t. 5.	rabolatlan	ad. (23-28)	2-0	IV	2	nyak	mellkas középső (enyhén bal)	x	x	Kiss – Nemeskéri 1964, 109–110, 116, Abb. 4.
Rácalmás-Újtelep 2.	rabolatlan	x	2-2	IV	2	nyak (enyhén jobb)	mellkas felső (enyhén jobb)	combok között, felső 1/3	combok között, alsó 1/3	Bóna – B. Horváth 2009, 86, 88, Abb. 58.
Rácalmás-Újtelep 16.	rabolatlan	x	2-2	IV	3	bal alsó állkapocs	mellkas felső (enyhén jobb)	combok között, felső 1/3	combok között, középső 1/3	Bóna – B. Horváth 2009, 91–92, Abb. 61.
Rácalmás-Újtelep 20.	rabolatlan	x	2-0	IV	2	bal alsó állkapocs	mellkas középső (enyhén jobb)	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 91–92, Abb. 61.
Szentendre-Pannoniatelep 33.	rabolatlan	ad.-mat. (33-45)	2-2	II	3	jobb alsó állkapocs	mellkas középső	combok között, felső 1/3	combok között, középső 1/3	Bóna – B. Horváth 2009, 108–110, Abb. 75.
Szentendre-Pannoniatelep 43.	rabolatlan	sen. (65-75)	2-0	II	1.1	nyak (enyhén jobb)	mellkas alsó (enyhén bal)	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 113, Abb. 77.
Szentendre-Pannoniatelep 85.	rabolatlan	mat. (50-60)	2-2	II	3	nyak	mellkas középső (enyhén jobb)	combok között, felső 1/3	combok között, középső 1/3	Bóna – B. Horváth 2009, 134, Abb. 94.
Tamási-Csikólegelő 18.	rabolt	x	2-0	II	3	jobb kulcs- csont felső	mellkas felső	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 147, Abb. 106.
Tamási-Csikólegelő 23.	rabolatlan	x	2-2	II	1.3	alsó állkapocs	mellkas alsó (enyhén jobb)	medence- nyílás	combok között, felső 1/3	Bóna – B. Horváth 2009, 148–149, Abb. 108.
Tamási-Csikólegelő 30.	rabolt	x	2-0	II	3	alsó állkapocs	mellkas felső	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 154, Abb. 111.
Tamási-Csikólegelő 50.	rabolt	x	2-0	II	3	nyak	mellkas középső	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 164–166, Abb. 120.
Tamási-Csikólegelő 52.	rabolt	x	2-0	IV	1	nyak	mellkas felső	x	x	Bóna – B. Horváth 2009, 166, Abb. 121.

Juvenis	1
Adultus	4
Adultus-maturus	2
Maturus	3
Senium	6

9. tábla. S-fibulák viselete Pannoniában (típus, viseleti modell). Életkorok megoszlása a teljes vizsgálati anyagban.

Summary

S-shaped brooches from the Lombard period in the Middle Danube region. Part II. (6th century AD)

The paper presents the main types of S-shaped brooches from the Lombard cemeteries in the Middle Danube region. The aim was to classify the types, to determine their style, characteristics, and to summarize the results of previous research.

The brooches could be classified into four main group (Group I–IV.):

Group I includes 3 main types (*Nikitsch–Kranj*, *Várpalota 34.–Vinkovci*, *Güttingen*). These types might have appeared after the first quarter of the 6th century AD, and might have been one of the earliest types of the S-shaped brooches of the Lombards in Pannonian region. These types disappeared from the graves in the second half of the 6th century AD. The origin of the brooches of Group I is questionable, as they are most concentrated in the West Merovingian region. The small number of these suggests that they might not local products. The *Güttingen* type brooch from Vörs–Tótok dombja grave 20 must have imported from the West Merovingian region.

Variants 1 and 2 of the Group II type 1 (*Kranj*) brooches were probably in use at the same time as Group I after the first third of the 6th century AD. They were not found in the graves after the middle of the 6th century AD. The S-shaped brooch from Tamási–Csikólegelő grave 23 (Group II, Type 1, Variant 3) is slightly different from both the group and Variants 1 and 2 of the type, representing a separate developmental pattern with its unique animal shapes. These animal forms, with pointed ears, fins and sometimes snouts are represented on the western Merovingian animal brooches (*Herpes*), but also appear on the later Pannonian cloisonné type S-shaped brooches (see Tamási–Csikólegelő grave 52). For the latter type, it is questionable whether it developed during independent, internal evolution or as a result of recurrent external, western Merovingian influence. The other elements of the burial (*Zangenfibel*, "Thuringian" type vessels) are related to the find complexes of the North Danube area dating from the last third of the 5th century AD. It is questionable when and how the S-shaped brooches and the other elements of the costume were combined. Due to the early character of the animal shape and the early date of the other finds, this brooch could be dated to the second third of the 6th century AD, like the other variants of the *Kranj* type.

The so-called *Mohács* type (Group II, Type 2) is dated to the second third of the 6th century AD, based on the chronology of the Lombard cemeteries north of the Danube. In Pannonia, two graves (*Mohács* grave 2, *Vörs* grave 17) suggest a later date, around the middle of the century.

The so-called *Schwechat-Pallersdorf/Bezenye* type was one the most common S-shaped brooch in Pannonia (Group II, Type 3). They might have been made in Pannonia around the middle of the 6th century AD and can also be found in northern Italy. The type may have been in most use around the middle of the century, and was replaced by the *Várpalota 19. type* in the second half of the century.

In the last phase of the Pannonian Lombard age, after the middle of the 6th century AD the *Várpalota 19. type* (group II, type 4) and the cloisonné type S-shaped brooches (group IV, types 1-5) came into fashion. These types were transferred or exported in greatest numbers to Italy (550/60-600). Similarly, *Sarching* type (Group III, Type 1) from the West Merovingian region may have been in use during this period. In the case of the brooches from Animal Style I (Group II, Type 5) the ribbon-like figures appear on the Lombard goldsmiths' products in the second half to last third of the 6th century AD. They must have been produced after the second half of the 6th century AD.

The *Várpalota 19. type* (Group II, Type 4, Variant 2) and the cloisonné type brooches (Group IV, Types 3-5) have a late horizon, dating from the last third of the 6th century AD, which prove to be the latest products of Pannonian goldsmithing.

After the first third of the 6th century AD, some of the S-shaped brooches can be interpreted either as imports (*Güttingen*, perhaps *Várpalota 34th-Vinkovci*) or as local types (*Mohács*, *Kranj*, perhaps *Nikitsch-Kranj*). However, a significant proportion of the Pannonian brooches from the mid-6th century are local types (*Schwechat-Pallersdorf/Bezenye*, *Várpalota 19th*, some types with compartments). The non-local products and some formal elements suggest a strong connection with the Upper Danube region, not only due to the transfer of goods, but also to the many cultural contacts.

The two small brooches were always worn around the neck and chest. The upper one was located in the area of the cervical vertebrae or the mandible, in the middle or slightly to the right or left. The lower was placed on the chest, in the upper or middle third of the chest, rarely in the lower third. Despite the small displacements, the position of the brooches in the suggests a standardised cloak or upper clothing, which is closed high under the chin and on the chest. The clothing was closed either vertically or horizontally by the S-fibulae. This type of costume can be observed with the earliest and latest S-shaped brooches. According to the chronological classification of the finds, the characteristic four-brooch dress appeared in Pannonia from the

second third of the 6th century AD, but the graves with the four-brooches dates from the mid-6th century AD. Comparing mortality ages does not give a representative picture as few values are available. The graves containing brooches are distributed between the juvenile and senile ages, and the outstanding number of adult and mature ages should be highlighted (Table 9).

Irsai Farkas László¹

Koszta József Múzeum, történész-muzeológus, PhD. hallgató

Hogyan formálta a filmesztéta Balázs Béla, és a filozófus Lukács György a magyar színészképzést a 20. században?

Rezümé

Hogyan formálta a filmesztéta Balázs Béla, és a filozófus Lukács György a magyar színészképzést a 20. században? Lehet, hogy pontosabb lenne így kérdeznünk: Hogyan formálta a politika a magyar színészek képzését a múlt században? Magyarországon a társadalmi változások és a művészeti élet mozgásai mindig politikai befolyása alatt álltak...

Bevezető

Amíg Petőfi Sándor édesapja, az öreg Petrovics az akkori korszakra oly jellemzően, a 19. század derekén külsőséges és civil rátekintéssel „hitványságnak” vagy „bukfencezésnek” tartotta a színészetet, vagyis a teátristák munkáját, életstílusát², addig a reformkortól távolabb, a magyar történelem későbbi korszakaiban ennél fontosabb, ügyként kezelő látásmóddal tekintett a társadalom, és főképp az államhatalom a hazai kulturális élet színházi szolgálóira.

Jelen dolgozatban egy ilyen korszakba tekinthetünk be, a hazai színészképzés reformálását vehetjük szemügyre a 20. század elejéről.

A historiográfia mikéntje nem a szépirodalom és a líra műfaját képviseli. A történelekből elvenni, vagy azokhoz hozzátenni nem tudunk, pontosabban nem ildomos, kerülendő. Így kell tennünk még akkor is, ha színházról beszélünk, s azon belül is a színészképzés történetéből annak egyik momentumát kívánjuk tárgyalni a következőkben, annak 20. századi bemutatását, a 19. század végének folyományaként.

---

¹ A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

² Petőfi Sándor *Egy estém otthon* című versében ír erről, 1844-ben.

Bár rengetegszer említendő, hogy a pillanat művészetéről beszélünk, az illékony emberábrázolás bársonyos matériájáról, és azt a bizonyos matériát nem nagyon lehet tanítani. Major Tamás nyilatkozta halála előtt nem sokkal – 1986-ban halt meg -, hogy tanítani a színészetet nem lehet, mindinkább azt, hogy mit nem szabad csinálni a színpadon, s erről érvényesen, hogyan érdemes ízlésesen gondolkodni, majd megjeleníteni. Ezen okból, hogy a mélyen szakmai módszertanoktól eltávolodjunk, ebben a publikációban arra vállalkozom, hogy témánk politikai és társadalmi mögöttesét minőségileg kitérjesszük, a rendelkezésre álló, nem kifejezetten bőséges szakirodalom áttekintése mellett azon háttérbeli politikai összefüggéseket mutassuk meg, amellyel a végkövetkeztetések párosulni tudnak az eredményekkel, az ismert társadalmi politikai lenyomatokkal. A tézisünk nem más, mint, hogy a súlytalannak tűnő színészképzés metodikája már a 20. század elején sem nélkülözte a politikai kapcsolódást, és a hatalommal való szövetséget. Vagyis súlya volt.

A dolgozatba foglalt történések csakis úgy érthetőek meg, ha mélyfúrással a szereplők motiváltságát, szociológiai és filozófiai, egészen pontosan politikai, társadalomtörténeti jelentőségét tesszük vastag szemüveggel kutatásunk homlokterébe. Ezért a következőkben röviden szólunk a 19. században induló hazai színészképzésről, a rendeleten alapuló reformról, majd Balázs Béla és Lukács György munkásságáról, és ezután a homlokterében szereplő témát bővebben fejtjük ki.

A hazai színészképzés gyökerei és annak folytatása, a reform

Az első nagyívű, gonddal és tudományos igénnyel szerkesztett, kiválónak értékelhető munka 1964-ben jelent meg a Színház-és Filmművészeti Főiskola centenáriuma kiadott gyűjteményéből. A Csillag Ilona, az akkori Színházi Intézet munkatársa által pontosan szerkesztett majdnem 400 oldalas műben³ Hont Ferenc előszavával hiteles képet kaphatunk, egyfajta híradást arról, hogy a 20. század elejétől, miként nemesült át társadalmi jelentőségűvé a színészképzés az echos szekeres színészetből. Előtte inkább kultúrdiplomataknak értékelhetőek a színpadon játszó egyének, az első világháborútól viszont élesen elkülönül ez a társadalmi réteg, onnantól nagyon hosszú ideig a színészek folyamatosan az aktuális politikai rendszer hírvivői, hirdetőoszlopai voltak. Az átpolitizáltságot, mint jelenségek fogjuk a következőkben látni és tárgyalni.

Amellett, hogy a 20. század előtti hazai színjátszás szakirodalma vélelmezhető szórványokat, forrásokat adhat ugyan, amelyek által képeket rajzolhatunk példaként Szigligeti Ede (1814-1878) írásaiból, vagy Egressy Gábornak (1808-1866) a Nemzeti Színház színészeinek könyvéből, illetve Tóth József (1823-1870) fennmaradt kézírataiból a színészek kezdetleges képzésének állomásairól⁴,

---

3 A Százéves színésziskola. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1964. Szerkesztette: Csillag Ilona. Továbbiakban: Csillag 1964.

4 Csillag 1964. 15-33.

vagy híradást kaphatunk Paulay Ede (1836-1894) és Váradi Antal (1854-1923) munkásságáról, addig egyértelműen kirajzolódik, hogy a dolgozat origójában szereplő téma feldolgozását segítő korszak kezdőpontja egyértelműen a Tanácsköztársaság 1919-es kikiáltása.⁵

Jelen összefoglalóban ugyan nagy tisztelettel kell szólnunk a színházi elődökről, a fent jelzett irodalomban részletességgel jegyzett alkotókról, ám a téma felvezetéséül szolgáló időintervallumot és a dolgozat terjedelmét tisztelve a magyarországi színészképzést, amely közvetlen hatással volt a második világháború utáni időszakra, s később annak szervülésével a Kádár-korszak színházi világára, azt most 1919-től tárgyaljuk.

Lukács György volt az, aki közoktatási népbiztosként 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején megreformálta a színészképzést⁶, s akinek direktívája határozta meg gyakorlatilag 1990-ig a felsőfokú teátrumi oktatás rendszerét a budapesti Vas utcában. De, hogy a forráskritika eszközét alkalmazzuk, érdemes ugyanezen időszakot ellenőrizni Nánay István monográfiájában (*Tanodától – egyetemig*. SZFE, 2005.)⁷, kizárva annak lehetőségét, hogy az 1964-es, Csillag Ilona által szerkesztett összefoglaló mennyiben tekinthető relevánsnak, és a hatvan évvel ezelőtt született könyvből, mennyiben nyerhetünk ki relevanciával bíró információkat. Lám, Nánay ugyanezt írja: „(...) a Tanácsköztársaság alatt megálmodott intézmény volt az egyik mintája az 1945 után szerveződő főiskolának is.”⁸

Bizonyítandó a fenti megállapítás: A *Tanácsköztársaság* című hivatalos lapban jelent meg a Közoktatásügyi Népbiztosság rendelete, amelyben arról döntöttek (1919), hogy a régi Színiakadémia helyett új intézmény, a Színművészeti Főiskola megalakul, négyéves oktatást biztosító, diplomás képzéssel.⁹ A politikai ideológiai megalapozottságtól függetlenül valóban nívós képzést indít a Népbiztosság, olyan tanári karral, amelyben többek között Rákosi Szidi (1852-1935), Balázs Béla (1884-1949), Csontos Gyula (1883-1945), Gábor Andor (1884-1953), Hevesi Sándor (1873-1939), Pethes Imre (1864-1924) vagy Rátkai Márton (1881-1951) foglalnak helyet. Igaz, a magántanodákat bezáratják, a központosított színészképzés jelenik meg a kulturális életben, államilag ellenőrzött módon. Bár a Főiskola terve ténylegesen nem tud megvalósulni a Tanácsköztársaság bukásával, de hatással voltak a reformok a későbbiekre: az esetlegességektől sem mentes múltbéli, megkérdőjelezhető minőségű szakmai oktatás után dokumentáltan 1920-ra már tizenegy fiatal kap színészdiplomát. A tanórák koncentrált módon, átgondolt tudományossággal összeállított tanrendben

---

5 Uo. 34-56.

6 Csillag 1964. 34.

7 Nánay István: *Tanodától-egyetemig*. Az intézményes magyar színház-és filmművészképzés száznegyven éve. SZFE. Budapest, 2005. Továbbiakban: Nánay 2005.

8 Nánay 2005. 103.

9 Uo. 102.

alakulnak: költészettan, francia nyelv, művelődéstörténet, magyar nyelv, tánc, vívás, beszédgyakorlat, hangképzés, lélektan, esztétika, ének, drámai gyakorlat, maszkírozás.¹⁰

A reform miéértje

Az államilag koordinált művészképzés beindítása, a politika szempontjából, miért volt elsődleges 1919-ben? Lukács György, a népbiztos (miniszter) miért és milyen mintára alkotta meg a tanácsi rendszerű köztársaság kultúrpolitikai koordináta rendszerét, honnan merítette az elképzeléseit?

Mennyire volt elhivatott komisszár Lukács? - teszi fel a jogos kérdést Ligeti Dávid történész 2019-ben.¹¹ Bár feladatának fontosságát felismerte, a filozófus elsősorban szűkebb szakterületével, a közoktatással akart foglalkozni - írja¹². Visszaemlékezése szerint hivatali idejének nagyobb részét a fronton töltötte, de így is számos rendeletet fogalmazott meg és fogadtatott el. A reakció egyik fészkének tekintett Magyar Tudományos Akadémia esetében például a következőket rendelte el: „A közoktatásügyi népbiztosság elhatározta, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát, melynek mai ösztététele¹³ és működése a komoly tudomány fejlesztésének és védelmének érdekeivel mindenképpen ellentétben áll, a legrövidebb időn belül átszervezi. Addig is, amíg ez az átszervezés megtörténhetik, a közoktatásügyi népbiztosság a következőképpen rendelkezik: az MTA és annak osztályai további intézkedésig üléseket nem tarthatnak és mindennemű működésük szünetel. A közoktatásügyi népbiztosság az Akadémia adminisztratív ügyeinek intézésével az irodaigazgatót bízta meg. Az Akadémia eddigi elnökének és eddigi főtitkárának intézkedési joga megszűnik. A népbiztosság felhívja az Akadémia eddigi elnökét, hogy a fenti rendelkezések értelmében hivatalát adja át és hasonló eljárás végett erről az eddigi főtitkárt is értesítse.” Természeteszerű, hogy minde erre már a Kádár-korszak történetírása máshogyan emlékezik, ellenkező előjellel. Az 1977-ben publikált, a Magyar Tudományos Akadémia történetéről szóló összefoglalóban¹⁴ ezt olvashatjuk: „(...) az Akadémia tevékenysége – a változott viszonyokhoz való bizonyos felszínes alkalmazkodáson túl – teljesen elmaradt a polgári demokratikus forradalom által felvetett követelmények mélyebb megértésétől. (...) Az 1919. március 21-én kikiáltott magyarországi Tanácsköztársaság joggal látott az Akadémiában elavult, korszerűtlen intézményt, melytől – ha nem is egyes tagjaitól – a forradalom szelleme és elképzelései igen távol álltak. (...) A Tanácsköztársaság rövid fennállása az Akadémia tervezett átszervezésének csupán az előkészületeit tette lehetővé. A Közoktatásügyi Népbiztosság ösztönzésére és anyagi támogatásával folytatódott a tudós-szövetségek kiépülése, amelyek az

---

10 Uo. 104-105.

11 Ligeti 2019.

12 Uo.

13 A forrás eredeti helyesírása.

14 A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825-1975 (Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.) 260-261.

Akadémia haladó szellemű tagjainak és az Akadémiáról eddig kiszorult haladó szellemű tudósoknak az összefogásával lettek volna hivatottak kialakítani az új Akadémia osztályai tagságának kereteit.”¹⁵

Lukács akadémiai intézkedései tehát lényegében szétzúzták volna a Széchenyi István gróf nagylelkű felajánlásából létrehozott – az alapító eredeti szándéka szerint a magyar Országgyűlésnek alárendelt – köztestületet. A népbiztos az ország tudományos szentélyét készült megtisztítani, vagyis annak függetlenségét felszámolni, bár védelmére szokás felhozni, hogy végül nem vitte végbe nagy ívű terveit. Ám – vissza Ligetihez – ennek oka az idő hiánya, nem pedig ideológiai megingás vagy defetizmus volt: „Hogy magamon illusztráljam ezt a helyzetet (érthető módon erre emlékszem a legjobban): április végétől június közepéig a fronton voltam mint az V. hadosztály politikai megbízottja, a tiszántúli vereség után újra visszavezényeltek hadosztályomhoz; a júniusi ellenforradalom idején a szovjetház és a Duna-part védelmével voltam megbízva stb. Úgyhogy azt hiszem, annyi munkaórát töltöttem »házon kívül«, mint a népbiztosságban.” Magyarul fogalmazva: a feladatköreiben megosztott Lukácsnak kevés volt a rendelkezésre álló 133 nap arra, hogy megteremtse a proletárdiktatúra szilárd ideológiai alapjait. Erre azonban mindvégig törekedett – a népbiztos az ideológiai átképzés biztosítására életre hívta a „történelmi materializmus kutatóintézetét” is. A gorlicei áttörés negyedik évfordulója, 1919. május 2. a forradalmi Budapestet végveszélyben találta. Az 5. hadosztály a szétesés határára került.¹⁶

A népbiztosság tehát az arisztokratikus felső társadalmi rétegnek tekintett akadémiai társaságot szétbombázva maga alá gyűrte, közben, ugyancsak központi ellenőrzés alatt tartva a kialakulatlan színészképzést, a jövő egyik értelmiségi csoportjának, a rendszer legitimitását segítő színházi kurzust úgy kívánta maga arculatára kialakítani, hogy a képzési formát és rendszer szintjét megemelte, vagy legalábbis tervbe vette, hiszen ténylegesen mindez a Tanácsköztársaság bukása miatt száz százalékosan nem tudott végbemenni.

Kérdés továbbra is, a harcok közben, az 5. hadosztály vezénylőjeként 1919 nyarán, miként, hogyan volt gondolati termelőereje Lukácsnak – júniustól a Duna-part védelmét szervezte – 1919. július 11-én¹⁷ az akadémiai színészképzés főiskolai szintű emelésére irányuló rendeletét kiadmányoztatnia.

Természetesen életszerűtlen a képlet, hogy a barikádok és kartácsok között valaki hirtelen ötlettől vezérelve megreformálja 1919 nyarán a színészképzést, vagy legalábbis főiskolai képletet állítson fel, amely teljes egészében valójában mintaként volt használható a felszabadulás után, 1945-től a Hont Ferenc vezette Színház-és Filmművészeti Főiskolán. Nem, ez máshogyan alakult. Ez egy

---

15 Uo.

16 Ligeti 2019.

17 Kelemen Kristóf: A marxista-leninista ideológia gyakorlata a Színház-és Filmművészeti Főiskolán. THEATRON 15, 2. SZ. (2021): 42–61. Link: <http://real.mtak.hu/147016/1/Theatron-2021.2.3-Kelemen.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 06. Továbbiakban: Kelemen 2021.

folyamat volt, amelynek eredménye 1919-ben jelentkezett, s később folytatódott 1945-ben. Ennek művelődéstörténeti háttere kordokumentumokkal alátámasztható.

Lukács a *Vasárnapi Kör* tagjaként régebb óta szellemi kapcsolatot tartott Balázs Bélával, Kodály Zoltánnal, Gábor Andorral, hogy néhány nevet említsünk azok közül, akik a 20. század elejének európai gondolkodását és művészeti életét ismerték, használták, elemezték akkoriban, világlátott utazók voltak, műélvezők, valamint nem utolsósorban elméleti és gyakorlati alkotók. Nagyon komoly családi mecénatúra biztosított hátteret ahhoz számukra, hogy aranyifjúi mivoltukban túl láthassanak a hazai történéseken, és megismerhessék azon társadalmi jelenségeket, kialakulóban lévő szellemi szinergiákat, amelyek európai viszonylatban is mértékadónak voltak tekinthetőek. Amíg nálunk, bár a pesti színházak nézői már láthattak Molnár Ferencet, Szomory Dezsőt, általában véve a nemzeti színjátszásra még a deklamáló stílus volt a jellemző, és Ady végnapjaiban kesergett¹⁸, addig ők Bécsben, Berlinben, Párizsban ismerkedtek a világirodalommal, és megadott számunkra, hogy különböző művészeti impressziókat gyűjtsenek. Tehát szellemi sebességük segítette őket az akkori magyar jelent meghaladva ahhoz, hogy a későbbi szociáldemokrata, később bolsevista tételek és statútumok hatására a bécsi, berlini és moszkvai (Sztanyiszlavszkij) mintákat hozzák Budapestre, amely tanácsi köztársasági direktíva, mely szerint kiszélesített, professzionálisabb felsőoktatással képezzék a színészeket, ennek bizonyítható szellemi motorja Lukács György mellett Balázs Béla (szül.: Bauer Herbert Béla) volt¹⁹.

Tehát, 1919-ben, miért volt szükség a színészoktatás reformjára? Persze a szükségnek politikai okai voltak: eltörölni, vagy átalakítani, megújítani a régit. Ismét vissza kell kanyarodnunk Csillag Ilonához²⁰ ahhoz, hogy megértsük, mi volt a régi. A színészeket oktató intézmény első komoly összefoglalásából kitűnik, a kiegyezés (1867) egyik kulturális eredménye, hogy Nemzetünk fő teátrumában a 19. század végén megindul a színészek és operisták iskolai szintű oktatása, de annak minősége, színvonala talán ma már a stúdiókhöz, vagy inkább csak szobaszínházi amatőr mutatványokhoz lenne hasonlatos. Gróf Festetics Leó igazgatásával, nem önálló intézményként, hanem a Nemzeti Színház alá rendelt alma mater akkoriban egy édeskésen megmosolyogtató elegy. A lányok 15 éves kortól, a fiúk 18 éves kortól nyertek felvételt, három szobában képezték egyszerre a kóristákat, operaénekeseket, és a későbbi teátristákat. Ez volt az iskola. Mesterségbeli

---

18 Balázs Béla Lukács Györggyel folytatott levelezésében már 1914-ben panaszkodott Ady-ra, életmódjára, kiszámíthatatlan munkabírására. In.: Achívumi füzetek I. Balázs Béla levelei Lukács Györgyhöz. MTA Filozófiai Intézet. Lukács Archívum. Budapest, 1982. 1-300. alapján. Továbbiakban: MTA Filozófiai Intézet 1982.

19 Összefoglalásul - MTA Filozófiai Intézet 1982; Továbbá – Kovács Károly: A színpadi légzés és hang szinergiája a színészi munkában. THEATRON 14, 1. SZ. (2020): 70–80. Link: <http://real.mtak.hu/147071/1/Theatron-2020.1.7-Kovacs.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 07; Moravetz Orsolya – Tibori Tímea: Színpadon a testtudat – Testi tudatosság és életminőség kapcsolata az előadóművészetben. Kultúra és közösség 10. évf. 4. szám. (2019). Link: https://epa.oszk.hu/02900/02936/00043/pdf/EPA02936_kultura_es_kozosseg_2019_04_063-068.pdf. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 07.

20 Csillag 1964. alapján.

tanulmányozásnak nehezen volt tekinthető az ott eltöltött idő egy diáknak, hiszen idejük legnagyobb részét a színházi statisztálás foglalta le, ennek kapcsán az igazgató (Festetics gróf) többször összetűzésbe is került a színházzal. Minek iskola, ha nem lehet tanítani és nem lehet tanulni? Váradi Antal az első, aki 1905-től próbálja intézményesíteni, vagy komolyabbá tenni az intézményt, így készülnek végül órarendek, tananyagok, és az iskola megkapja a máig működő budapesti Rákóczi út 21. szám alatti épületet. A színészképzés különvált az operai oktatástól, az átkerül a Zeneakadémiára²¹.

A fenti sorok a centenáriumi „színművészeti” több, mint 50 oldalas tanulmány nagyon rövid összegzése, a lényegi részek kerültek kiemelésre ezen időszakból. De még evvel is tökéletesen érzékeltethető a különbség a „Nemzetis” hagyományok és Lukácsék célkitűzései között. Az egyébként hosszú oldalakon taglalt időszak summája és magyarázata: az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában a kultúrpolitika jelentősége akként értelmezhető a színészképzésnek és a kurzusnak tekintett, akkori nemzeti színjátszásnak, hogy az „elnémetesedés” folyamatában ellensúlyt, nyelvőrző szerepet ellátva kulturális hagyományt teremtsen a színházi világban. A magyar dráma (pl. Katona *Bánk Bánj*-a, Madách *Tragédiája*) és a költészet (pl. Petőfi *János vitéze*, és így tovább) fajsúlyt kellett, hogy kapjon a palettán, védelmi pozícióba kellett helyezkednie a magyar kultúrának, azon belül is a magasabb igényeket kielégítő műfajoknak. Így termeli ki magának a rendszer, és ad teret akkor fiatal alkotóknak. Így kap vezető kormányrudat a szellemi életben a *Nyugat* nemzedéke, vagy így kap lehetőséget az Operában Kodály és Bartók. A hazai kultúrstratégia ugyanis nem tarthatott más irányt. A francia, osztrák és német, összeurópai minták Pestet és Budát sem hagyták stigmák nélkül, a zengerájok mintájára megjelentek a könnyű mulatók, a kabarék, és az üzleti alapon működő színházi szerveződések, és az un. „dali társulatok” is, akik néhány napos próbák után színész szakmai szempontból csakis a szórakoztatást vették létfontosságúnak, aprópénzre, vagy cserekereskedelmi forgalomba bocsájtva (sok előadó a napi betevőért játszott, voltak társulatok, akik ételért-italért játszottak a közönségnek) a magyar nyelvet és a kultúrát. Mindeközben Pesten szórakoztató, polgári, társalgási darabok is a színlapok hasábjaira kerülnek, mégis külföldi, olasz és francia vendégszereplések újat mutatnak a hazai színészeknek. Az intimebb, a naturális emberábrázolás mai értelemben vett profizmusát képviselik ahhoz képest, ami nálunk még jellemző volt, a belső átformálódás nélküli szövegfelmondás, a harsány módon, néha fülsértőnek mondott (deklamáló) stílus. Az oroszoknál Dancsenkó és Sztanyiszlavszkij is újat hoz, sőt, ma is, minden színész iskola *A Színész munkájára*²² épít a mesterségórákon. A pesti átlagszínvonalra példa: Bárdos Artúr a későbbi színidirektor, újságíróként így ír vitriolba mártott tollával kritikusként a Magyar Színház – mint

---

21 Uo.

22 Konsztantyin Szergejevics Sztanyiszlavszkij (szül.: Konsztantyin Szergejevics Alekszejev): *A színész munkája* 1-2. (Moszkva, 1918.)

magántársulás - 1900/1901-es évadának egyik bemutatójáról: „A Magyar Színháznak megvan a missziója. Német orfeumok helyén magyar orfeumot akar építeni. Közel is van szép célja megvalósulásához, csak még valamelyes elegancia²³ és rafinéria kellene hozzá. Egyéb semmi.”²⁴

A tanácsi köztársaság kulturális vezetése (Balázs segítségével Lukács, mint közoktatási népbiztos) nem újat talál ki tehát, hanem szeretne felzárkózni és felzárkóztatni az akkori Európához. Igaz, a lenini bolsevista forradalom elvei, a marxi osztálytudat teljesen ellentmond társadalomfilozófiai értelemben ennek a folyamatnak, és a Tanácsköztársaság július 11-i diktátumának, miszerint a színészképzést főiskolai szintűvé szükséges átalakítani. Ellentmond, hiszen a színészt, a rendezőt, mint alkotó egyént helyezi előtérbe az újfajta, nyugati mintára kigondolt metodika, értelmiségivé, gondolkodó individuummá kívánja fényesíteni az egyént, azzal szemben, hogy pontosan a homogén, egynemű társadalmi rendet jelölte ki elérendő céljául a kommunista utópisztikus képzet. Ha rátekintünk az 1945-ös, második világháború utáni színházi rendszerre, és színészoktatás működtetésére, és a színházak 1949-es államosítására, amikor végül ténylegesen megvalósult Lukácsék terve, ugyanez a filozófiai ellentmondás mutatkozott. Ennek okán és ennek feloldásaként – ha annak volt tekinthető - szabtak határt mindenfajta egyénieskedésnek, ezért mondták meg, hogy mit, hogyan kell játszani, és milyen műsorrendet tartsanak a színházak.

Balázs Béla, a filmesztéta és librettó szerző

Az 1977-es akadémiai összefoglaló mellett, azon sem érdemes elcsodálkoznunk, hogy *Balázs Béla Naplójának második kötetét (1914-1922)*²⁵ sajátosan gondozta és adta ki a Magvető Kiadó Fábri Anna válogatásával és szerkesztésével 1982-ben. A szerző Hont Ferenchez hasonlóan mániákusan naplóiíró volt. Napi történéseinek jegyzetelése, cselekményeinek szépirodalmi szinten történő publikálása életvitelének művészi tevékenysége volt, kifejezetten büszkén publikálta az oldalakat barátai körében. Nem telt el nap írás nélkül számára. Ezért is furcsa, hogy a *második kötetben* az ide vonatkozó ezen időszak egyszerűen nincs a könyvben, kimaradt. Az 1918. október 29-i feljegyzése után az 1919. december 4-i történés következik. Lukács György szellemi társának, az időbeli munkatársának (tanácsi köztársaság oktatási, művelődési ügyeinek koordinálása) a naplójából kisserkesztett tizennégy hónap tehát már nem élvezett, vagy nem élvezhetett fontosságot a Magvető számára 1982-ben.²⁶

---

23 Idézet, a szöveg eredeti írásmódja 1900-ból.

24 Gajdó Tamás: Az új színpad művésze – Bárdos Artúr pályaképe: 1900-1938 (Veszprémi Egyetemi Kiadó. Veszprém, 2002.) 17. Továbbiakban: Gajdó 2022.

25 Balázs Béla: Napló I-II. (1903-1914) és (1914-1922) (Magvető Kiadó. Budapest, 1982. Válogatta és szerkesztette: Fábri Anna) Továbbiakban: Balázs I-II. 1982.

26 Balázs II. 1982. 335-342.

Tudjuk, hogy a kiadmányozott, színészeti reform előtt jóval, az első világháborút megelőzően míg Lukács a művészet és irodalomtudomány elméleti kérdéseivel foglalkozik gondolatit tükröztetve írott munkáiban, addig Balázs Béla a művészet gyakorlati terepén jeleskedik. Nevéhez kötődően a filmesztétika – később állami filmes díjat is neveznek el róla és nevével stúdió is alakul a Filmgyárban -, mint tudományos diszciplína kialakítása mellett nevéhez kötődnek a *Kékszakállú herceg vára* és a *Fából faragott királyfi* című zeneművek librettói. Lukács míg jogi és bölcsészeti tanulmányokat folytat, Balázs Béla magyar-német szakon tanári diplomát szerez, az Eötvös Kollégiumban Kodály Zoltánnal barátságot köt, drámákat ír, megmerítkezik a költészet alkotásának mámorában és közben bölcsészdoktorátust szerez, ahogyan ebben az időben Lukács is, irodalomtörténetit a jogász doktorátusa mellé. Bauer (Balázs) az első világháborúban sebesülést szerez, nem ismételve, hanem kiemelve: Bartókkal szellemi kapcsolata erős, librettókat ír – fent – Bartók operabemutatóihoz (*Kékszakállú és a Fából faragott*), amelyek rendezője Gróf Bánffy Miklós, az Opera akkori nagynevű és máig köztiszteletű emlékezésnek örvendő intendánsa. Ugyanígy Kodálynak is segítségére volt: a zeneszerző operájának, a *Czinka Pannának* vetette papírra a szövegét. Az „alkotók”, Balázs és Lukács a tanácsi rendszer bukása után, Horthy Miklós tisztogatása elől Bécsbe menekülnek, Balázs később Berlinben folytatja a színház és film iránti, életre szóló elköteleződését, Lukács kisebb moszkvai és berlini kitérői, és budapesti illegális kommunista tevékenysége után, Hitler hatalomra kerülésekor, 1933-ban Moszkvába települ. Mindketten hazatérnek az oroszok bevonulásakor. A koalíciós időkben bőszen segítik a moszkovita kiépülést, ezért Rákosiék ezt a párosnak Kossuth-díjjal hálálják meg (1948). És, ahogyan szokott lenni, a hatalomtechnika medicinája: a teljes kommunista uralom előretörésével 1948/49-től mindkét személyt háttérbe állítják. Balázs túlságosan avantgárd, Lukács vést jelentően európai szellemet képvisel, jobboldalisággal vádolják. Hiába szolgálják a rendszer fundamentális eszközeit – Balázs 1945-től filmtanszéket alapít, Hont Ferencet segítve a „Színművészetin”, Lukács az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd az egyetemi szcénában a marxizmus gondolkodóivá segíti előre lépni a jövő értelmiségi generációját, továbbá országgyűlési képviselő, a kommunista párt tagja. Hiába, felesleggé, zavaró tényezőivé válnak 1948-ra a „Farkas-Gerő-Rákosi” vezette államhatalomnak. Ha a Rajk-per elvtelen politikai minőségét tekintjük a kor szellemi és társadalompolitikai átlagának, elmondhatjuk, hogy abszurd a megállapítás ugyan, de igaz: mindketten távolra kerülnek a politikai meghurcoltatástól, megmenekülnek. Balázs szívproblémáit 1949-re már nehezen lehet orvosolni, a Tito-féle összeesküvés-rágalom évében meghal.

Viták Lukács György életművéről

Kétséget kizáróan máig értelmezhetetlen, hogy a fent jelzett kezdőidőszaktól úgy körülbelül még nyolc évtizedig az oly sokszor emlegetett „Lukács-iskola és óvoda” szellemi magjának pressziójával,

néhol békésen, olykor erőszakosan kirívó verbális kardlapozgatással mesterükre alapként hivatkozással működő értelmiségiek, művészek, teoretikusok és színházi elmélkedők arra a perszonális magra való hivatkozással látták el munkájukat a maguknak kisajátított területen, és több áldozatot is követelve vindikálták a vezető szellemi grémium palástjait és talárjait, amelynek vezetőjéről, Lukács György esztétáról, filozófusról egykori népbiztosról pontosan egyik legfőbb tanítványa, Heller Ágnes mondta ki 2010-ben az ELTE tudományos konferenciáján²⁷, hogy élete fősodrában, férfikorának teljességében Lukács tulajdonképpen harminc éven keresztül csak irodalmi esszéket és csak bizonyos stílusokat követő filozófiai pamfleteket gyártott, önálló filozófia kidolgozására képtelen volt. Egyetlen, a kategóriában gondolati metódusokat rejtő és Marx esztétikájának megalkotására irányuló műve született – így Heller – *Az esztétikum sajátossága* (1963) -, amely vaskos könyv ugyan, ám egyben értelmezhető tézisként, tanulmányként távol áll az összefoglalt tantételtől. Heller úgy fogalmaz: rengeteg benne az ismétlés, túlteng a példa, vannak benne elhibázottak, rengeteg benne a kihámozni való. Még jobban pontosít a filozófusnő: „Ha külön-külön olvasunk egyes részleteket, néha aranybányára lelünk.”²⁸ Tehát kiemeli, dicséri a tanítvány Mesterének tehetségesen felvillanó, finom kognitív képességeit, ám a „néha” határozószó mondatába és monológjába illesztésével az évtizedekig totemként ábrázolt, - ahogyan fenn is jelzésre került – hivatkozási alapnak tekintett Lukács Györgyöt Heller Ágnes kiskorúsítja, vagy inkább, mintha az évtizedekig a misztika fátylába burkolt totem-esztétát tudományos értelemben, idegen testként, lemeztelenítve mutatja be a hallgatóságnak beintegrálva a közbeszédbe úgy, mintha a sok éve titokként kezelt és csak suttogott folyosói szóbeszédre végül fény derülne. Heller Ágnes szájából, aki a téma autentikusa, hallva Őt anno 2010-ben, akár meg is döbbenhetnénk, hogy olyat mondott egykori szellemi vezetőjéről, amely minimum különös, és egy külön értekezést érne annak vizsgálata, hogyan jutott el ezen megállapításra, és miért artikulálta szét azt, amelynek ellentétje évtizedekig szinte egzegetikai dogmaként volt kezelendő a tudományos életben, főként a második világháborútól egészen az Aczél-korszak végéig²⁹ (1980-as évek eleje).

Túlzás nélkül tehát, ez volt az első pont a magyar szellemi életben, amikor a 20-21. századi szellemi folyamatokat elemezve, 2010-ben elindult egyfajta zavartságot, összenézéseket indukáló áramlat, sugalmazás, amelynek veleje éppen az, hogy van abban valami nem megkerülhető, hogy az

---

27 A konferenciát a budapesti Francia Intézet szervezte a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával és az ELTE BTK „Atelier” Európai Társadalomtudományok és Historiográfia Tanszék, valamint az Internationale Georg Lukács Gesellschaft közreműködésével. A francia és magyar nyelvű eseményre 2010. október 28-án és október 29-én került sor a budapesti Francia Intézetben.

28 Lukács György gondolkodása – jelenkori perspektívából. Szerkesztette: Pierre Rusch, Takács Ádám. Francia Intézet Filozófiai Füzetek. Sorozatszerkesztő: Vető Miklós. Gondolat Kiadó. Budapest, 2013. Továbbiakban: Rusch, Takács 2013. Heller Ágnes: Ami Lukács Györgyből maradandó című tanulmány alapján. 9-24.

29 A „3T” időszaka tulajdonképpen véget ér, amikor Kádár János Aczél György (Appel Henrik) kultúr pápai mindenhatóságát háttérbe szorítja, áthelyezi az Agitációs és Propaganda Intézetbe, és helyébe az új generáció, Pozsgay Imre kerül.

egykor kommunista, később az emigrációjában már árnyaltabban nyilatkozó, de élete végéig balliberális értelmiségi, Heller Ágnes az, aki az őstehetség lukácsi-mítoszát kőfaragóként egyszerűsíti, naturalizálja és tévedésekkel teli alkotónak mutatja be azt az embert, aki jelen disszertációban sem feledhető, mert a hazai színészképzés reformjában kulcsszerepet játszott.

Történelmi tárgyú kutatáskor – a korrekt határtudományi kitekintés mellett – nem feladat jelen írásban Lukács György *marxi esztétikáját* fejtegetni, vagy a megalkotásra tett kísérleteit³⁰ elemezni, bemutatva fenomenológiai és ontológiai nézeteit. Ám, ahhoz, hogy közelebb kerüljünk azon kérdéskörhöz, honnan, miből és miért táplálkozott szellemileg, minek érdekében és milyen módszerrel jutott el a színészképzés reformjáiig, előzőleg meg kell értenünk a személyiségének komplexitásuktól egyáltalán nem mentes oldalait.

Fent említett 2010-es Heller Ágnes-megállítást olyan ok és okozati következmény, amelyet jó néhány évtizedes kultúrpolitikai vita előzött meg, és Lukács megítélése máig nem került nyugvópontra. Nem megkerülhető, hiszen maga Dr. Szabó Tibor (1945-) *LUKÁCS GYÖRGY Az autonóm filozófus*³¹ című könyvében, amelyben a címszereplőnek az egész gondolkodói életművének összefoglalására tesz kísérletet, indokoltan ezt a vitát maga is elének tárja, ugyanezzel kezd. Álláspontja szerint a vitában mára tarthatatlan helyzet alakult ki. Vannak Lukács-kutatók, akik az 1919 januárját megelőző gondolkodó zsenialitására, vannak akik a későbbi, Marxot kutató gondolkodóra esküsznek. Ennek az elkülönülésnek olyan okai lehetnek – írja Szabó –, hogy akik az első alkotói időszakot ítélik jónak, úgy vélik, hogy csak ezek a fiatalkori művek illeszthetőek be a tradicionális európai filozófiai gondolkodásba, és általában elutasítják Lukács 1918 decemberi „pálfordulását”³². Nem tudják elfogadni Lukács marxizmusát. Van, aki úgy vélekedik, hogy a század egyik legnagyobb filozófusa volt – Fehér Ferenc így nyilatkozott egyik interjújában. Ezen megállapítással szemben Szabó Tibor is felhossa és idézi Heller Ágnest, akit ebben a 2017-es monográfiában már kissé tompítottabban szólaltat meg, a 2010-es kinyilatkoztatáshoz képest: „(...) úgy véli³³, hogy késői művei már nem mutatják fel azt a jelentős gondolkodót, aki egykor Lukács volt. Szerinte például *A társadalmi lét ontológiája* (1971) egyenes <fiaskó>, kudarc volt, mert hiányzott belőle a belső koherencia, és <minden tekintetben mögötte marad az *Esztétika* koncepciójának és kivitelezésének (1957, 1963, 1965, 1969)>.” Szabó Tibor a vitát erősítve állapítja meg, hogy Heller ellenében mások szerint viszont Lukács szinte csak a marxista korszakával és koncepciójával azonosítható. Lukács marxista filozófus volt és maradt, akinek útja a polgári filozófia

---

30 Lukács halála előtt nem sokkal, az 1970-es évek elején azon megállapítást tette, hogy életművének java, alkotási cselekménye még hátravan.

31 Szabó Tibor: *LUKÁCS GYÖRGY Az autonóm filozófus* (Gondolat Kiadó. Budapest, 2017.) Továbbiakban: Szabó 2017.

32 Lukács György 1918 novemberében, decemberi megjelenéssel írja meg *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című esszéjét, amelyben a jó érdekében tett bűn dilemmájáról értekeznek, majd 1919 januárjában belép a kommunista pártba. Ezért ezt a tudományos életben kortársai érthetetlen „pálfordulásnak” tartották számon.

33 Szabó Tibor idézi Heller Ágnest.

különböző áramlatain és irányzatain keresztül vezetett el a fősodorhoz, marxizmusához – összegez Szabó. Perry Anderson szerint Lukács a „nyugati marxizmus” egyik fő képviselője Louis Althusser, Herbert Marcus, Antonio Gramsci, Henri Lefebvre, Theodor W. Adorno és Karl Korsch mellett. Erre egy kontra: Fejtő Ferenc szerint, ami Lukács munkásságából mint „tartós mű” megmaradt, az a *Történelem és osztálytudat* (1923)³⁴. Ha úgy vesszük, hogy a mű megírása után Lukács még 48 évet élt, Fejtő Ferenc, aki ugyancsak nemzetközileg elismert baloldali gondolkodó volt, nem kezelte nagyvonalú engedékenységgel Lukács életművének értékelését. Fejtő megállapítása sem elhanyagolható tehát Heller Ágnesé mellett, akiknek véleménye egyébként díjazandó volt egyenességük miatt.

Lukács György, a színészoktatást megreformáló filozófus és egykori közoktatásügyi népbiztos szellemi hagyatékát Szabó végül így jellemzi: nincs két Lukács, csak egy van, az autonóm filozófus, a Budapesti Iskola és a Lukács-iskola megalapítója és képviselője. Olyan eredeti, szuverén gondolkodó, aki Arisztotelészből, Spinozából, Kierkegaard-ból, Hegelből, Kantból, Marxból és más jelentős gondolkodók munkáiból kiindulva, önálló, eredeti filozófiát dolgozott ki.³⁵ Szabó Tibornak igazat adnunk, vagy vitatkozni vele felesleges, nincs relevanciája, mert dolgozatunk tárgyát tekintve lényeg nélküli jelentőséggel bír, hogy Lukács filozófiai munkásságát mérlegre tegyük. Ám fejezetünk egyik főszereplőjének életművének értékeléséből nehezen kitörölhető és történelmi szempontból viszont objektíven értékelhető és lényeges jelenség, hogy a Tanácsköztársaság idején lövetett, komisszárként gyilkosságokra adott parancsot a dezertálás megállítása érdekében a vörösteror időszakában³⁶.

Tévedés ne essék: a történész feladata nem audienciák tartása, és megkérdőjelezhetetlen kinyilatkoztatások, feddhetetlen módon történő enciklikák artitkulálása. Jelen dolgozat írója nem is kíván erkölcsi megállapításokat leírni, baritonban zengő homiletikai összegzéseket tenni. Csak a történelem szemüvegén keresztül írja és jegyzi fel a 133 napig tartó, sikertelenül végződő tanácsi köztársaság történései között Lukács György szereplését és részvételét. A történelmi munkának mindig elsődlegessége, hogy adott cselekményt csakis a történelmi kontextusban lehet értékelni, így kell tennünk most is. Annyi, finom széljegyként megállapítható, hogy a színészoktatás megreformálójának ezen időszaka egyértelműen, erősen rajzolt sötét eklektikával bír. Hiszen önmaga is 1918 végén még vetélkedik benső gondolataival, lehetséges-e bűnnel, vérrel eljutni az üdvösségig, a bolsevizmus radikális eszközeivel elérni az áhított és marxi értelemben vett tökéletes társadalmi berendezkedést. Ezen dilemmájára Kis János filozófus úgy reagál, majdnem száz év távlatának történelemfilozófiai és szociálpszichológiai elemzésében, hogy Lukács Györgynek a néhány hónap,

---

34 Szabó 2017. 12-14 alapján.

35 Szabó 2017. 15.

36 Ligeti Dávid: Filozófusból véreskező komisszár LUKÁCS GYÖRGY A PROLETÁRDIKTATÚRÁBAN (Rubicon. 30. évf. 4. sz. <2019. április> 34-35.) Továbbiakban: Ligeti 2019.

sőt néhány hét alatt végbemenő kaffkai átváltozása szimplán immanens folyamatnak tekinthető, külső jegyek nem befolyásolták a döntését, hogy a polgári visszafogott erkölcsiségből képes volt eljutni a nehezen értelmezhető, ember áldozatokat követelő ortodox borsevizmusig.³⁷ Tehát még a rendszerváltó Kis János (1989-1990, SZDSZ) sem menti fel Lukács Györgyöt.

Az objektivitás érdekében, idézni kívánom Vajda Mihály filozófust, aki maga is a „Lukácsiskola” tagjaként jegyzi munkásságát, s aki így nyilatkozik tanítójáról a *Beszélő*-ben, az 1919-es tevékenységről, a marxi elveket nem, de Lukács magatartását megvetve, aki ugyancsak a jelenlegi ellenzéki politikai kurzus egyik szellemi mértékadója: „Nem szeretnék öreg mesteremről értekezni. Az ő személyes titkát, aki sem hazug, sem gyilkos ösztönű nem volt, s mégis – a fentieket tudva tudván – a hazugságot és a gyilkos rendszert választotta, amúgy sem fogom soha megfejteni. De talán segít megérteni valamit, ha még egyszer rákérdezek a fenti magátólértetődőségre: „A legszentebb cél sem szentesíti az erkölcsileg rossz eszközt, mert az megrontja magát a célt is.” Olyan evidens ez? Vajon nem evidensebb – a különben veszekedetten moralista – Macchiavelli vagy a Hebbel Juditját idéző Lukács álláspontja? Hiszen a szent cél muszáj, hogy szentesítse az eszközt. Ha a cél szent, ha maga a kinyilatkoztatott Igazság, ennek érdekében ugyan – megint Lukács – „gyilkolni nem szabad, feltétlen és megbocsáthatatlan bűn, de elkerülhetetlenül szükséges; nem szabad megtenni, de meg kell tenni”. Akkor igenis használnunk kell a rossz eszközt, el kell követnünk a bűnt. Ha olyan biztos vagyok az igazságot illetően, miért az eléréséhez vezető utat ne látnám világosan? Ha a célt Isten állította, miért hiszem, hogy az eszközt a Sátán mutatja? Hiszen éppenséggel fordítva is lehetne. Ha jól meggondolom, fordítva van. Ha tetszik: az eszközre mutat Isten: „Értsd meg ember, ilyet tenni nem szabad.” Mi mást jelentene az, hogy tudom: erkölcsileg rossz az eszköz. Ha pedig minden kétséget kizáróan tudom, akkor talán inkább azt kellene megkérdeznem magamtól, vajon tényleg Igazság-e az, ahová vezet, éppen a szent célt illetően kellene gyanúperrel élnem. Konzekvens akkor volt Lukács, amikor a hazugságot és a gyilkos rendszert választotta. Az ő Igazságának ez volt az adekvát eszköze. Igaza mégsem volt, hiszen nem volt Igazság az, amit Igazságként meglátni vélt. Baj volt az ő igazságával, legfőképpen azért, mert nem engedhetett meg maga mellett más igazságokat. A kérdés nem az, hogy vajon keresztülhazudhatjuk-e, keresztülgyilkolhatjuk-e magunkat az igazsághoz, hanem hogy kell-e, szabad-e, lehet-e az Igazsághoz eljutni akarni?”³⁸

A háttérben történő szinergiákat tisztázva visszajuthatunk tehát kezdőpontunkhoz, bemutatva Lukács Györgyöt, akinek színészkutatási reformja 1919-ben indul, majd az 1990-ig tartó felsőoktatási kurzus is használja, és a tantárgyi, oktatási metódus hatályban marad. Tehát elmondhatjuk, hogy a

---

37 Kis János: Lukács György dilemmája. Holmi, a folyóirat online kiadása. 2004. április. Link: <https://www.holmi.org/2004/06/kis-janos-lukacs-gyorgy-dilemmaja>. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 06.

38 Vajda Mihály: Lehet-e az igazsághoz keresztülhazudni magunkat? Beszélő online folyóirat. 6. évf. 5. szám. Link: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/lehet-e-az-igazsaghoz-keresztulhazudni-magunkat>. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 06.

professzionális, magas szintű színészképzés államilag ellenőrzött módon a Tanácsköztársaság idején (1919 tavasza) köszönt a hazai kulturális életre. Minőségi változás következik be, amelyet átmeneti időszak követ, de jegyei erősen mutatkoznak 1945-ig, végső kifejtett állapotába a második világháború utáni időszakban került. De fel kell tennünk ennek kapcsán lényeges kérdéseket.

Lukács hosszú életet birtokol, európai szintű szellemi törekvései – élete nagy művének, a marxi esztétika megalkotásának szenteli későbbi éveit –, máig tárgyalt és sorozatosan idézett munkái mellett az egyetemi katedráról politizálni kényszerül. Az 1956-os forradalom idején Nagy Imre népművelési minisztere, november 4-én, hajnalban Ő is a jugoszláv nagykövetségen rejtőzik, majd Nagy Imréékkel Snagovba kerül. Írásos kérelmére Kádár János gesztust gyakorolva, bár hivatalos engedélyt nem kap válaszul, visszatérhet Budapestre, de marad számára a pályaszél. 1958-ban nyugdíjazzák, onnantól egyfajta belső emigrációba menekül, csak duna-parti lakásában fogad tanítványokat, érdeklődőket, kutató vendégeket, magyarul baráti jellegű szemináriumokat tart. 1967-ben Nobel-díjra jelölik, a körötte kialakuló szellemi mag, tanítványai, a mesterük halálakor, 1971-ben már a „Lukács iskolának” tekintik magukat³⁹, akik két évtizeddel később a rendszerváltás vezetői értelmiségeivé, politikusaivá válnak, s maguk is kontinuitást kialakítva, egyfajta „apostoli hagyományként” gondoskodtak, gondoskodnak szellemi utódaikról, máig hatást gyakorolva szellemi és közéleti folyamatainkra.

A reformhoz vezető perszonális tényezők és művészeti hatások

De nem szabad elfelejtenünk, hogy Lukács első időszakában, a századelőn személyisége, érdeklődése kettős. Az elméleti kérdések mellett azért gyakorlati, színházi kérdésekkel is foglalkozik. Az 1919-hez vezető útnak ez is egy jelentős csírája. A drámai műfaj esztétikai kérdései és problémái foglalkoztatták. Úgy látta, hogy Csehov, vagy Ibsen tökéletes színpadi megszólaltatása az akkori színházi keretek között lehetetlen, úgy látta úgy fajta színházra lenne szükség. Olyan színjátszásra, mint Párizsban, vagy Berlinben. 1903 őszén vetette fel Lukács Benedek Marcell irodalomtörténésznek, hogy érdemes lenne színházat alapítaniuk. Bánóczi László rendező, dramaturg, színházi íróval hárman felkeresték ez ügyben Hevesi Sándort, a Nemzeti Színház ifjú rendező tehetségét. 1904. január 24-én, Lukácsék lakásán alapították meg a Thália Társaságot, amelynek elnökének Bánóczi Lászlót választották meg, tagok: Lukács György és Benedek Marcell, rendező: Hevesi Sándor. Az év végén, novemberben debütálnak Goethe, Courteline, Brandes és Mongré egyfelvonásosaisal az alkalomra kölcsönbe kapott Gyermekszínházban. Programjuk határozottan

---

39 Összegzés Péter László: Balázs Béla naplója. Irodalomtörténeti közlemények. 88. évf. 2. sz. (1984). 229-242. Továbbá: Balázs Béla: Napló I-II. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1982. Illetve: MTA Filozófiai Intézet 1982; és Rusch, Takács 2013; valamint Szabó 2017. alapján.

szembehelyezkedett a hivatalos színházak repertoárjával, elhanyagolt klasszikusokat és a kortárs irodalom legjavát játsszák. Az 1905-1906-os évadra már Ibsen, Wedekind és Gorkij kerül a repertoárjukra, Lukács lefordítja a *Vadkacsát*. De a színházi munka ráébreszti, bármennyire szerelme a színház, nincs tehetsége a rendezéshez. Munkájuk során állandó telephely és anyagi problémával küszködve a szociáldemokrata párttól kapnak segítséget, megrendelést kapnak tőlük munkáselőadásokra. A hatalom ellenzéki megmozdulásoknak érzékeli az estéenkénti függönyök felgördülését, állandó rendőrségi razziák vetnek véget az előadásoknak. Az 1908-as évad végén a Thália bezárta kapuit. Lukács színházi tapasztalatain és drámaesztétikai tanulmányozásain túl, maga a filozófus emelte ki önéletrajzi visszatekintésében halála előtt, hogy a Thália bármennyire is magányos jelenség volt a 20. század eleji provinciális magyar színházi életben, bármennyire is korlátozottak voltak a lehetőségei, a munkásközönség előtt tartott előadások jelentették számára a kompromisszumok világának nyílt és radikális tagadását.⁴⁰

Összefoglalás

Joggal feltételezhetjük, hogy amennyiben a Tanácsköztársaság nem bukott volna meg, és 1919-ben tényleg be tud indulni a Színművészeti Főiskola az új színész és rendező osztályokkal, akkor a későbbi évtizedek színházi kurzusa már 1919-ben kopogtat a magyar kultúra ajtaján és talán nem születhettek volna olyan értékek, amelyek a két világháború között maradandót alkottak Nemzetünknek.

A politikum a maga érdekében nemcsak a jövőt kívánta saját arculatára gyúrni, hanem még a múltat is. Mindezt bizonyítva és a korszellemet érzékeltetve, a fenti szellemi ellentmondásnak az okán próbálta bizonyítani a Hont Ferenc után, a Főiskolán főigazgató posztot betöltő Simon Zsuzsa például, a kifejezetten moszkovita érzelmű, a komoly hatalommal rendelkező nagyasszony – aki egészen egyébként az 1980-as évekig oktathatott a Színház-és Filmművészeti Főiskolán, sőt példaként említve: a Katona József Színház mostani igazgatójának, Máté Gábornak is osztályfőnöke volt 1980-ig, és ebbe az osztályba járt még Básti Juli, Bezerédi Zoltán és Eperjes Károly is - azon kabarisztikus axiómáját, miszerint meggyőződése, hogy Ódry Árpád igazi marxista volt, és próbálta kimutatni Egressy Gábornál – aki a 19. század közepén volt a Nemzeti Színház színésze, pedagógusa, szakírója – Sztanyiszlavszkij gyökereit, aki, mint tudjuk ötven évvel később alkotott Egressynél⁴¹. Teljes matematikai és történelmi képtelenséget mutatott Simon tézise, ezzel és ilyen hasonlókkal győzködve a fővárosba felkerült ifjú munkás-paraszt értelmiséget az 1950-es évek elején. A sürgős

---

40 Fekete Éva: Lukács György Késleltetett életrajz (Kalligram Kiadó. Budapest, 2021.) 51-56. Továbbiakban: Fekete 2021.

41 Kelemen 2021. alapján.

kezelésre szoruló politikai elmekórtan és patológia határait súrolva, tehát akkoriban sajátos tantételekkel és megkérdőjelezhető minőséggel pszichologizálták a hallgatókat. Propagandisztikus pedagógiával terelték a fiatalok gondolkodását jellemzően a Vas utcában, mert meg kellett felelni az erőszakosan szovjetizálódó kulturális direktíváknak. Még akkor is, ha Sztanyiszlavszkij csak 1918-ban alapította meg Dancsenkóval a Művész Színházat, amely a korszakot meghatározó orosz művész haláláig, 1938-ig működött eredeti formájában. Egressy Gábor viszont 1826-tól állt a deszkákon színészként 1866-ig, aki Molière-hoz hasonlóan, a színpadon halt meg. De érdemes Ódry Árpád (1876-1937) életművét is tanulmányoznunk. Menyire lehetett Ő igazi marxista? A második világháború egyik legendás „Nemzetis⁴²” drámai színésze, az Akadémia egykori főigazgatója nemesi felmenőkkel rendelkezett, becsületes neve: Pacséri Ódry Árpád. Horthy teadélutánjainak állandó vendége volt, politikailag szigorúan konzervatív beállítottságú. Így írt és emlékezett meg róla Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgató-főrendezője: „Később ő lett legnagyobb Ibsen-színészünk. Ibsen volt az, akinek segítségével rátalált önmagára.” Drámai ereje, beszédművészete, színpadi testkultúrája egyedülálló volt, akadémiai tanárként olyan nevek kerültek ki a kezeltől, mint Apáthy Imre, Balázs Samu, Bánhidi László, Básti Lajos, Both Béla, Egri István, Fónay Márta, Gellért Endre, Gobbi Hilda, Jákó Pál, Horváth Ferenc, Horváth Jenő⁴³, Ladányi Ferenc, Lukács Margit, Major Tamás, Mányai Lajos⁴⁴, Olty Magda, Pethes Sándor, Somló István, Sulyok Mária, Szendrő József, Ujlaky László, Ungvári László, Várkonyi Zoltán.⁴⁵ Tehát a 20. század elejének-közepének meghatározó magyar színészársadalmának atyja nem más, mint Ódry Árpád volt, akiről Olty Magda főigazgatása idején, tiszteletül a Mester emlékének, még a Főiskola házi színpadát is elnevezték (Ódry Színpad)⁴⁶. Nem csoda hát, hogy az előző kurzus, az 1945 előtti időszak arculatát úgy próbálták sematizálni, hogy azt is próbálták a marxi ideológia indigójával átítatni, amit nehezen lehetett, szembe állva a józansággal és pedagógiai erkölcsösseggel, etikával, hamis irányt és motivációt adva az 1950-es évek fiatalságának.

Bob Dent *A vörös város*⁴⁷ című könyvében kiváló példán keresztül mutatja és érzékelteti a Tanácsköztársaság 20. század eleji sorsát operaházi metaforáján keresztül: „1919. március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltásának napján a budapesti Operaház programja szerint Strauss *A denevér*

---

42 Csak kisebb kitérő volt az életében, amikor a Magyar Színházban játszott, de életművét a Nemzeti Színházban alkotta meg, ott adott esténként emlékezetes alakításokat a nézők számára. - Csillag Ilona: Ódry Árpád (Gondolat Kiadó. Budapest, 1982. 5-262.) alapján. Továbbiakban: Csillag 1982.

43 Horváth Péter színész-író-rendező (Padlás, Szerelem első és második vérig című művek írója például) édesapja. A szakmában legendája volt maliciózus, sokszor nem jóindulatú rendezőként működő és létező természetének. Máiig így nevezik és emlékeznek rá: „A gonosz Horváth.”

44 Simon Zsuzsa színésznő, főiskolai főigazgató és tanár férje.

45 Csillag 1982. alapján.

46 Hozzá kell tennünk, talán érthető módon, de Simon Zsuzsáról, vagy Major Tamásról nem neveztek el épületet, vagy gyakorlótermet a Színház-és Filmművészeti Főiskolán. Az Ódry Színpad mellett, a Rákóczi út 21. szám alatti épületben, két terem, házi színpad is elnevezésre került: Hevesi terem, Várkonyi terem.

47 Bob Dent: *A vörös város – Politika és művészet az 1919-es magyarországi tanácsköztársaság idején* (Helikon Könyvkiadó. Budapest, 2019.) Továbbiakban: Dent 2019.

című operettjét adta, mikor a második felvonás közepén, Orlovsky herceg báltermébe váratlan vendégek érkeztek, ám még véletlenül sem azért, hogy megcsodálják vagy méltányolják a színpadon folyó multságokat. Egy csapat fiatal rohant át a nézőtéren a zenekari árok felé, és kiabálva, az előadást félbeszakítva bejelentették, hogy létrejött a Tanácsköztársaság. Az Operaház közönsége nemigen volt szokva az efféle politikai akciókhoz, ezért sokan rémülten a ruhatárak felé tódultak, hogy minél előbb a kapukon kívül kerülhessenek. Teljes pánik tört volna ki, ha nincs az operaénekes Kornay Rezső, aki azonnal reagált – előrement a színpad közepére, felkapcsoltatta a nézőtéri világítást, lecsillapította a tömeget, s egyben szólt néhány szót az aktuális politikai változásokról is. Ekkor a hangoskodó behatolók azt kezdték kiabálni, <Éljen a Tanácsköztársaság!>, amit a közönség egy része is átvett. A zenészek is gyorsan feltalálták magukat, a La Marseillaise-t kezdték játszani, amit az előadók és a közönség együtt kezdett énekelni – már aki ismerte a szöveget. A közjáték után pedig immár zavartalanul folytatódott *A denevér* előadása. Bizonyos értelemben ez az eset előre jelezte, hogy mi fog történni a Tanácsköztársaság idején – a bombasztikus politizálás, a félelem és a bohózat keveréke, és a visszatérés, amint az lehetővé válik, a megszokott tevékenységhez.”⁴⁸

---

48 Dent 2019. 174-175.

Felhasznált irodalom

Könyvek

A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825-1975. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 260-261.

A Százéves színésziskola. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1964. Szerkesztette: Csillag Ilona.

Archívumi füzetek I. Balázs Béla levelei Lukács Györgyhez. MTA Filozófiai Intézet. Lukács Archívum. Budapest, 1982. 1-300.

Balázs Béla: Napló I-II. (1903-1914) és (1914-1922). Magvető Kiadó. Budapest, 1982. Válogatta és szerkesztette: Fábri Anna.

Bob Dent: A vörös város – Politika és művészet az 1919-es magyarországi tanácsköztársaság idején. Helikon Könyvkiadó. Budapest, 2019.

Csillag Ilona: Ódry Árpád. Gondolat Kiadó. Budapest, 1982. 5-262.

Gajdó Tamás: Az új színpad művésze – Bárdos Artúr pályaképe: 1900-1938 (Veszprémi Egyetemi Kiadó. Veszprém, 2002.) 17.

Konsztantyin Szergejevics Sztanyiszlavszkij (szül.: Konsztantyin Szergejevics Alekszejev): A színész munkája 1-2. (Moszkva, 1918.)

Lukács György gondolkodása – jelenkori perspektívából. Szerkesztette: Pierre Rusch, Takács Ádám. Francia Intézet Filozófiai Füzetek. Sorozatszerkesztő: Vető Miklós. Gondolat Kiadó. Budapest, 2013.
- Heller Ágnes: Ami Lukács Györgyből maradandó című tanulmány. 9-24.

Fekete Éva: Lukács György Késleltetett életrajz (Kalligram Kiadó. Budapest, 2021.) 51-56.

Nánay István: Tanodától-egyetemig. Az intézményes magyar színház-és filmművészképzés száznegyven éve. SZFE. Budapest, 2005.

Szabó Tibor: LUKÁCS GYÖRGY Az autonóm filozófus. Gondolat Kiadó. Budapest, 2017.

Folyóirat cikkek, publikációk

Ligeti Dávid: Filozófusból véreskezű komisszár LUKÁCS GYÖRGY A PROLETÁRDIKTATÚRÁBAN. Rubicon. 30. évf. 4. sz. <2019. április> 34-35.

Péter László: Balázs Béla naplója. Irodalomtörténeti közlemények. 88. évf. 2. sz. (1984). 229-242.

Internetes források

Kelemen Kristóf: A marxista-leninista ideológia gyakorlata a Színház-és Filmművészeti Főiskolán. THEATRON 15, 2. SZ. (2021): 42–61. Link: <http://real.mtak.hu/147016/1/Theatron-2021.2.3-Kelemen.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 06.

Kis János: Lukács György dilemmája. Holmi, a folyóirat online kiadása. 2004. április. Link: <https://www.holmi.org/2004/06/kis-janos-lukacs-gyorgy-dilemmaja>. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 06.

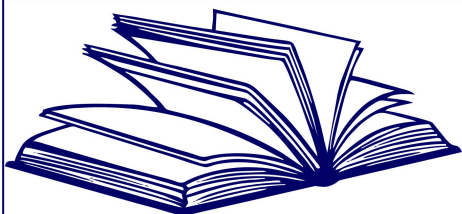
Kovács Károly: A színpadi légzés és hang szinergiája a színészi munkában. THEATRON 14, 1. SZ. (2020): 70–80. Link: <http://real.mtak.hu/147071/1/Theatron-2020.1.7-Kovacs.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 07.

Moravetz Orsolya – Tibori Tímea: Színpadon a testtudat – Testi tudatosság és életminőség kapcsolata az előadóművészetben. Kultúra és közösség 10. évf. 4. szám. (2019). Link: https://epa.oszk.hu/02900/02936/00043/pdf/EPA02936_kultura_es_kozosseg_2019_04_063-068.pdf. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 07.

Vajda Mihály: Lehet-e az igazsághoz keresztülhazudni magunkat? Beszélő online folyóirat. 6. évf. 5. szám. Link: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/lehet-e-az-igazsaghoz-keresztulhazudni-magunkat>. Utolsó letöltés dátuma: 2023. június 06.

Summary

How the film esthete Béla Balázs and the philosopher shaped it György Lukács Hungarian actor training in the 20th century? Maybe it would be more accurate to ask like this: How did politics shape the training of Hungarian actors in the last century? In Hungary, social changes and artistic movements have always been under political influence...

Jakobetz László

Szentkirályi Tóth Vince vadregényes élete

Az első kecskeméti mester emlékére

1. rész Hazai évek

**Sokan tévesen úgy tartják, hogy ő volt a legelső csepeli sakkmester, ám főhősünk tősgyökeres kecskemétinek vallotta magát, és a hírös város mindig büszke volt eredményeire. Ismerjék meg önök is Sz. Tóth Vince kalandokkal teli, de teljesen fel nem tárható életútját!
(A családi fotók és történetek nagy része Vince fiától, a cikk írása közben elhunyt Pétertől és a Budapesten élő unokahúgától, Szörényi Dalmától származnak.)**

Címszereplőnk Szentkirályi Tóth Vincze Lukács néven született 1915. február 2-án Kecskeméten, jómódú református családban. (Arra nem találtunk semmiféle hiteles adatot, hogy a familia nemesi származású lett volna.) Édesapja, id. Szentkirályi Tóth Vince (a tekintélyes és népszerű Szentkirályi Tóth Márton ügyvéd/ügyész, földbirtokos és háztulajdonos fia) és édesanyja, Kutasi Irén (Kutasi Lukács kereskedő leánya) 1907-ben jegyezték el egymást, és a házasságkötés is abban az évben volt, ám 1920 körül elváltak.

Vince testvérei közül az 1909-ben született Lenke 3 hónaposan meghalt rángógörcsben (ami az epilepszia egyik jele, hívták nyavalyatörésnek is). Az eset Kecskeméten a Klapka utca 174-ben történt, feltehetőleg a nagypapa házában. Rajta kívül még három nővére volt: Irén (1908-1990), Ibolya (1910-1987), Vilma (1913-1933). Az utóbbi, legfiatalabb lánytestvér szintén nagyon korán,

érettségi előtt álló menyasszonyként hunyt el tbc-ben a mátraházi szanatóriumban.

A világlátott családfő – Maróczy Géza apjához hasonlóan – több dologgal is foglalkozott. Gépészmérnöki végzettséggel (korábban »mechanikus« és okleveles elektronikus) először ismert korcsmáros volt a városban, majd az első gőzmalom tulajdonosa, molnár-mester és ún. kásahántoló lett Szentkirályon, a megyeszékhellyel határos (ma az ásványvízeiről híres) kistelepülésen. Ebbeli minőségében régiós gabonapiaci főszereplőként és szakmai mozgalomvezetőként (valamint reklámaival) sűrűn szerepelt az újságokban az 1966-ban bekövetkezett haláláig. Vince édesanyjáról – aki a fiát imádkozta – keveset tudunk, ám

1915.	1915.	Vincse Lúkovics	Szentkirályi Tóth Vincse		
febr.	febr.	fiú	gőmalom tulajdonos	ref.	30
4.	2.	ref.	Kutasz Irén	ref.	31.
			Kecskemét		
			felső kecskeméti 38 1/2		

annyi bizonyos, hogy nevét mindenféle formában írták a lapokban és a dokumentumokban is... Feltehetőleg háztartásbeliként segédkezett férje munkái során. Egy 1946-os borítékcímzésen (melyet Kecskemét, Kisfaludy utca 16.-ba küldtek) az úrasszony megszólítást használták, igaz, ez lehetett ifj. Szentkirályi Tóth Vincéné számára írott levél is.

A kis Vince gyerekkorában jó nevelést kapott, s kezdetben nem szenvedett hiányt semmiben. Ám szülei válása után édesanyja – varrásból – egyedül tartotta el a négy gyermeket. Ekkor bizony meglehetősen szegények voltak, mert a tehetséges apa nemigen törődött velük...

Az nem maradt fenn, hogy Vin-

ce mikor (fél évszázaddal később az jelent meg, hogy 8 évesen) és kitől tanulta meg a sakklépéseket, de tanítójának Tóth Lászlót tekintette. 1934 végén még fél ponttal elmaradt tőle a Kecskeméti Sakkkör háziversenyén, aztán hamarosan túlnötte őt. 1935-ben mutatta meg először oroszlánkörmeit, amikor Gyopárosfürdőn bejutott az ún. Déli kerület bajnoki döntőjébe, ahol a holtverseny eldöntése után első lett. Innen származik egy kevésbé ismert, csinos miniatűrje, s talán ezért is írta a Magyar Sakkvilág (feltehetőleg Tóth László), hogy „... jó eredménye örvendetes meglepetés. Talentumos játékos, akit a bajnokság jelöltjei nem vettek elég komolyan...”

SZLÁV-VÉDELEM D17 Morzál I. - Szentkirályi Tóth V. Gyopárosfürdő, 1935

1.d4 d5 2.c4 c6 3.♘f3 ♘f6 4.♗c3 dxc4 5.a4 ♕f5 6.♗e5 e6 Gyakoribb 6...♗bd7 . **7.♗xc4?! 7.f3** a helyes folytatás. **7...♗a6!? 8.f3 c5! 9.e4 cxd4 10.♗b5? 10.exf5 ♕b4!?** 11.♕d2 dxc3 12.bxc3 ♕c5 13.fxex6 0-0 után sötét kompenzációval rendelkezne a gyalogért, ezért világos más, de rosszabb megoldást választ... **10...♕b4+!?**

A Szentkirályi család 1942-ben (Fanto fotó Kecskemét) Balról: Vince, Irén, Vincéné (az édesanya), Ibolya

A huszáráldozat már itt is lehetséges volt. **11.♔d2**

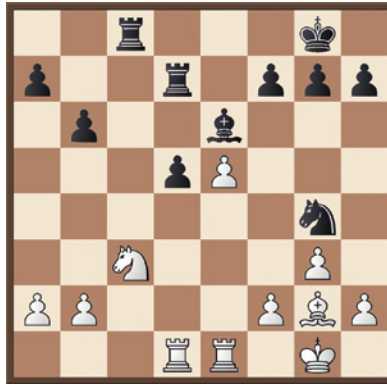
11...♖xe4! 12.fxe4? 12.♙xb4 ♗xb4 13.fxe4 ♖h4+ 14.♔d2 még többé-kevésbé játszható lett volna. **12...♖h4+ 13.g3 ♖xe4+ 14.♖e2 ♖xh1 15.♙xb4 ♗xb4 16.♗bd6+** Bár az újság nem jelölte pontosan, feltehetően ez a huszár adta a sakkot, ám ennek nincs nagy jelentősége, mert... **16...♔f8** után sötét nyert. A világoossal játszó Morzál Imre (1905–1988) a családi hagyományokat továbbvivő asztalosmester és sakkdeszkánál erős mesterjelölt volt. A Hódmezővásárhelyi Sakk Kör egyik alapítója, majd az Óbudai Lendület és a Magyar Selyem (később Selyemkészítő) SC csapatának tagjaként szinte haláláig versenyzett. **0–1**

A harmadéves kecskeméti fiú felsőkereskedelmistaként 1936-ban legyőzte Aljechint a nagykőrösi szimultánja során, s ez komoly játékerőt mutat. Nézzük is meg a partit, noha ez több helyen elérhető, mivel a napi- és szaklapok is hírt adtak róla.

TARRASCH-VÉDELEM D34
A. Aljechin - Szentkirályi Tóth V.
Nagykőrös Szimultán 25 vagy 27 táblán, 1936

A partira Aljechin este fél kilenckor érkezett a kultúrházba és az Euwe elleni világbajnoki párosmeccsen elszenvedett vereségéről tartott beszámolót, majd ezután kezdett hozzá a játékhoz. **1.d4 d5 2.c4 e6 3.♗c3 c5 4.cxd5 exd5 5.♗f3 ♗c6 6.g3 ♗f6 7.♙g2 ♙e7 8.0–0 0–0 9.♙g5 ♙e6** Akkor még rit-

kán alkalmazták a 9...cxd4-es mai fővarit. **10.e3!? b6 11.♗e5 ♖c8 12.♖a4 ♖e8!** Sz. Tóth Vince vagyán újítása volt, bizonyítván, hogy nagynevű ellenfelével szemben is nyerni szeretne. **13.♗ad1 cxd4 14.exd4 ♗xe5?** A jó lépés itt 14...h6. **15.dxe5 ♗g4 16.♖xe8 ♖fxe8 17.♙xe7 ♖xe7 18.♖fe1 ♗d7**

19.♗xd5?! 19.h3 ♗h6 20.g4 ♔f8 21.f4 után nem kétséges világos fölénye. **19...♖cd8 20.♗e7+** Nem a legjobb (inkább visszakozni kellett volna), de az éppen világbajnoki cím nélkül játszó orosz nagymester mindig kedvelte a bonyoldalmakat. **20...♔f8 21.♖xd7 ♖xd7 22.♗c6 ♖d2 23.f3 ♗f2 24.♖f1 24.♗xa7 ♗d3** után sötét visszanyeri mindkét gyalogját. **24...♗d1! 25.♖e1 ♗xb2 25...a5!**-tel még jobb volt kezdeni, mert a fehér vezérszárny gyalogok nem szaladhattak el. **26.♗xa7 ♗d3 27.♖a1?! 27.♖b1** sokkal több döntetlenesélyt adott. **27...♙d5 28.a4 ♗xe5 29.♖a3 g5! 30.h3 h5 31.g4 hxg4 32.hxg4 ♗xg4 32...f5 33.gxf5 g4-gyel** sötét gyorsabban célba érhetett volna. **33.♗c8 ♖d1+ 34.♙f1 ♗e5 35.♗xb6 ♗c4! 36.♗xd5 ♗xa3 37.♗e3 ♖a1** és világos feladta a másnapba és az új hónapba átnyúló küzdelmet. A nézők tapsa ezúttal csak egy helyi szinten imert fiatalembernek szólt. A parti utóéletéhez tartozik, hogy két nappal később Aljechin Kecskeméten a Beretvás Szálló télikertjében is tartott szimultánt, ahol Sz. Tóth ismét beült játszani. Az exvilágelső itt – emlékeztén a kőrösi vereségére és ellenfele nevére – döntentlent ajánlott Szentkirályinak, aki nem fogadta el, mert

jól állt! Az ezután történeteket így írta meg a Kecskeméti Közlöny: „... erre Aljechin utolsónak hagyja, nekiül, mindent belead és vérfa-gyasztó végjátékban kikészíti.” Ez éjjel háromnegyed kettőkor volt. Vagy ahogy egy laikus fogalmazott „rémes szójátékkal”: alje-kín volt nézni a partikat. **0–1**

Akkori osztálytársai úgy biztatták Vincét, hogy „most már csak Euwe van hátra”, és ez valóban be is következett, amikor 1940-ben a holland exvilágbajnokot is megverte a híres terézvárosi szeánsza során!

1937-ben a Szolnoki Sakk-kör fennállásának 15. évfordulójára rendezett jubiláris vegyes-mesterversenyen még megilletődve játszott (7. hely - 9/3,5 pont), bár „Füstér elleni győzelmével igazolta képességeit.” Évbúcsúztatása sem volt sikeres, hiszen (előző évi másodikként) nem kvalifikálta magát a délkerületi bajnokság döntőjébe.

A következő esztendő elején klubja hatfős vegyes-mesterversenyén 2-3. helyen zárt, mivel – a beszámoló szerint – „két játszmában is kiadta kezéből a nyerést.” A Magyar Sakkszövetség mesterképző főtornáján az 50%-ot és a mesteri címet sem sikerült elérnie, de megalkuvás nélküli játéka (13/5,5 pont mindössze egy döntetlennel) biztató volt a jövőre nézve. Az MSV-ben cikket író Lindner László sokat sejtetően így összegezte Vince teljesítményét: „... igen tehetséges játékos, aki legközelebb bizonyára jobb eredményt fog elérni. Most olyan – a versenyen kívül álló – körülmények akadályozták képességei kifejtésében, amelyek legközelebb remélhetőleg már nem fogják befolyásolni.” Mire gondolhatott? Alighanem valamilyen üzleti vállalkozásra... Még ennek az évnek a krónikájához tartozik, hogy az elődöntő nélkül(!) megrendezett Déli kerületi bajnokságon a 3-4. helyre futott be, régi riválisával, Bakonyi Elekkel együtt.

Vince Lukács 1939 áprilisában – ifjú férjként (házassági tanúja, dr. Sahin Tóth István kecskeméti él-

sakkozó volt) – debütálhatott a kisé foghíjas magyar válogatottban a 18. táblán. Sok köszönet azonban nem volt benne, mert az Ausztriát bekebelező Nagy-Németország Karlsbadban 26,5:13,5-re tönkreverte fiainkat. Szentkirályi 1,5:0,5-re veszített Platt ellen.

Addigi pályafutásának legnehezebb megmérettetése még éppen a második világháború kirobbanása előtt befejeződő Makovetz-emlékverseny volt, amiről korábban már írtunk (MSH 2021/3. szám 46-47. o.). A 12 erős résztvevő között 4 pontjával tisztességesen helytállt. Itt még nem, de néhány hónappal később a kecskeméti sakkbarátok meghívására a városukba érkező Szabó Lászlóval sikerült döntetlent elérnie egy négyes kisversenyen.

Az MSSZ 1940-es évi főtornáján továbbra sem tudta a félvonalat elérni (8/3,5 pont), ennek okát – megint csak dr. Lindner – így látta: „Sz. Tóth Vince végig veszélyes volt az első helyre, a verseny végén azonban egy vereség miatt (Macelle ellen) kedvét veszítette. Ugyanez volt az oka Sz. Tóth két év előtti képességeihez mérten gyengébb eredményének is.”

Az első nemzetimesterversenyen való szereplésére 1941 májusában került sor, ám ennél több pozitívumot nem lehet elmondani, mivel nyeretlen maradt, és utolsó előttről mindössze 18 pengő játszamahonoráriumot vihetett haza... Dr. Balogh János „mindig könnyelmű játékosnak” titulálta, aki „a mesteri eredményt még jó ideig nem fogja elérni.”

Ebben nem lett igaza a kiváló teoretikusnak, mert Vince 1943 júliusában teljesítette a normát a Diósgyőrben kiharcolt 4. helyezéssel. Ezzel az ország legfiatalabb címviselője lett. Erről a Kecskeméti Közlöny is beszámolt „Mesterré fogadunk!...” címmel. A beszélgetésből sok mindent megtudhatunk magánéletéről. A gazdasági krízis idején a sakkot abbahagyta egy időre és kereskedőnek csapott fel, ezáltal „függetlenebb volt, mint a hivatalt vállalt többi fiatal”. Szülővárosa és a fővárosi Hangya többszörös bajnokcsapata után (ahol pl. 1938-ban 9/9 ponttal járult hozzá az aranyéremhez), a Csepel (Weiss Manfréd) Művek gárdájában folytatta. Itt 1943-ban az első táblán – vidékiként – volt a legjobb

Érsekújvár 1939 - A magyar válogatott útban Karlsbad felé a németek elleni meccsre. A vasúti kocsni előtt állnak balról: Bakonyi Elek, Füstér Géza, Török Béla, Barcza Gedeon, Szentkirályi Tóth Vince, ? (szlovák gárdista), Soóky László, dr. Gecsey István, dr. Vargha Gyula, dr. Négyesy György, dr. Balogh János, dr. László Csaba, dr. Farkas Lóránd. A kocsni két ablakában balról: Steiner Endre, Szily József, ? Az ajtóban áll G. Réthy Pál.

pontszerző („ezzel elnémitotta a kétkedőket” – akármit is jelentett ez...), s ugyanezen év tavaszán egyéni sikereket is ért el. Mentoiról, útjelzőiről ekképpen nyilatkozott: „Tóth László iskolájából kerültem ki és sokat köszönhetek segítő támogatásának. Eredményemet úgy tekintem, mint a fiatal kecskeméti sakkiskola győzelmét. Versenyeimen csak ellenfeleket kaptam. Az alapot Kecskemétről vittem el.”

Mivel az interjúalany a társalgás során állandóan visszatért Tóth László személyére, ezért az újságíró (rövidítve: -zár) megkérdezte

Kép a híres 1943-as diósgyőri nemzeti mesterversenyről, azaz a magyar bajnokságról. A második sorban balról az 5-6. Szentkirályi Tóth Vince és felesége, Virágh Rózsa. Előttük ül Maróczy Géza a magyar sakkozás nesztora, aki a torna után ünnepélyesen mesterré fogadta Szentkirályit.

a tanítómestert is pártfogoltjáról: „Vince a Kecskeméti Sakkör (akkor így írták – J. L.) keretében már régen feltűnt különösen elméleti tudásával, majd állandó tanulékony foglalkozásával került már fiatal diák korában a Sakkör legjobb tagjai élére. Módszere az volt, hogy minél gyorsabban kiismerje ellenfelének játéktípusát. Ehhez tehetség is kell, és ez megvolt Vincében. Az elmúlt év csapatversenyei alatt több magyar mesterrel játszott. Itt is érvényesítette előrelátó módszerét, úgyhogy a mesterversenyre már főkészülten érkezett.” Az „Aranyhomok városa” ekkor erőteljesen tervezett egy mesterversenyt is ifjú tehetsége fejlődésének előmozdítása érdekében.

A lap tudósítója színesítette egy kicsit sorait, Vince IV-es osztálytársaitól hallott humoros történettel: „... karba tett kezekkel ül a padban a francia levelezési órán. Mozdulatlan arca, előre szegzett tekintete

erős figyelemről beszélnek. Tanára felszólítja, mire megretten és a következőket mondja: Ef öt. Általános derűtlenség, majd hamarosan kiderül, hogy az osztályban a padok alatt 6 sakktábla áll féljátszmában és ő a 6 tábla játékosaival fejből sakkozik. Hozzá tartozik a dologhoz, hogy a tanár szenvedélyes sakkjátékos lévén, megvizsgálta a táblákat és megállapította, hogy Szentkirályi éppen azon az egy táblán állt rosszul, amelyiknél a nevezetes »ef öt« lépést bemondta.” A cikk Szentkirályi lelkesen optimista „Sakkozni fogok a jövőben is.” mondatával ért véget, és ez így is történt, noha tudjuk, éveken át gyümölcskereskedéssel próbálta eltartani családját...

A vasgyári torna után az akkor éppen ismét hazánkhoz csatolt Kolozsvárra ment a Mátyás király emléktornára, ahol – friss és elfogulatlan játékkal – Barczát megelőzve, Füstér mögött második lett 11/9,5 ponttal! Év végén pedig betegesen játszva is a 3-6. helyen végzett a budapesti Horthy István emléktornán. Mindezen kiváló eredményeknek köszönhetően újra – talán stabilabb – meghívást kapott a válogatott keretbe.

1944 ismét a kecskeméti négyes tornával indult, de most két-körösen, és Szentkirályi 3. lett dr. Asztalos Lajos és Füstér Géza

mögött fél egységgel lemaradva (6/3,5 pont). A háború zavaros és ügyeskedésekkel teli időszakában a Ganz-gyár 100 éves évfordulójára rendezett jubileumi tornáról visszalépett (a „más irányú akadályok” kitévelt Barcza bizonyára rá értette...), noha a gyorsversenyt még végigjátszotta.

Pályafutása a II. világháború befejeztével sem tört meg, jóllehet szinte minden vagyonát és csaknem a feleségét és kisfiát is elvesztette... Származásuk miatt üldözték őket; akkor már egy ideje csillagos házban éltek. Vincének be kellett vetnie országos hírű sakkmeisteri tekintélyét, s az összes aranyával és más értékeivel együtt kiszabadítani szeretteit.

1946 körül azonban elvált nejétől, ám a kivándorláshoz(?) szükséges családgyejesítés miatt 1948-ban újra feleségül vette.

Sakk-kedve mindezek ellenére megmaradt, s az újjáépítés első heteiben nagy sikert könyvelhetett el: a MADOS több mint egy hónapig tartó(!) Balla-Steiner E. emléktornáján a győztes, szemtelenül fiatal Benkő Pált egyedül ő verte meg, s ennek köszönhetően a 2. helyen végzett (négyes holtversenyben) 17/11 ponttal, bár a játéka hullámzó volt.

1945-ben és 1946-ban is játszott magyar bajnoki döntőben. Az

előbbin – Barcza és Szabó távollétében is – csupán a 10. helyre futott be, leginkább a dobogósok elleni nullszériája miatt. Nála is sokkal gyengébben szerepelt az egy hónappal korábban sziporkázó, ám kétszer meg sem jelenő(!) Benkő, akit Szentkirályi ezúttal is két vállra fektetett. Sz. Tóth teljesítményét így értékelte dr. Balogh János a Magyar Sakkvilágban: „Szentkirályi Tóth Vince mióta mester lett, még nem végzett megosztott 4. díjnál hátrább. Mostani eredménye tehát balsikernek számít.”

A szocializmus első évének lezárása még ennél is nehezebb eseményt hozott Szentkirályi számára, amikor Kecskemét városa a Szabó László által „Magyarország hat legjobb mesterének számító” sakkkozót látta vendégül a kétfordulós Berkovics Arnold emléktornán. A díjakat jórészt élelmiszerben biztosították, de ez, és a sok kihagyás sem Barczát, sem Szabót nem zavarta, hiszen fölényesen végeztek az első két helyen. Sz. Tóthnak pontszámában nem sok babér termett, ám tanulásban és tapasztalatszerzésben annál több. Ez a következő időszak erőltetett menetében hamarosan kamatozott. Szabó László így kommentálta eredményét a szaklapban: „Nem játszana rosszul, de bohém természete nem alkalmas arra, hogy komoly versenyeredményeket érjen el. Egyes játszmákban nagyon veszélyes tud lenni. A verseny létrehozása körül igen nagy érdeme van.”

1946-ot a Kereskedelmi Alkalmazottak Szakszervezete (KA-OSZ) sakk-körének „országos jellegű” (másképp: szuper erős) mesterversenye nyitotta, és itt nem is Vince eredménye, hanem – másokkal együtt – a díjazáshoz hozzájáruló nagy összegű felajánlása tette emlékezetessé! Az 1 millió pengő vásárlóértéke

a hiperinfláció korában nem volt túl nagy, de egy romba döntött ország esetében mégis jelentős, és Szentkirályi nemeslelkűségét bizonyítja! A fűtetlen versenyszobában hat pár csatájában Vince – egy győzelemmel és három remivel – utolsó előtti lett. Barcza így értékelte őt: „Arra a kérdésre, hogy Sz. Tóth ezúttal túl könnyedén, vagy túl könnyelműen játszott-e, csak úgy felelhetünk, hogy mindkétféleképpen. Kár pedig, mert mind játékereje, mind küzdőképessége átlagon felüli.” Pár nap pihenő után a Diachemia (dr. Fáthy-Ruzsinszky) „mestertánképző” emléktornáján erős mezőnyben 4. lett úgy, hogy legyőzte az aktuális bajnokot, Feld-

mann (Flórián) Tibort! A cikkíró Balogh doktor-mester 11 partiból elért 6,5 pontját „jó pótvizsga eredménynek” minősítette.

Újabb néhány hét után a BSK Havasi Kornél emléktornáján indult Szentkirályi, és a kiváló 3. helyezése (16/10 pont) során Feldmann ismét megverte. Emellett „ügybuzgóságával és áldozatkészségével” járult hozzá az egyhónapos, 16 fős torna sikeréhez. A sakkveterán dr. Vajda Árpád nem fukarkodott Szentkirályi dicséretével: „Sz. Tóth Vince évről-évre erősödik. Ezen a versenyen játszott talán életében legjobban. Még nem ért a tetőre. Sokat lát és tud küzdeni. Honfi elleni 93 lépéses játszmájáért kü-

Még itthon 1945 körül...

lön díjat nyert szívós, céltudatos játékezetése jutalmául. Szépségdíjat is kapott Szigeti elleni játszmájáért.”

FÉLSZLÁV VÉDELEM D05
Szentkirályi Tóth V. - Szigeti M.
Budapest Havasi Kornél emlékverseny, 1946

1.d4 d5 2.♘f3 c6 3.e3 ♘f6
4.♙d3 e6 Jobb 4...♙g4. **5.0-0**
♗bd7 6.b3 6.c4 ♙d6 7.♗c3
dxc4 8.♙xc4 után az állás átmenne a meráni változatba. **6...♙d6**
7.♙b2 0-0 8.c4 b6 9.♗c3 ♙b7
10.♙c1 ♙c8 11.♖e2 ♖e7 12.e4
dxe4 13.♗xe4 ♙a3?! Korai,
13...♗xe4 14.♙xe4 ♗f6 15.♙c2
c5 kölcsönös esélyeket adott volna. **14.♙xa3 ♖xa3 15.♗e5!**
♖e7 A huszárcsere most hiba lenne, mert 15...♗xe5 16.♗xf6+! gxf6 17.♙xh7+! ♗xh7 18.dxe5 ♙g8 19.♖h5+ ♗g7 20.♙c3 ♗f8 21.♙d3 c5 22.♙fd1! után sötét tisztelőnyben sem képes a királyát védeni. **16.♗xd7 ♗xd7 17.c5! ♙c7**
18.♙c3 e5? A nyugodt 18...♙d8 még partiban tartotta volna sötétet. **19.♗d6 ♖f6?** 19...g6-on kívül más nem jöhetett szóba... A szövegképzés fonalasan veszít.

20.♙xh7+! ♗xh7 21.♙h3+ ♗g8
22.♖h5 ♖h6 23.♗f5! ♖xh5
24.♗e7+ ♗h7 25.♙xh5# matt. E lendületesen vezetett játszma jól jellemezte Sz. Tóth Vince stílusát. **1-0**

Vince versenyprogramja ezzel még nem ért véget, Győrbe utazott a Regőczy Exner Győző emlékversenyre, melyet közepes szerepléssel zárt (6. hely - 11/6,5 pont).

Egyetlen mestert sem tudott megelőzni, mégsem véletlenül írta az alábbiakat az előtte végzett – ám Sz. Tóth ellen vesztes – dr. Vajda Árpád: „Szentkirályi Tóth Vince nem lett díjas, de egyes játszmákban mutatott formája bizonyítja, hogy a díjasoknak egyenrangú ellenfele.” Érdekesség, hogy az infláció forróján a versenyzők természetben („aranyvalutában”, azaz élelmiszerben) kapták a díjakat, s így 25-75 kg-os(!) csomagokkal tértek haza...

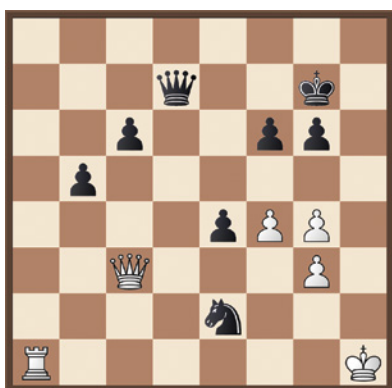
Ez évi országos döntős szerepléséről a szövetségi kapitány, dr. Vajda – némiképp ismételve önmagát – így írt az MSV-ben: „A nyolcadik helyezéssé és az utolsó díjas Sz. Tóth Vince lett, aki állandóan javul, mélyül, ha lassan is. Egészséges, jó sakkot játszik, Bakonyihoz hasonló modorban, de valamivel bohémebben. Még nem ért pályája delelőjére.” A tornakönyvben a fölényesen első Szabó László ezt vetette róla – a meglehetősen rossz minőségű – papírra: „A díjasok sorát Sz. Tóth Vince mester zárja le. Egész fiatalon nagy tehetségnek indult. Üzleti elfoglaltsága azonban elvonta a saktól és így azzal nem tudott elég aktívan foglalkozni. Igen lelkes sakkbarát, aki – minden ellenkező állításával szemben – a sakk nélkül nem is tudna létezni, de úgy érzem, sohasem fogja elég komolyan venni ahhoz, hogy fejlődése meredekebb pályát fusson be. (Ennek bizonyítéka volt, hogy Barcza elleni vasárnapi partijára nem érkezett meg az egy órával korábban hozott időpontban, ám a Tanár úr sportszerűen hajlandó volt mindentféle időelőny nélkül lejátszani. És simán nyert is. – J. L.) Elméleti ismeretei nem elég pontosak. Pozíciójátékban gyengébb, főereje a kombinációk és taktikai lehetőségek birodalmában rejlik. A tízes válogatott csapatnak értékes tagja lehet.”

Itt került sor Benkő elleni ominózus partijára és harmadik győzelmére ellene:

VEZÉRCSEL D36
Benkő P. - Szentkirályi Tóth V.
Budapest Magyar Bajnokság, 1946

Benkő Pállal feltehetőleg Budapest felszabadulása után ismerkedtek meg és a két hasonló életútú mester kapcsolata később barátsággá vált. A fennmaradt négy partijakban mindig a sötét győzött, s Szentkirályi háromszor volt ezzel a színnel... Második sikere rendhagyóra sikerült... **1.d4 ♗f6 2.c4 e6 3.♗f3 d5 4.♗c3 c6**
5.cxd5 exd5 6.♙g5 ♙e7 7.♖c2
♗bd7 8.e3 ♗f8!? A megszokottnál korábban alkalmazott huszármanővert G. Réthy Pál mestertől leshette el a fiatal Szentkirályi. **9.♙d3 ♗e6 10.♙h4 g6 11.0-0**
A kissé kockázatos hosszú sánc is számításba jött, de a tinédzser Benkő inkább a (majdnem) klaszszikus minoritás támadást választja. **11...♗g7 12.b4! a6 12...♙xb4**
nem javasolható 13.♗xd5! miatt. **13.♗a4!?** **0-0 14.♗c5**
♗f5 15.♙xf6 ♙xf6 16.a4 ♗d6
17.♙a2!? E kissé furcsa húzásra sötét készletet érez a kezdeményezés megragadására... **17... a5 18.bxa5 ♙xa5 19.♙b1 ♙e8**
20.♗d2 ♙e7 21.♗db3 ♙a7 22.a5
Világos vezérszárny nyomása miatt sötétnek a királyszárnyon kell akcióba lépnie. **22...♗g7 23.♗a4**
♙f5 24.♙xf6 ♗xf6 25.♗b6 ♙e4
26.♗c5 ♙g4? Erre az erőszakos támadó kísérletre a bástya bajba kerül. **27.g3** Erősebb 27.h3 és 27...♙g5 28.♗cd7! (28.g4 h5! 29.f4 hxg4 30.fxg5 ♙xg5 31.hxg4 ♙xe3+ 32.♗h1 ♖h4+ 33.♖h2 ♖xg4 34.♖e5+ ♗g8±) 28...h5 29.a6 után sötét vezérszárnya szétesik. **27...h5 28.♖e2**
♙e7 29.♗d3?! 29.♗bd7 után a6-ra kellett volna játszani. **29...♙d6**
30.♗h1 30.♗f4 stabilizálás jobb volt. **30...♖e8 31.♙g1?!**
♙c7 32.♗e1? Ez a túlzott passzivitás indokolatlan, de Benkő tart ellenfele taktikai vénájától. **32...♖d8?!** 32...♙e4 után nehéz lett volna védeni ♗xd4-et. **33.f3**
♙g5 34.f4 ♙g4 35.♗d3 ♙xb6

36.axb6 ♖xa2 37.♗xa2 ♗xb6
38.♘e5 ♗d8? Sötét nem aggódik a bástyája helyzete miatt, de ezt leginkább 38...♘e3 39.h3 ♗xd4 40.hxg4 ♗e4+ 41.♔h2 f6-tal lehetett igazolni. **39.e4! ♘xd4 40.h3 f6 41.♘g4 hxg4 42.hxg4** Csak egyetlen nyerő folytatás volt 42.♗a7! dxe4 43.♞d1-gyel, amit nem rögtön észlel a szem. **42...dxe4 43.♗b2 b5!** 43...♘f3 44.♗xb7+ ♔h6 45.♞b1! majd ♗b2 után sötét elvesztette volna a partit. **44.♞a1 ♗d7 45.♗c3 ♘e2?**

45...♗d5 vagy 45...♘f3 után nem látható világos nyerése. Ebben az állásban a parti függőben maradt, ám meglepő fordulat történt,

amiről a napilapok nem, de Szabó László nagymester a verseny tornakönyvében beszámolt: „Miután a 45. lépés megtételével az ellenfelek túljutottak az időzavaron, világosan volt a sor, hogy a »függőlépést« borítékban leadja. Teljes pontossággal nem lehet megállapítani, mi történt. Sötét kifogásolta a tornavezetőnél (*Balogh Lászlónál – J. L.*), hogy világos az időellenőrző óra leállítása után eszközölt javítást játszmalapján. Állítólag a gyengébb 46.♗e3 leadott lépés az erősebb 46.♗c5-re lett átjavítva. Tekintve, hogy ez szabálytalan, kérte az ügynek zsűri elé való vitelet. 2 fordulóval később összeült a zsűri és a felek meghallgatása után megállapította és bebizonyítottak vette a világos részéről megtörtént szabálytalanságot, és a játszmát sötét részére megnyertnek nyilvánította. (...) Sajnálatos eset, amihez hasonló tehetséges, fiatal mesterünk remélhetőleg még egyszer nem fog elkövetni.” Egyébként 46.♗c5 ♔h6 47.♞a8 után sötét hamarosan kapitulálhatott volna. **0–1**

Ezt követően még a 2. helyre befutó Gerebent is megverte, s összességében e versenyeredményét tekinthetjük legjelentősebbnek karrierje során. 1946 végén Sallay Rolanddal együtt meghívták a tradicionális hastingsi karácsonyi tornára, de ismeretlen oknál fogva egyikőjük sem érkezett meg...

Talán ennek kárpótlásaként 1947 áprilisában a válogatottban ismét szerepet kapott (noha erre az időre Varsóba is jelölve volt egyéni tornára, de a lengyelek nem vállalták a költségeit), ahová a csapattagok szavazása(!) alapján került be. Szereplése ezúttal sem lett felejthetetlen (bár alakulatunk könnyen győzött), mert Bécsben Ausztria legjobbjai ellen a 10. táblán – csakúgy mint először – 1,5:0,5-re veszett Leinweberrel szemben. Többet vártak tőle a vezetők, a visszavágóra nem is hívták meg, ám feltehetően ez az utazás indított el számára egy olyan folyamatot nyugat felé, aminek később sorsdöntő következményei lettek. A krisztusi korba lépve több magyar versenyen nem indult...

Szabó Dániel
Koszta József Múzeum, történész, régésztechnikus

A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei

Bevezetés

Jelen tanulmány a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián elhangzott előadás leiratának az átdolgozott és az azóta újabb kutatási eredményekkel bővített és hivatkozásokkal ellátott változata.¹ Írásomban a Csongrád Vármegyei Múzeum (ma: Koszta József Múzeum) háborús veszteségeit kívánom felvázolni. Kutatásaim során felmerült a kérdés, a helyi sajtóból és a levéltári dokumentumokból megismerhetőek-e pontosan a múzeum II. világháborús veszteségei. A tanulmányomban az 1944-től 1947-ig terjedő időszakot vizsgáltam.² Az események jobb érthetősége miatt röviden bemutatom a háború végén fennálló állapotokat, melyek Szentes városát jellemezték. Ezt követően a helyi sajtó által megírt cikkeken és a fellelt levéltári forrásokon keresztül remélhetőleg egy jóval pontosabb képet kaphat az olvasó a múzeum háborús veszteségeivel kapcsolatban. A tanulmányban kitérek arra is, hogy a helyi lapokban felvázolt károk megfelelnek-e a levéltári forrásokban fellelt adatoknak. Az írásom végén közzéteszem a Csongrád Vármegyei Múzeumról megjelent nagyobb tudósítások és cikkek leiratát is, melyek a vizsgált időszakban születtek.³

A II. világháború vége és a megszállás Szentesen

---

1 Az előadás leiratát lásd Szabó (2022/1) 44-50.

2 A múzeummal kapcsolatos háborús veszteségek cikkei döntően ebben az időszakban keletkeztek.

3 A hiányosan fennmaradt helyi sajtóanyagban a jövőben még előfordulhat egy-egy múzeumi hír illetve cikk, melyeket ebben a tanulmányban nem tudtam feltüntetni.

A II. világháború végén a Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó 2. Ukrán Front egységei 1944 szeptember 23-án Battonyánál érték el a trianoni országhatárt és a sík alföldi területen gyorsan nyomultak előre. Szentes térségét október 8-án érték el csapataik.⁴ A várost még október 6-án 2db PO-2es gép bombázta.⁵ Szentes védelmét a 2/1 és a 2/2-es huszárhadosztály látta el. A védekezés során összesen 8 db T-34-est lőttek ki, de miután elveszítették nehézfegyverzetüket visszavonultak a Tisza mögé.⁶ Ekkor keletkezett a város egyik legnagyobb kára, amikor a Tisza hidját felrobbantották.⁷

A Vörös Hadsereg és a román hadsereg megszállta a várost. A háborút követő időszak nem volt problémamentes, mivel a megszálló csapatok az intézményeket és a lakosságot is vegzálták.⁸

A Csongrád Vármegyei Múzeum 1944-ben

A háborút követő első dokumentum, amiben a múzeum megjelent, egy 1944. december 12-én a Polgármesteri Hivatalban felvett jegyzőkönyv, melyből jól látható milyen problémákkal kellett megküzdenie a lakosságnak az itt állomásozó katonaság miatt. A felvételek jelen voltak a városi kertész és a múzeum akkori könyvtárosa Temesváry Lajos.⁹ Elmondták, hogy a Széchenyi ligetben lévő Csongrád Vármegyei Múzeum helyiségeit felfeszítették és katonai célokra használatba vették. A jegyzőkönyvben hivatkoznak egy autós osztagra, melynek parancsnoka ígéretet tett, hogy a múzeum vagyontárgyaiban nem keletkezik kár. Ezzel ellentétben a jegyzőkönyv felvételek a képtárat kiürítették és a néprajzi osztályt feldúlták. Az iratban nem nevezik meg melyik alakulat volt ide beszállásolva, csak annyit írtak le, hogy egy őrnagy azt ígérte, hogy a múzeumban kár nem fog esni. Az sem derül ki világosan, hogy ezeknek a katonáknak a beszállásolása közben, vagy az után lett kiürítve a képtár és feldúlva a

---

4 Számvéber (2007), 25.

5 Polikarpov 2 többcélú, kétfedeleles szovjet repülőgép, melyet 1928-tól az 1950-es évek közepéig gyártottak. Tömege 770 kg, csúcssebessége 150 km/h volt. A háború előtt iskolagép, a háború alatt futár, sebesültszállító valamint éjszakai könnyű bombázó feladatokat is ellátott. A szovjet hadseregben a németek által csak „éjjeli boszorkáknak” nevezett női alakulatok is ezzel a típussal repültek. A típusról bővebben lásd: <https://www.masodikvh.hu/haditechnika/repulogepek/szovjet-repulogepek/1932-polikarpov-po-2-futarfelderitgep> Letöltés időpontja: 2023. 05.10. 10:02; A gépről lásd képek 1. kép.

6 Németh (2001), 90-91.

7 A tiszai vashíd németek illetve magyarok általi felrobbantásával kapcsolatban több elmélet is született. Erről bővebben lásd: Fodor (2010), 249-250.

8 A II. világháború végi és a háborút követő szentesi eseményekről lásd bővebben Szabó (2019/3) 39-56., valamint az egyháztörténeti vonatkozásait bővebben lásd. Irsai (2023/1) 20-27.

9 1881. december 2-án született Szentesen. Elemi iskolai tanítói oklevéllel rendelkezett. Állami szolgálatban 1901. szeptember 1-én kezdett dolgozni. 1942. március 1-én került a múzeum könyvtárába. MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegye Múzeum (1951-től Koszta József Múzeum) iratai 32/1947.

néprajzi osztály. A könyvtáros elmondta, hogy a szovjet katonák előtt román katonák is tartózkodtak az épületben, majd távoztak. Minden esetben, amikor a katonák elhagyták az épületet, az ajtókat beszögelték, mivel addigra már a záruk és ajtók fel voltak törve.¹⁰

A szentesi sajtó a II. világháború után

A következő részben azt, vizsgáltam meg, hogy mit is tudhattak meg a szentesiek a helyi sajtóból a múzeum háborús veszteségeiről? Több helyi lap is működött Szentesen a vizsgált korszakban. A legelső lap még az 1944-ben pár nappal a megszállást követően jött létre Magyar Népakarat néven. Ez a kommunisták lapja volt és csak pár számot élt meg.¹¹ Az ezt követő Szentesi Lap, mely régi hagyományokkal rendelkező újság volt és ekkor a szociáldemokraták lapja, 1945. január 4-én indult újra, azonban 1945. február 6.-án egy hónap után megszűnt.¹² Egy évvel később 1946. február 2.-án újra megkezdték a lapkiadást, melyet 1947. szeptember 28.-áig folytattak. A múzeummal kapcsolatban nagyon kevés hírt jelentettek meg fennállása során. A kommunista párt lapja a Magyar Alföld néhány nappal a szociáldemokraták lapjának megszűnését követően 1945. február 7.-én kezdte meg működését, mint napilap és egészen 1948-ig jelent meg. Riportokat és beszámolókat is írtak a múzeumról. A harmadik és egyben legkésőbb megjelenő lap a Független Kisgazda Párt érdekeltségébe tartozó Szentesi Ujság volt. Ez a sajtóorgánum 1946. február 17 – 1948. december 25-ig biztosan megjelent.¹³ A múzeumról 1946-1947 között egy országos médiafigyelmet generáló cikk átvételével számoltak be, melyet a későbbiekben ismertettek. A következő részben a sajtóban megjelent, múzeumi híreket mutatom be.

A helyi sajtóban megjelent múzeumi hírek 1944-1947

Az 1944-es év hátralévő része a megszállás nehézségeivel és a romok eltakarításával telt. Egyetlen lap jelent meg, az is rövid ideig, melyben a terjedelmi korlátok és a papírhiány miatt nem fért bele a múzeummal kapcsolatos hír. A város ekkor teljesen el volt vágva a külvilágtól.

---

10 MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2962/1944.

11 Megjelent: 1944. október 18-28 között.

12 A lap szüneteltetésének az oka nem világos, eddig nem került elő olyan forrás mely bizonyítaná miért nem jelent meg majd egy évig.

13 Ennek a bizonytalanságnak az-az oka, hogy ez a lap nagyon hiányosan maradt fenn, így elképzelhető, hogy a továbbiakban is kiadták.

Az 1945-ös évben továbbra is folytatódott az újjáépítés és a károk felszámolása, de ekkora már újra működött a helyi sajtó. Az év nagyobb részében ismét csak egyetlen helyi sajtótermék volt olvasható, a Magyar Alföld. A mindennapi nehézségek és a pénz folyamatos elértéktelenedése nagyobb nyilvánosságot kapott az újság hasábjain. A múzeummal kapcsolatos hírek csak az év második felében jelentek meg. Az első nagyobb terjedelmű beszámoló 1945. november 7-ei melyben a lap leírta, hogy a háború végén Csallány Gábor¹⁴ a múzeum legértékesebb gyűjteményi anyagát becsomagoltatta ládába és Kiskunfélegyházára, majd később egészen Szekszárdig vitette. Ekkor értesülhetett először az olvasóközönség arról is, hogy az igazgató Budapest ostromakor 1945. januárjában tüdőgyulladásban meghalt. Az itt maradt régészeti és néprajzi osztályt nagy károk érték. A néprajzi anyag 50 százaléka megsemmisült. A könyvtár 19 ezer kötetes gyűjteményéből 2 ezer példány elveszett. A cikk ugyan csak annyit írt le, hogy felelőtlen elemek tehetnek a rombolásért, de mint már korábban említettem egy levéltári forrásból jól kivehető, hogy ezekért a károkért főként a megszálló katonaság volt a felelős. A múzeum anyagát Kátai József¹⁵ múzeumi altiszt rendszerezte ekkor.¹⁶

Az intézmény anyagi helyzetéhez mérten folytak a helyreállítási munkálatok. A Magyar Alföld 1945. december 1-jei számából az olvasók megtudhatták, hogy nemsokára újra látogathatóvá válik a múzeumi könyvtár. A cikkből kiderült, hogy főként magánadományokból két évtizede bővített gyűjteményi egységnek 16.951 kötete élte túl a háborút és 1940 kötete veszett el. Pótolhatatlan veszteség az okmánygyűjteményben keletkezett, mely teljesen odaveszett.¹⁷

Az 1946-os év újabb nagy változásokat hozott a múzeum életében. A Magyar Alföld 1946. február 9.-ei cikkéből megtudhatták az olvasók, hogy a Nemzeti Múzeum Szentesre küldte dr. Zalotay Elemért¹⁸, aki a teljes anyag leltározásáért felelt. Azt nyilatkozta ekkor, hogy

---

14 Csallány Gábor (1871-1945) régész, a Csongrád Vármegyei Múzeum alapítója és első igazgatója. Életrajzát lásd bővebben Vágvölgyi (2021/6) 7-11. Csallány Gábor régészeti munkásságáról bővebben lásd. Hergott (2023/1) 5-20. Ásatáson készült fényképét lásd képek 2. kép.

15 1906. augusztus 27-én született Szentesen. Négy elemi osztályt végzett. 1930. október 1-től volt állami szolgálatban. A múzeumhoz 1941. május 1-el került majd 1942. június 26-án már II. osztályú altisztként dolgozott. A háború végén Szentesen maradt, ő rendezte a múzeum háború után károkat szenvedett anyagait. A Magyar Alföld 1947 június 15-ei számában beszámolt róla, hogy a múzeum restaurátori képzésre küldte. Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 220/1942, Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 32/1947, Magyar Alföld 1947. június 15. 5.

16 Magyar Alföld 1945. november 7. 3. Hazakerülnek a szentesi múzeum világhírű kincsei – Kátai József múzeumi altiszt nagyszerű munkája a múzeumi értékek megmentéséért

17 Magyar Alföld 1945. december 1. 2. Rövidesen megnyílik az olvasóközönség előtt a múzeumi könyvtár – A város egyetlen közkönyvtárából hiányoznak az újdonságok

18 Dr. Zalotay Elemér (1894-1968) régész, könyvtáros, múzeumigazgató. Életrajzáról bővebben lásd. Vörös (1994-1995) 202-203. Ásatáson készült fényképét lásd képek 2. kép

a József Attila utcai épületben¹⁹ lévő anyagokat sértetlenül megtalálta, köszönhetően Kátai Józsefnek. A ligeti épületben súlyos, de pótolható károk keletkeztek. Ebből a cikkből derült ki az is, hogy Csallány Gábor 20 ládányi anyagot szállíttatott el Szekszárdra. A vármegye árvaszéki elnöke és Kátai József vizsgálták meg ezeket, melyek közül 10 darabot épen 10-et pedig erősen megrongálva találtak meg. A képtár nagy részét meglelték, de hiányzott 76 db aranypénz, 190 ezüst tallér és 35 db aranyékszer.²⁰

A múzeumi szolgáltatások is újraindultak. A látogatók ismét birtokba vehették a múzeumi könyvtárat, melynek a megnyitására 1946. április 1.-ig kellett várniuk. Erről a Szentesi Lap 1946. március 31.-ei rövid hírei között számolt be. A múzeum leletei eközben még mindig Szekszárdon voltak.²¹

Az elszállított anyagok holléte foglalkoztatta a helyi lakosságot. A Magyar Alföld 1946. május 19.-i számában számolt be arról, hogy nemsokára visszahozzák a múzeum tulajdonát képező ládákat. Erre eddig azért nem került sor, mivel a pengő ebben az időszakban folyamatosan romlott. Az utat ekkori áron kilométerenként 18 ezer adópengőért vállalták és ehhez a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége segítségét is igénybe vették. Itt tűnik fel először dr. Zalotay neve először, mint megbízott múzeumigazgató.²² A Csongrád Vármegyei Múzeum iratai között kutatva kiderült, hogy hivatali esküjét 1946. június 7-én tette le és ettől kezdve hivatalosan is az intézmény vezetője lett.²³

Az 1946-os nyár sem telt eseménytelenül a múzeum életében. A Kis Ujság 1946. június 15.-ei számában megjelent egy cikk „A szekszárdi cigánysoron adják-veszik a szentesi múzeum arany és ezüstkincseit”²⁴, melyet szinte szóról szóra átvette a helyi Szentesi Ujság is „Ki a felelős a szentesi múzeum kincseinek elkallódásáért? – A szekszárdi cigánysoron üzérek veszik a szentesi múzeum aranyait” címmel.²⁵ A cikkekben összefoglalták, hogy a háború végétől mi történt a múzeumban. Ekkor írták le először, hogy október 6-án pakolták fel a húsz ládát és szállították el Kiskunfélegyházára majd Szekszárdra. Félegyházáról a ládákat a célállomásukra dr. Dobay Andor²⁶ akkori alispán szállíttatta el. A szekszárdi múzeumot a szovjet csapatok igénybe vették és mint hadikórház hasznosították. A ládákat kiszállították és feltörték. A cikk

---

19 A 20. század közepén a József Attila u. 19., napjainkban: József Attila u. 12. egy üresen álló telek, aminek a helyén állt az egykori múzeumi épület.

20 Magyar Alföld 1946. február 9. 2. A Nemzeti Múzeum kiküldöttje leltározza a szentesi múzeumot.

21 Szentesi Lap 1946. március 31. 3. oldal Megnyílt a Csongrádvármegyei Múzeum könyvtára

22 Magyar Alföld 1946. május 19. 2. oldal Rövidesen hazakerül a szentesi Múzeum elszállított anyaga – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozata a múzeum és sajtó együttműködésének kulturpolitikai hivatásáról

23 Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 55/1946.

24 Kis Ujság 1946. június 15. 3.

25 Szentesi Ujság 1946. június 23. 2.

26 Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

azt állítja, hogy a 80 festményből álló képtárat lakásokba hordták szét, a használható dolgokat elvitték az értéktelennek vélt leleteket pedig szétszórták. A névtelen cikkíró megemlíti, hogy a húsz ládából egyben hatkilónyi arany és ezüsttárgy volt elcsomagolva. Ebből Kátay József egy V. Ferdinánd korabeli aranytallért a szekszárdi cigánysoron vásárolt meg 5 millió pengőért pár héttel ezelőtt. Összehasonlítás képpen ha megnézzük az akkori árakat, egy újság május elején még csak 600 ezer pengő volt, május közepén pedig már 6 millió pengőbe került. Azt is leírta a cikkíró, hogy rendszeresen adták el a múzeum anyagait, bár erre konkrét példát nem tudott bemutatni. Az elveszett aranyláda ügyében elismeri, hogy az aranytalléron kívül más tárgy nem került elő, ezeket szerinte valószínűsíthetően beolvasztották. A cikkben egyéb érdekes megállapítás is született a múzeum eltűnt tárgyaival kapcsolatban. Ezt jól illusztrálja a következő mondat is: *„Így tűnt el az az aranyserleg is, amelyből a régészeti szakértők megállapítása szerint Attila hun fejedelem itta a borát.”*. A cikk végén a háborús veszteségekért felelős személyt próbálta megtalálni valamint kitért a Szentesen maradt anyagokra is, melyek szintén megrongálódtak. *„A csőcselék a madarakat összetépte, a könyvtárat kidobálta, a néprajzi osztályról pedig minden használhatót elloptak, még az épülete ablaküvegeit is kiszedték.”* Azt is megemlítette, hogy Dr. Zalotay Elemér az anyag újra rendezésén dolgozik, hogy látogatható legyen az intézmény. Az itt megjelenő utolsó mondat lehet az, ami miatt sokan úgy gondolták eddig, hogy a múzeumi anyag hatalmas károkat szenvedett a háború során. *„A már nagyjából rendbehozott szentesi anyag pedig a negyedrészt sem teszi ki annak, amit a szentesi múzeum régen jelentett.”*²⁷ Ennek a mondatnak a valóságtartalmára még kitérek a tanulmány végén.

Erre a cikkre a Magyar Alföld 1946. június 26. és 27.-ei számaiban két válaszcikk is született. A június 26-ai cikkben dr. Kunszeri Béla²⁸ alispán és dr. Zalotay Elemér múzeumigazgató cáfolják a megjelent állításokat. Az alispán szerint a Kis Ujság cikke kiszínezte a múzeum ügyeit, de a szóbeszéd okán felgyorsítják a ládák hazaszállítását. Ezt követően a múzeumigazgatót is megkérdezték a 20 láda ügyében. Zalotay elismerte, hogy a 20 ládát rongálódás érte, de a cigánysoron nem történt meg a tárgyak értékesítése. Azt szintén elismerte, hogy a ládából 180 darab arany és ezüstpénz elveszett. A festmények és a régiségtári holmik közül minden hiánytalanul megvolt. A cikk végén megnyugtatja a helyi olvasókat, hogy a hazaszállított anyagot nemsokára kiállítják és a látogatók meggyőződhetnek róla, hogy nem

---

27 Ez az utolsó mondat és maga a bekezdés már nem szerepelt a Kis Ujság féle cikkben, amit átvett a Szentesi Ujság 1946. június 23. 2.-ai száma.

28 Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

semmisült meg a múzeum világhírű gyűjteménye.²⁹ A Magyar Alföld 27.-én megjelentette Zalotay nyilatkozatát „A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi az igazság a szentesi múzeum ügyében” címen. Ebben mind a Kis Ujság, mind a Szentesi Ujságban megjelent állításokat visszautasítja, és megemlíti, hogy egyik sajtóorgánum sem kért tőle felvilágosítást. A nyilatkozatot az igazgató minden helyi újságnak elküldte a sajtótörvényre hivatkozva.³⁰ A Szentesi Lapban biztosan nem jelent meg, a Szentesi Ujság június végi számában megjelenhetett, de itt hiányzik két szám így ez nem jelenthető ki biztosan.

A júniusi országos sajtóérdeklődés ténylegesen felgyorsította a múzeum Szekszárdon lévő anyagának hazahozatalát. Erre 1946. július 16-án került sor, amiről beszámolt a Magyar Alföld két nappal később. Az anyagot a József Attila utcai épületbe vitte egy teherautó. A 20 ládából 17-et sikerült hazahozni. Három láda, melyekben a szakkönyvtár anyaga volt szétesett és emiatt Szekszárdon magánemberek őrizete alatt hagyták. A cikk végén az igazgató megemlíti, hogy számba veszi az anyagokat és megteszi a jelentését az alispánnak és a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségének.³¹

A múzeum rendes működése 1946. augusztus végére állt helyre. Erről egy Magyar Alföld cikk számolt be „A szentesi múzeum rendezetten, felkészületen várja a látogatókat az ország minden részéből” címmel, ahol dr. Zalotay Elemér egy újabb rövid összefoglalót ad a Szekszárdi veszteségekről. Itt egy új eddig nem említett adatot is leírtak. A képtár esetében 32 db kép hiányzott, melyből 3 db a Szépművészeti Múzeum tulajdonát képezte. Ezt követően a múzeum jövőjéről is szó esett. A legfontosabbnak a múzeumi anyag publikálását és a gyűjteménygyarapítást jelölte meg az igazgató. A cikkben a könyvtárat és a József Attila utcai épületet is bejárták, valamint felröppent egy hír arról, hogy ezt az épületrészt internátusnak szeretnék átalakítani, mely elgondolás a későbbiekben többször felmerült, de nem valósították meg.³²

Az 1946-os év további részében csak egy hír jelent meg, szeptember végén mind a Szentesi Lapban, mind pedig a Magyar Alföldben közölték, hogy a kubikus szobrot a ligeti épület előtt fogják felállítani.³³

---

29 Magyar Alföld 1946. június 26. 3. Jövő héten hazakerülnek a szentesi múzeum elszállított kincsei – Beszélgetés Zalotai Elemér igazgatóval

30 Magyar Alföld 1946. június 27. 3. A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi az igazság a szentesi múzeum ügyében

31 Magyar Alföld 1946. július 18. 4. Hazaérkezett a szentesi múzeum Szekszárdra hurcolt anyaga – Zalotay Elemér dr. nyilatkozata a múzeum újjászervezéséről

32 Magyar Alföld 1946. augusztus 23. 3. A szentesi múzeum rendezetten, felkészülten várja a látogatókat az ország minden részéből – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozik terveiről

33 Szentesi Lap 1946. szeptember 25. 3. Munkásszobor lesz a kubikusszoborból; Magyar Alföld 1946. szeptember 25. 3. A múzeum előtt felállítják a „munka” szobrát

Az 1947-es évben ismét a nyári időszak számított a múzeumi hírekkel kapcsolatos időszaknak. A Magyar Alföld június 15.-ei számában számol be róla, hogy Kátai József, miután elvégzi a tanfolyamot a múzeum restaurátora lesz.³⁴ Szintén ebben a lapban június 28.-án a képtár állapotáról jelent meg egy cikk. A háborús károk a festményeket is érintették. A múzeumban ekkor 94 db kisebb nagyobb festmény volt, de a viláégés során 34 db elveszett. A megmaradt képek többsége keret nélkül lógott a falon, mivel döntő többségük fa keretét egyszerűen eltűzelték.³⁵

A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei

Végezetül azt vizsgálom meg, hogy a helyi sajtóban leírtak mennyiben felelnek meg a Csongrád Vármegyei Múzeum Irataiban megjelent számadatoknak. A cikkekben megjelent múzeumi háborús veszteségek főként a ligeti épületben maradt néprajzi gyűjtemény felét illetve a könyvtár körülbelül 2 ezer kötetét érintette, valamint teljesen megsemmisült az okmánytár. A Szekszárdra elszállított anyagból elveszett 76 db aranypénz, 190 db ezüst tallér, 35 db aranyékszer, a festmények közül pedig 32 db a háborús veszteség.

Ezzel összevetve a Csongrád Vármegyei Múzeum Irataiban a háborús veszteség számadatai kissé más képet festenek. Ezek között az iratok között kutatva előkerült a II. világháború végén Csallány Gábor által az alispánnak 1944. március 1-én készített felmérése a múzeumi gyűjtemények darabszámairól.³⁶ A háború után 1947. október 7-én dr. Zalotay Elemér szintén készített egy ennek megfelelő beszámolót a múzeumi gyűjtemény állapotáról.³⁷ A két adat ismeretében láthatóvá válik mekkora volt a múzeum valódi háborús vesztesége gyűjteményenként. Ezeket az adatokat a tanulmány végén az infografikák részénél feltüntetve közlöm két grafikon és egy táblázatos formában, melyben az előbb már említett két múzeumi felmérés számait összegeztem.

A legnagyobb veszteségeket a képek, szobrok és képzőművészeti gyűjteményi főcsoport szenvedte el, a maga 70 %-os arányával. Ez a gyűjteményi egység 228 darabos veszteséget szenvedett, de azt nem lehet tudni, hogy ezekből mennyi volt pontosan a festmények, a szobrok illetve a bútorok pontos száma, mivel a felmérések során egyben tüntették fel őket. Ezt követi

---

34 Magyar Alföld 1947. június 15. 5. Restaurátora lesz a szentesi múzeumnak

35 Magyar Alföld 1947. június 28. 2. oldal Az ország negyedik képtára a szentesi múzeumban – A háború következtében súlyos veszteség érte a gyűjteményt

36 MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegye Múzeum Iratai 42/1944.

37 MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegye Múzeum Iratai 186/1947.

a természetrajzi gyűjtemény, melynek majdnem a fele semmisült meg. A könyvtár, okmánytár is jelentős károkat szenvedett el. Az állományának a negyedét érintette a háborús pusztítás. Itt is a korábban már említett összevonás figyelhető meg. A helyi sajtó azonban írt róla így ezek alapján meg lehet becsülni a veszteségeket. Amennyiben igaznak tekintjük a Magyar Alföldben megjelent számadatokat, a háború előtt utolsó felmérésben 18.891 db-os könyvtári állományról beszélhetünk, melynek 10.3%-a³⁸ vesztetett el.³⁹ Az okmánytár így 1944-ben 4.723 darabos lehetett, melyből 4.509 darab tehát az állomány 95,4 %-a semmisült meg. Ez alapján a cikkben megjelent állítás az okmánytár teljes megsemmisüléséről valósnak látszik.⁴⁰ Szintén ebben a lapban írtak a néprajzi gyűjtemény 50 százalékos veszteségéről, ami szerencsére nem volt igaz, mivel itt csak az állomány körülbelül negyede volt érintett.⁴¹ Nagy valószínűség szerint ezt a természetrajzi csoporttal keverték össze az újságírók, mivel itt az anyagok majd fele szenvedett károkat. Arányait tekintve a numizmatikai gyűjtemény (pénzek, érmék, papírpénzek) érméinek majd negyede tűnt el. Ennél az egységnél nem rendelkezünk pontosnak tekinthető adatokkal a helyi sajtóanyagban, emiatt nem lehet kikövetkeztetni, hogy ezen a csoporton belül mekkora arányban semmisültek meg az érmék illetve a papírpénzek. A két arányában „legkisebb” kárt szenvedett csoportba a régészeti (régiségtári főcsoport) és a bútorokat tartalmazó gyűjtemény tartoztak. Darabszámot tekintve azonban a régészet, a maga 10.220 darabos és a numizmatikai gyűjtemény, a maga 8.995 darabos veszteségével szenvedte el a legnagyobb károkat. Ahogy látható pénzekkel kapcsolatban a megjelent cikkek 266 darabos hiányánál jóval nagyobb volt a veszteség. A múzeumról szóló helyi cikkek egy-egy főcsoport esetében pontosan, máshol összekeverve egy másik gyűjteményi egységgel, de próbálták pontosan leírni a háborús veszteségeket. Az országos sajtó már jóval nagyvonalúbban bánt a múzeumi károkkal kapcsolatban. A Kis Újságból átvett, majd a Szentesi Újságban is lehozott anyag egyenesen úgy írt, mintha a múzeum anyagainak csak a negyede élte volna túl a háborút.⁴² Az egyes gyűjteményi egységekben tényleg jelentős károk keletkeztek, de az az állítás nem igaz, hogy a múzeumi anyag csak negyede élte túl a háborút.

---

38 A könyvtári állomány veszteségeinek további árnyalásához tartozik az is, hogy az 1946-os évben készült egy kimutatás dátum nélkül a Csongrád Vármegyei Múzeum könyvtárából beszolgáltatott fasiszta művekről. Ez a tétel 1746 db-ot számlált. Azt nem tudni, hogy ez a mennyiség az 1947-es dr. Zalotay Elemér féle felmérésben, mint háborús veszteség szerepel-e vagy sem. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 445/1946.

39 Magyar Alföld 1945 december 1-jei cikkje alapján 16.951 db-ot számlált a könyvtár ekkor melyből 1940 db vesztett el a háború során.

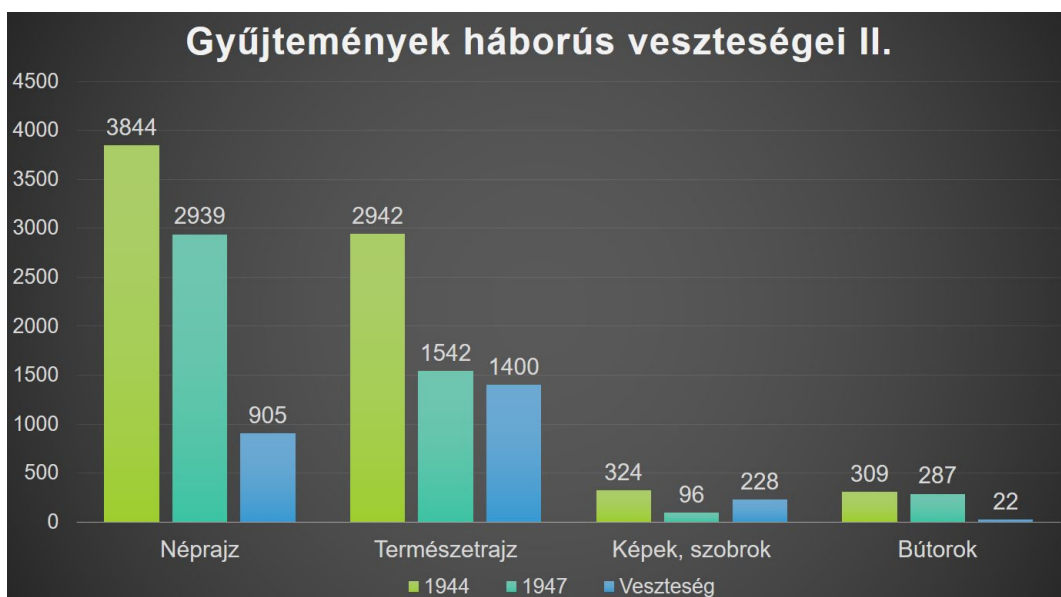
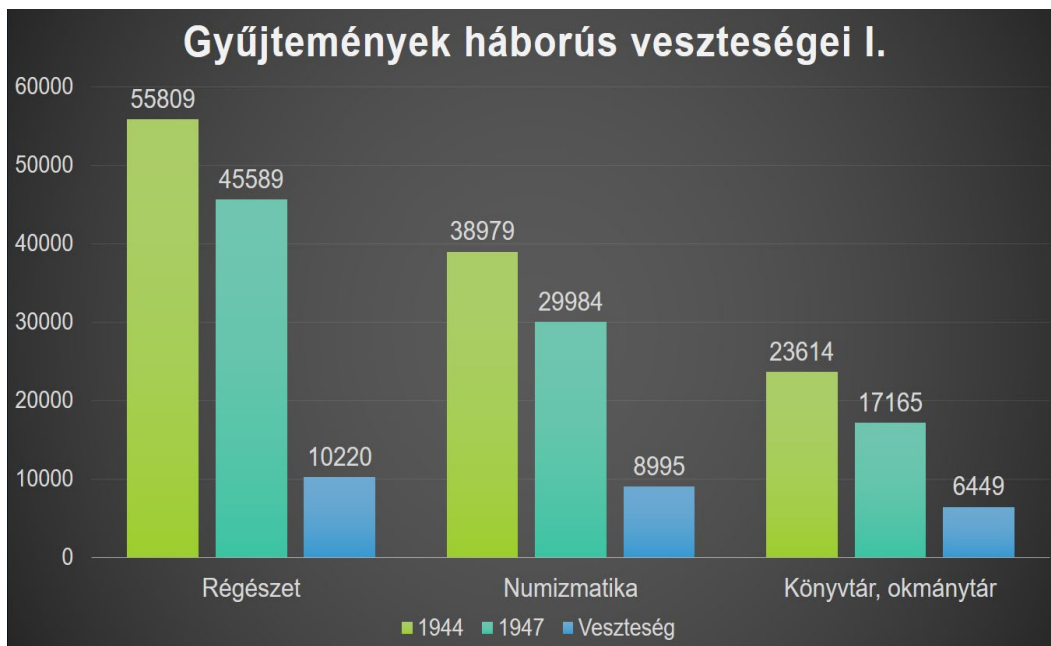
40 Magyar Alföld 1945 december 1. 2.

41 Magyar Alföld 1945. november 7. 3.

42 „A már nagyjából reendbehozott szentesi anyag pedig a negyedrészt sem teszi ki annak, amit a szentesi múzeum régen jelentett.” Szentesi Újság 1946. június 23. 2.; Kis Újság 1946. június 15. 3.

Ezzel ellentétben az látható a két korábban említett felmérést összevetve, hogy az állomány háromnegyede szerencsésen túlélte a háborút. A legnagyobb pusztítás a képek, szobrok, képzőművészet főcsoportban, a természetrajzi főcsoportban és az okmánytárban keletkezett. Ez utóbbi szinten teljesen megsemmisült. Az 1944-es anyagból 28 ezer tárgy és lelet semmisült meg vagy tűnt el, így a Csongrád Vármegyei Múzeum végleges vesztesége a 23 százalékos volt a II. világháború után.

Infografikák a Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségeiről

Kimutatás a Csongrád Vármegyei Múzeum anyagáról 1947. évi június hó 30-i állapot szerint			
Gyűjtemények	Állomány (db) 1944	Állomány (db) 1947	Veszteség db (%)
I. Néprajzi Főcsoport	3.844	2.939	905 (-23,6 %)
II. Természetrizsi Főcsoport	2.942	1.542	1.400 (-47,6 %)
III. Régiségári Főcsoport	55.809	45.589	10.220 (-18,4 %)
IV. Pénzek, érmék, papírpénzek	38.979	29.984	8.995 (-23,1 %)
V. Képek, szobrok, képzőművészet	324	96	228 (-70,4 %)
VI. Könyvtár, okmánytár	23.614	17.165	6.449 (-27,4 %)
VII. Bútorok	309	287	22 (-7,2 %)
Összesen	125.821	97.602	28.219 (-23 %)

Múzeumi sajtó hírek 1945-1947

Magyar Alföld

1945. november 7. szerda 3. oldal

Hazakerülnek a szentesi múzeum világhírű kincsei – Kátai József múzeumi altiszt nagyszerű munkája a múzeumi értékek megmentéséért:

„Csallány Gábor bácsi ötvenöt esztendeig vallatta a csongrádi rögöket. Előbányászott ezalatt az idő alatt több, mint százezer darabból álló olyan páratlan régiséggyűjteményt, amelyet éppúgy ismernek Párisban, mint Csikágóban. A szentesi múzeum világhírű – ezt elismerik mindenütt, akár belföldön, akár külföldön. Nem volt ritkaság az utóbbi évtizedben, hogy számottevő európai képeslapok oldalas képesriportokban foglalkoztak a szentesi múzeum leleteivel. Világhírű tudósok keresték fel a szentesi múzeumot, tanulmányozták annak leleteit, az ötezernyi aranyírt, a bronzkort, a rézkort, a germánkorszak történelmi leleteit.

Csallány bácsi találta meg az első kőkori sebészkeést is, ez a lelet az egész világon egyedülálló. Ezzel a sebészkeessel végezték el a kőkorszakban a koponyalékelést, meg egyéb fontos belső műtéteket. Akárki megláthatta ezeket a leleteket a szentesi múzeum archeológiai osztályán. Attila fejedelem aranyedényei is ott voltak a szentesi múzeumban. A hunkorszaknak olyan páratlan leletkincsei voltak itten, amilyen sehol a világon nem találhatni. Ez érthető is, hiszen Attila udvara valahol itt, a csongrádi vidéken állott.

Elmenekül a múzeum...

Amikor a háború viharai közeledtek Szentes felé, Csallány Gábor múzeumigazgató ládába rakatta a múzeumot. Az oktalan hírverés hatása alatt az öreg tudós, akinek valóban egész élete munkáját jelentette az intézmény, elhatározta, hogy békésebb vidékre viszi a leleteit. Először valami eldugott tanyára akarta elcipelni, hogy senki se tudjon róla, de azután egy hivatalos intézkedés hatása alatt mégis úgy vélte jobbnak, hogy elviszi a városból az ő és az egész vármegye féltve őrzött kincseit.

Először Kiskunfélegyháza felé ment a múzeum, ez lett volna az első állomás. El is jutottak idáig, ám amikor Csallány Gábor valami okból mégegyszer visszajött Szentesre, innen már sietve indult vissza Félegyházára és a múzeumot is tovább vitte magával. Elvitte egészen Szekszárdig.

Hogy Csallány Gábor hogyan került vissza Pestre, azt nem lehet megállapítani. A visszatért családtagok annyit közöltek az illetékes hatóságokkal, hogy Csallány Gábor januárban Pesten tüdőgyulladásban meghalt. A múzeum pedig jelenleg Szekszárdon van, a városi múzeumban.

A szentesi múzeum néprajzi osztálya és a régiség-osztályának egy része idehaza maradt. Ugyancsak itthon maradt a 19.000 kötetes múzeumi könyvtár is. Ezek az osztályok a háború folyamán súlyos károkat szenvedtek. A könyvtárból 2000 kötet veszett el, a néprajzi osztálynak pedig 50 százaléka megsemmisült. A kitömött madarakat széttepték, preparált állatritkaságokat megsemmisítették és kihányták az udvarra felelőtlen elemek. A múzeum néprajzi osztályának egyik legértékesebb darabját, a nyolclábú malacot, amely egy nyolcliteres spirituszos üvegben volt konzerválva, összetörték és csak a múzeum éber altisztjének köszönhető, hogy a felelőtlen cselekményt elkövetők a veszedelmes preparáló szertől bajt nem szenvedtek.

Az altiszt dicsérete

A tavaly őszi pánik alkalmával a szentesi múzeumot mindenki elhagyta. Az igazgató a legértékesebb dolgokat elvitte magával, de rengeteg értékes tárgy maradt még itt, amelyek a megmentésüket kizárólag Kátai József múzeumi altisztnek köszönhetik. Ez az altiszt, aki iskolai képzettségét messze meghaladó műveltséggel és szorgalommal intézte a múzeumi ügyeket a legárvább időkben is, indította meg a mozgalmat, hogy a szentesi múzeum világhírű kincseit minél hamarabb hazahozzák. Igyekezetét siker koronázta.

A szentesi múzeum világhírű kincsei ugyanis – amint azt a vármegye hivatalosam megállapította –, a szekszárdi városi múzeumban vannak elhelyezve, ládába csomagolva, ahogyan azt még Csallány Gábor oda szállította. A vármegyétől nyert értesülésünk szerint a jövő héten autóval elindul egy bizottság, hogy a műkincsek azonosságát megállapítsa és haladéktalanul való hazaszállításáról gondoskodják. Minden előkészület megtörtént arra nézve,

hogy a múzeum minél hamarabb a szentesi és csongrádmegyei közönség, de azon túl az egész ország és az egész kulturvilág rendelkezésére álljon.

Értesülésünk szerint Kátai József altisztet, aki a múzeum ügyét egyedül viselte szívéen a legkritikusabb időkben is és a legtöbb itthon maradt érték megmentésében neki volt a legnagyobb szerepe, előléptetik szakaltiszté és a múzeum ügyeinek intézésében az eddiginél nagyobb szerepet fog kapni. Valóban megérdemi Kátai József altiszt, ha előléptetik.”

1945. december 1. szombat 2. oldal

Rövidesen megnyílik az olvasóközönség előtt a múzeumi könyvtár.

„A könyv tudás, a tudás hatalom: ez az aranymondás sohasem volt annyira időszerű, mint a demokrácia idejében. Aki olvas, az tud is, és minél több tudása van az embernek, annál nagyobb erővel rendelkezik. A tudás előtt megnyílik az élet széles kapuja. Olvassunk tehát sokat, ne legyünk ellenségei a nyomtatott betűnek.

A könyv ma nagyon drága, csaknem megfizethetetlen. A dolgozó rétegnek nem áll módjában új könyveket szerezni. A múltban sem állott módjában, pedig akkor aránylag olcsón lehetett a könyvekhez hozzájutni. A legegyszerűbb módja az olvasásnak a közkönyvtár, vagy kölcsönkönyvtár.

Szentesen ilyen jelenleg csupán egy létezik, a múzeumi könyvtár.

Két évtizeddel ezelőtt keletkezett a múzeum könyvtára. Az anyagot legnagyobb részben magánosoktól kapta adományként a múzeum. Az összegyűjtésnek ez a módja meglátszik a könyvtár anyagán. Van szépirodalmi osztálya, színműirodalmi gyűjteménye, történelmi, nyelvészeti, földrajzi, jogi, történettudományi, filozófiai és természettudományi osztálya. Az egyes osztályok elrendezése most folyik és a katalógusba való foglalás is rövidesen befejeződik. A tavaly őszi események következtében a könyvtárak, köztük a múzeumi könyvtár is súlyos károkat szenvedtek. Még a gimnázium tanári könyvtárát is alaposan megdézsmálták illetéktelen kezek. A múzeumi könyvtár olyan helyen volt, a ligeti épületben, ahol a legnagyobb lehetősége nyílt annak, hogy illetéktelen kezet belenyúljanak a könyvtár szobáiba. Most, ahogy a könyvtár újrendezése lassan befejeződik, azt látjuk, hogy a tavalyi könyvállományból eltűnt 1940 kötet, megmaradt 16.951 kötet. A felbecsülhetetlen értékű okmánygyűjtemény, amelyben pótolhatatlan muzeális értékek voltak teljesen megsemmisült. Ennek az osztálynak a megsemmisülése a múzeum egyik legérzékenyebb kára.

A Révai Nagy Lexikon néhány kötetét is ellopták, így az egész 22 kötetes sorozat úgyszólván használhatatlanná vált.

Meglátogattuk a rendezés alatt álló könyvtárat, ahol Temesváry könyvtáros adott érdekes felvilágosításokat a gondozása alatt lévő könyvekről.

– Friss anyag alig van a könyvtárban, – mondotta Temesváry könyvtáros, – az utóbbi esztendőben, de tulajdonképpen a könyvtár fennállása óta a vármegye alig fordított gondot a könyvtár gyarapítására.. A növekedést mindig a magános adakozóknak köszönhetjük. Évente 2-3 új könyvet kaptunk a vármegyétől, így nem tudtunk lépést tartani a korrallal. Szerintem az volna a helyes, hogy a vármegyei költségvetésbe évente bizonyos összeget állítanának be, amely a könyvtár gyarapítására szolgálna. – Amint a könyvtárat rendeztük és a katalógusokat felfektettük, azonnal megnyitjuk a könyvtárat a közönség számára. Az előfizetési díj tekintetében még nincsen döntés. Mindenesetre tekintetbe fogja venni az illetékes vármegyei hatóság, hogy a múzeumi könyvtárat a társadalom minden rétege használja, így az olvasási díjat méltányosan fogja megállapítani.

Elmondotta Temesváry könyvtáros azt is, hogy a könyvtár kezdettől fogva nagy népszerűségnek örvendett és nagy forgalmat bonyolított le. A könyvtári napokon sűrű sorokban keresték fel a könyvtári szobákat mindenféle foglalkozású olvasók. Akár vizsgára készülő fiatal tudósok, akár szépirodalom után vágyódó asszonyok, leányok, akár pedig forrásmunkákat kereső tanulók jöttek: mind megtalálták a nekikvaló anyagot.

Jön a tél, a hosszú estéken és a szürke délutánokon szükség lesz a jó könyvekre. A munkásember leginkább télen ér rá olvasni. A mezei munkás és a kubikos a jóidő nagy részért munkában tölti el, ilyenkor nincs ideje a betűvel foglalkozni. Az önművelés ideje elérkezik most is. Minél előbb meg kell nyitni a múzeumi könyvtárat és a lehetőség szerint jó volna feltölteni újabb, korszerű anyaggal

A szocialista irodalom alkotásai minden bizonnyal hiányoznak a könyvtár anyagában. Ezeket is be kell szerezni. A demokrácia mindenkinek meg akarja adni a lehetőséget arra, hogy a magasabb kultúrát elsajátíthassa. – A könyvtár a kultúra szolgálatában áll. Tegyen eleget kedves kötelességének.”

1946. február 9. szombat 2. oldal

A Nemzeti Múzeum kiküldöttje leltározza a szentesi múzeumot

„Több ízben írtunk már arról, hogy a világhírű szentesi múzeum értékeit a budapesti ostrom alatt elhunyt Csallány Gábor múzeumigazgató az oroszok bevonulása előtt 20 ládába csomagoltatta és elvitette Szentesről. A húsz láda kalandos utazás után Szekszárdra került, ahol az értékek elkallódtak, a ládák tartalmának egy részét ismeretlenek hurcolták szét, az arany és ezüstleletek legnagyobb része azonban nyomtalanul eltűnt.

Báthori Lajos alispán nemrég bizottságot küldött Szekszárdra, hogy az ottlévő múzeumi tárgyakat kutassák fel és vegyék leltárba, hogy azok hazahozhatók legyenek. Dr. Varga Béla vármegyei árvaszéki elnök és Kátai József múzeumi altiszt utaztak el Szekszárdra, akik 10 ép ládát és 10 erősen megrongált ládát meg is találtak, a nagyértékű képtár anyagának legnagyobb részét is megtalálták, az arany és ezüstpénzeket és az ékszereket azonban seholsem lelték meg.

Hiányzik 76 aranypénz, 190 ezüst tallér és 35 aranyékszer. Ezeknek a tárgyi értéke is nagy ugyan, felbecsülhetetlen a muzeális értéke, úgyhogy ha ezeket nem sikerül meglelni, akkor pótolhatatlan veszteség éri a szentesi múzeumot. Az ezüstpénzek súlyának felét, ami darabszámra százat tesz ki, megtalálták.

A Nemzeti Múzeum leküldette Szentesre dr. Zalotay Elemér múzeumi tisztviselőt, aki sokáig volt a szentesi múzeum könyvtárának vezetője és aktív munkása a régészeti irodalomnak és a magyar történelemnek, hogy szedje leltárba azokat a muzeális dolgokat, amelyeket ne hurcoltak el Szentesről. Dr. Zalotay a József Attila-utca múzeumépületben mintegy két hete dolgozik a múzeum anyagának átvizsgálásán. Felkerestük munkája közben és megkérdeztük, mi a helyzet a múzeum mostani állapotában és milyen remények táplálhatók az elkallódott kincsek hazahozatalával kapcsolatban.

– A múzeum városi épületében elhelyezett holmikát rendben, csak nem sértetlen állapotban találtam – mondotta Zalotay dr. – Nagy érdeme van ebben Kátai József altisztnek, aki tőle telhetőleg igyekezett a rombolásokat és lopásokat megakadályozni. A ligeti épületben azonban a felelőtlen közönség súlyos, de pótolható károkat okozott. A néprajzi osztályt erősen megrongálták, a könyvtárban is jelentékeny veszteség volt, a könyvtárat azonban Temesvári könyvtáros megfeszített munkával már teljesen rendbehozta. A könyvtár rövidesen megnyílik a közönség számára.

– A múzeum itthon lévő értékeit most felleltározzuk, elrendezzük, a Szekszárdon lévő ládákat pedig, amint arra alkalom lesz, hazaszállítjuk. Hisszük, hogy ha minden érték itthon lesz, sikerül a múzeumot olyan állapotba helyezni, hogy ismét visszanyeri régi hírét. Hála Istennek, elmondhatjuk azt, hogy az ország összes vidéki múzeumai közül mi állunk a legjobban. Ha a ládákat el nem szállítják az orosz bevonulás előtt, akkor a szentesi múzeumnak úgyszólván semmi kára nem lett volna.

A múzeummal kapcsolatban meg kell említenünk az igazgatói állás betöltését is. A szentesi múzeum ugyanis jelenleg vezető nélkül van, mivel a legutolsó kinevezett igazgató, dr. Ferdinándy Mihályt három évvel ezelőtt liszaboni követségünkhöz kultur-attasénak nevezték ki. Állását el sem foglalhatta, de nem is valószínű, hogy Szentesre visszatér. Gondoskodni kell tehát arról, hogy a múzeum vezetőt kapjon és szakavatott irányítás mellett megkezdje, illetve folytassa kulturális tevékenységét.”

1946. május 19. vasárnap 2. oldal

Rövidesen hazakerül a szentesi Múzeum elszállított anyaga – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozata a múzeum és sajtó együttműködésének kulturpolitikai hivatásáról

„Szentes egyik legszebb és lehangulatósabb részén vagyunk, a ligetben. A tavasz egész pompájában kibontakozott. A sétányok fölé boruló lombkoronák levélcserépei mint hatalmas kupola fedik be a gondozott utakat, melyeken eleven mozgást érzünk. F fiatalok és idősök hónapok alatt könyvkötetekkel sietnek a Múzeum felé és a könyvtárba, ahol Temesvári Lajos könyvtáros és Kátai József szaktiszt állanak a kultúra és irodalom alkotásai iránt érdeklődők rendelkezésére. Az épület másik szárnyában dr. Zalotay Elemér, megbízott vezető tart éppen előadást a gimnázium egyik felső osztályának.

Ide tartunk mi is s mikor az előadásnak vége megkérdezzük az igazgatót: mi is múzeumunk pillanatnyi helyzete?

– Körülményeink – feleli előzékenyen az igazgató – pillanatnyilag nyomottak. Ez azonban azonnal meg fog szűnni, mihelyt az ország közgazdasági helyzete megerősödik. Most még nem gondolhatunk külső, ásató munkára, az abbamaradt kutatás folytatására, de pótoljuk ezt a belső munka erőteljes fokozásával. A legfontosabban túljutottunk. A gyűjtemények megnyíltak, a könyvtár működik s ezzel újra hivatásunknak élhetünk.

– Pillanatnyilag legnagyobb problémánk a Szekszárdra szállított anyagnak a hazahozatala. Hogy mekkora költség ez, csupán egy számadatot: fuvardíj km-ként tizenhét adópengő és Szentes Szekszárd között a távolság 181 km. Ennek ellenére megvan most már a kilátás arra, hogy az ott lévő értékek hazakerüljenek, mert a Közgűjtemények Orsz. Főfelügyelősége segítségünkre jött azzal, hogy a költség kiutalását a kultuszminiszternél szorgalmazza...

A sajtó látogatásának mindig örülök, mert a sajtó és múzeum együttműködéséből sarjadhatnak művelődésünk helyi legértékesebb eredménye. Mindketten a kultúra

letéteményesei és hivatott fejlesztői vagyunk. A mai gyors hírszolgálat idején, a tudományos és művészeti mozgalmak legelőször a sajtótermékeken át jutnak a legszélesebb nyilvánosság elé s az érdeklődés felkeltése, majd ébrentartása mellett a kultúrmunka minden fázisát tömörítve, röviden képes a sajtó a kunyhók világában is szétszórní.

– A múzeum törekvéseivel kapcsolatban a sajtónak háromféle feladata nyílik: híreket közölni a különféle szellemi mozgalmakról, a múzeum egyes tudományos eredményeit rövid összefoglalásban bemutatni, végül a múzeum törekvéseit rokonszenvenné tenni a nagyközönség széles rétegei előtt. Azok előtt, akik a szabadoktatás legkülönbözőbb szerveinek segítségével szorultak, úgyszólván az egyetlen kapcsolat a sajtó a magasabbrendű szellemi élettel.

– Minél tisztább tehát a sajtó és múzeum szövetsége annál nagyobb tömegek érdeklődése fordul a múzeum munkássága, egész szellemi élete felé. A kultúrpolitika láthatatlan, de annál hatalmasabb iskolája alakul ki e szövetség nyomán s ennek az iskolája alakul ki e szövetség nyomán s ennek az iskolának neveltjei, a legegyszerűbb műveltségű néprétegek, hovatovább el fognak jutni a tudatos látás, megártás, megkülönböztetés készségéhez.

– Erős a meggyőződésem, hogy az ilyen kultúrpolitikai iskolázásban részesülő tömeg nem fog a múzeum termein oly végtelenül csekély szellemi felkészültség és haszon nélkül átvándorolni, mint azt a legutóbbi időkig láttuk, s annak kitárt kincseit nemcsak nézni, hanem meglátni is képes lesz. Ezt a kapcsolatot tartsuk meg, hogy így népünk művelődésbeli előhaladásának értékes munkásai lehessünk.”

1946. június 26. szerda 3. oldal

Jövő héten hazakerülnek a szentesi múzeum elszállított kincsei – Beszélgetés Zalotai Elemér igazgatóval

„Azzal a hírrel kapcsolatban, hogy a szentesi múzeum értékeit a szekszárdi cigánysoron adják-veszik, illetékes helyhez fordultunk a valódi helyzet tisztázása érdekében.

Dr. Kunszeri Béla alispán már régebben olvasta az egyik budapesti lapban közölt cikket, mely egyoldalúan, a politikai beállítottság hátsó gondolatával túlságosan kiszínezte a szentesi múzeum ügyeit. Rögtön intézkedett, hogy a sok szóbeszédre alkalmas anyagot mielőbb visszaszállítsák Szentesre.

Kérdésünkre Kunszeri alispán kijelentette, hogy a cikkben foglaltak nem felelnek meg a valóságnak. De, hogy még a legelfogultabb mende-mondának is elejét vegye, a maga részéről máris bevezette a szigorú vizsgálatot az elszállítás körülményeinek tisztázására és esetleges

felelősség megállapítására. A múzeum anyagát a jövő héten hazahozzák, újra visszakerül a régi helyére, a szentesi múzeumba. A hazaszállítás és elrendezés lebonyolítása jó kezekben van, a múzeum vezetője pontosan megállapítja az elszenvedett károkat és arról jelentést fog tenni nemcsak nekünk, hanem a közgyűjtemények országos főfelügyelőségének is.

Az alispán után felkerestük dr. Zalotai Elemér igazgatót, aki elmondotta, hogy bár a múzeum anyagát, - melyet húsz ládába csomagolva, annakidején Szekszárdra szállítottak – rongálódás érte, nem igaz az, hogy ezekkel az értéktárgyakkal az ottani cigánysoron kufárkodás folya. Tény, hogy mintegy 180 darab arany és ezüst pénz a feltört ládákból elveszett, erre vonatkozólag annakidején a szekszárdi rendőrség le is vezette a nyomozást. A festmények és egyéb régiségtári holmik hiány nélkül megvannak. A jövő héten megy az alispán által rendelkezésre bocsátott tehergépkocsival Szekszárdra, addig nincs abban a helyzetben, hogy a kár mineműségéről hozzátételeges nyilatkozatot is tehessen. A világhírű gyűjtemény nem semmisült meg. Ami esetleg elpusztult belőle, az sem veszett el véglegesen a tudomány számára, mert az anyag publikálva volt és így a szakfolyóiratokban és múzeumi kiadványokban az idők végezetéig rendelkezésre áll a szakköröknek és a nagyközönségnek egyaránt.

– Minden múzeumi anyag – mondotta Zalotai Elemér – éppen régisége folytán a szekrények üveglapja alatt is ki van téve a pusztulásnak. Mi tudjuk legjobban, milyen harcot kell folytatnunk az enyészettel. Még a mai fejlett konzerválási eljárások mellett is évről-évre apad az eredeti anyag. Ez természetes és nem katasztrófális. Úgy védekezünk ellene, hogy gondos publikációban ismertetjük őket s így átmentjük a leleteket a jövőbe akkor is, ha ezek de facto el is pusztulnak. Most kaptam teljes elégtételt ama régebben sokszor gáncsolt magatartásomért, hogy miért hoztam annyi anyagi áldozatot a múzeum kiadványokért. Ha ezeket nem csináltuk volna meg, valóban beszélhetnénk most részleges pusztulásról, így azonban a kár csak látszólagos.

– Addig, amíg én ezen a helyen leszek, ezt a múzeumpolitikát erélyesen keresztül is fogom vinni. További ásatásokba nem kezdek addig, amíg a feltárt anyag feldolgozva nincs, mert az igazi tárlószekrény a publikáció, ahová az enyészet keze nem ér el.

Nem beszélhetünk a gyűjtemény pusztulásáról más szempontból sem. Elődömnek ugyanis az volt a szokása, hogy egy-egy sírmezőbe csak ideig-óráig ásatott. A lelőhely tehát nincs kiaknázva, csak fel van derítve. Én, aki vele együtt dolgoztam két évtizeden át, pontosan ismerem a Szentes és csongrádmegyei sírmezők helyét, kiterjedését. Még ha semmi anyag sem maradt volna meg a múzeumból, mindent rövidesen pótolni tudnék, olyan gondos feltárásban, amilyen csak a legújabb régészfilozófiai módszerek alkalmazásával lehetséges.

Kérem. nyugtassák meg a város közönségét – semmi ok nincs azokra az aggodalmakra, melyek újabban indokolatlanul elterjedtek. A jövő héten a szekszárdi anyagot hazaszállítom, a legsürgősebben kiállítom, hogy bárki meggyőződhessek a valódi helyzetről. A csongrádvármegyei múzeum vissza fogja nyerni régi hírét és nevezetességét rövidesen. Csak aztán az ne legyen a baj, hogy mindegyre jelentkezni fogok újabb és újabb férőhelyek érdekében, mindaddig, amíg végre meg nem építjük a valóban megfelelő épületet, mely e város kultúrvagyonának és tudományos életének méltó keretét szolgálja. Erről azonban egyszer később, alkalmasabb időben ... – fejezte be nyilatkozatát Zalotai Elemér dr.”

1946. június 27. csütörtök 3. oldal

A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi az igazság a szentesi múzeum ügyében

„Világos fényt de a „Szentesi Ujság” morális magatartásra az alábbi helyesbítő nyilatkozat melyet dr. Zalotay Elemér, a szentesi múzeum igazgatója a Szentesi Ujságnak és egyidejűleg a többi szentesi lapnak is megküldött. Szentesi Ujság Szerkesztősége Szentes.

Lapjuk folyó hó 23-án megjelent számában a budapesti Kis Ujság június 15-én kiadott példányából kiollózva a szentesi múzeumnak Szekszárdon lévő anyagával foglalkozó cikk jelent meg. Ebben megszólaltatnak engem is és olyan nyilatkozatot adnak közre, melyet soha senki előtt meg nem tettem. Ha valaki azt a fáradságot vette volna, hogy a helyzet valódi állása felől megkérdez, aligha láthat napvilágot szentesi lapban olyan hevenyészve összeállított közlemény, mint amilyen a most inkriminált riport.

Egy városban élünk, a múzeum és személyzete egyformán rendelkezésre áll mindenkinek, érthetetlen, miért volt szükség átvenni idegen lapból olyan írást, mely az egyoldalúság és tájékoztatlanság kiáltó bélyegeit viseli magán. Erre való tekintettel kérem a lap legközelebbi, csütörtöki számában közzétenni alábbi helyesbítő nyilatkozatomat, melyet ezzel egyidőben a többi helybeli lapnak is hasonló kéréssel megküldöttem.

Sem a budapesti Kis Ujság június 15-i, sem a Szentesi Ujság 23-i közleménye nem felel meg a valóságnak. A múzeum szekszárdi, vagy a helyben meglévő anyagával kapcsolatban senki tőlem felvilágosítást nem kért, így azt a nyilatkozatot, melyet nekem tulajdonítanak, nem tettem meg. Az ügynek ilyenforma beállítása egy tudományos intézmény vezetőjével, nem egyéb, mint a kulturális kérdéseknek céltudatos politika mezbe való öltöztetése s egy mindnyájunkat érintő szerencsétlenségnek hátsó gondolattal való kiaknázása. Ez ellen

tiltakoznom kell, mert a múzeum a város, a vármegye, az egész ország kultúrvagyona, személyzete ebbe a minőségben pártpolitikai megnyilatkozás síkjára nem léphet s így, ha mégis, mint a jelen esetben, oda hurcoltnak, igazolnia és védenie kell magát még ha bírósági eljárást is kénytelen igénybe venni.

Ismétlem, nincs a napnak olyan időszaka, melyben a múzeum látogatóinak rendelkezésre ne állanék, hogyne lennék egy lap munkatársának segítségére az igazságkeresés nagy munkájában. Ez a mód azonban, ahogy a Kis Ujság és a Szentesi Ujság a cikkekben személyemmel kapcsolatban eljár, nem üti meg a sajtóerkölcs mértékét, ezért kénytelen vagyok a sajtótörvényre való hivatkozással is kérni fenti helyreigazító nyilatkozatom közzétételét. Szentés, 1946. évi június hó 24-én. Tisztelettel: Dr. Zalotay Elemér”

1946. július 18. csütörtök 4. oldal

Hazaérkezett a szentesi múzeum Szekszárdra hurcolt anyaga – Zalotay Elemér dr. nyilatkozata a múzeum ujjaszervezéséről

„Kedden este egy ládákkal magasra megpakolt tehergépkocsi érkezett Szentesre, melyről az útporától vastagon belepett utasok szállottak le a múzeumnak József Attila-utca 19 szám alatt lévő régiségtára előtt. Ez az autó hozta haza a szentesi múzeumnak Szekszárdra szállított anyagát és képtárát.

– Örömmel közölhetem – mondotta Dr. Zalotay igazgató, aki a hazaszállítást személyesen irányította – hogy veszteségünk elenyészően csekély ahhoz képest, ami pl. a szekszárdi múzeumot érte. Most még részletes felvilágosítást nem adhatok, de egy futó pillantás is elégséges ahhoz, hogy nagyjában tájékoztassam a várost a helyzetről. Értékes képeink megvannak, régiségtári anyagunk is aránylag ép, csupán a szakkönyvtár három ládája esett szét és így a könyvek magánemberekhez kerültek. Ezek azonban ne tulajdonították el, hanem megőrizték és rövidesen visszaszolgáltatják a múzeumnak. Az összeszedés folyamatban van, hazaszállítása az idő rövidege miatt és azért nem történt most meg, mert amúgy sem fért volna fel a gépkocsira.

– Csekély veszteségünk oka az, hogy a mi anyagunk ládába csomagolva érte meg az ottani múzeum épületének kiürítését és hadikórházzá való átalakítását és így kevésbé volt a rongálódásnak kitéve, mint a szerkszárdi holmi.

– Most haladéktalanul hozzálatok az anyag számbavételéhez, hogy az alispánnak és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének a részletes jelentést megtehessem. Ha ezzel

elkészültem, a múzeum visszanyeri régi képét és jelentőségét. Akkor indul meg a valóban építő munka, mely hivatva lesz a lendületes továbbfejlődés ügyét szolgálni. Bízom abban, hogy ez is sikerülni fog és hamarosan olyan eredményekről számolhatok be, melyek mai életünk és berendezkedésünk aktivitásáról s a magyar demokrácia alkotó erejéről tanúskodik.”

1946. augusztus 23. péntek 3. oldal

A szentesi múzeum rendezetten, felkészülten várja a látogatókat az ország minden részéből –
Dr. Zalotay Elemér nyilatkozik terveiről

„A Szentesen elhelyezett csongrádmegyei múzeum az egész országban híres kiváló régészeti osztályáról és igen értékes képekkel felszerelt képtáráról. A háború előtt minden évben érkeztek külföldi látogatók is Szentesre, akik a múzeumban elhelyezett őskori és árpádkori leleteket tanulmányozzák.

A háború következtében a múzeum anyaga is megrongálódott. A képtár, a könyvtár és az éremgyűjtemény értékes darabjait a Dunántúlra szállították, Szekszárdra. Ott a múzeumi anyag nagyrészt a város lakossága széjjelhordta azon a címen, hogy „megmentik” a háború pusztításai elől. Mikor azután a gyűjtemény hazaszállításra került sor, jóformán senki sem jelentkezett a megőrzésre átvett holmik visszaadása végett.

A szentesi múzeum vezetőségének hosszas utánjárása után sikerült a múzeum anyagát Szentesre visszaszállítani. Összesen 32 darab kép hiányzik köztük 3 darab a Szépművészeti Múzeum tulajdona, amelyek az elszállítás előtt Szentesen voltak letétbe helyezve.

A Szekszárdról Szentesre hazaszállított anyag felleltározásához és feldolgozásához azonnal hozzáfogott Zalotay Elemér dr. múzeum-igazgató és Kátai József múzeumi szakaltiszt. A megrongált anyagot kijavították, részben raktárban helyezték el. Az eddigi tapasztalatok szerint a kár megközelítőleg sem olyan nagy, mint azt egyesek állítják, s így a múzeum háborús katasztrófájáról beszélni egyáltalán nem lehet. A régészeti anyag hiányosságai néhány ásatással teljesen bepótolhatók.

Lapunk munkatársa felkereste Dr. Zalotay Elemért és megkérte, nyilatkozzék a múzeum helyzetéről, valamint jövőbeni terveiről. A múzeum igazgatója készséggel adott felvilágosítást.

– A múzeum Szekszárdra hurcolt anyaga ismét vissza került Szentesre és a látogatók bizonyára örömmel látják, hogy a kiállító termek is visszanyerték eredeti formájukat –
mondotta. – Illetékes helyen és szakkörökben az a vélemény uralkodik, hogy a mi múzeumunk egyike azoknak az intézményeknek, ahol leghamarább végezték el az újjáépítés munkáját és

tüntették el a háborús pusztítások nyomait. Természetesen az eddig elért eredményeknél nem állhatunk meg, feltétlenül szükséges a vidéki múzeumok hivatásából szükségszerűen adódó feladatok elvégzése is.

– Mik ezek a feladatok? – kérdezzük.

– Elsőrendű feladatnak tartom a meglévő múzeumi anyag publikálását ismeretterjesztő könyveken, folyóiratokon, nyomtatványokon keresztül. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy múzeumi anyag is állandóan rongálódik, ki van téve az esetleges háborúk, szállítások következtében bekövetkező pusztulásnak. A már eddig összegyűjtött anyag megőrzésének legbiztosabb módja az utókor részére a nyomtatásban való terjesztés. Az ezekhez és ezekhez eljutó könyvekben és folyóiratokban ismertett anyag megmarad akkor is, ha a múzeumok elpusztulnak. A szentesi múzeum ez év tavaszán volt ötven esztendő. Ebből az alkalomból elkészítettem a múzeum anyagáról írott ismertetésemet. Remélem, hogy sikerülni fog rövidesen nyomtatásban is megjelentetni, ezáltal megelőznénk az ország minden más múzeumát, beleértve a Nemzeti Múzeumot is.

Feltétlenül szükségesnek tartom a gyűjtemények gyarapítása érdekében a további ásatásokat is. A Közgyűjtemények Országos Felügyelősege közlése szerint még ebben az évben számíthatunk olyan államsegélyre, amely többheti ásatás költségeit fedezi. Ezek a múzeummal kapcsolatos terveim – fejezte be nyilatkozatát dr. Zalotay Elemér.

Ezután meglátogattuk a múzeum épületében elhelyezett vármegyei könyvtárat is. Temesvári Lajos könyvtárostól megtudtuk, hogy a háború viszontagságai következtében a könyvtár jelentős rongálódásokat szenvedett. A könyvtár 19.000 könyvből 1.400 elpusztult, jelenleg 17.600 kötetre tehető a könyvtár állománya. Amint lehetőség nyílt rá, újra rendezték és katalogizálták a könyvtárat, most ismét működik. Sokan látogatják, a komoly szaktudományi könyvektől a silány ponyvaregényekig mindent kölcsönöznek belőle az olvasók.

A könyvtárszemle után megtekintettük a múzeum József Attila utca 19. alatt elhelyezett régészeti osztályát is. Itt Kátai József múzeumi szakaltiszt elmondotta, hogy a megrongálódott régészeti osztályt nehéz és fáradságos munkával már 1945. április 15-re rendbehozták. Az országban teljesen egyedülálló őskori és árpádkori ásatásokból származó anyag alig szenvedett károkat, a germán és szittya lovagok csontvázai fekszenek a múzeum üvegekoporsóiban. –

Reméljük, ha ismét helyre állnak a békebeli viszonyok, újra eljönnek Szentesre a múzeumok barátai itthonról is, külföldről is egyaránt – mondjuk búcsúzóul.

* Mint értesültünk róla, a Szentesen felállítandó 50 személyes internátus céljaira a régészeti múzeum épületét akarja igénybevenni az internátus szervezőbizottsága. Enyhén szólva különösnek találjuk ezt az elgondolást, amely lomtárba akarja helyezni az országszerte,

sőt külföldön is jólismert régészeti osztályt. Bárkinek az ötlete volt is helytelenítenünk kell, mert nem engedhető meg, hogy egy olyan intézményt, amely ötvenéves kutatómunka eredményeképpen jött létre, sutba dobjanak egy most megszervezendő internátus kedvéért. Mi nagy súlyt helyezünk a nincstelen paraszt és proletár gyermekek művelődésére, elsőnek foglaltunk állást az internátus létesítésének szükségessége mellett, de ezt nem úgy képzeljük el, hogy az internátus kedvéért meglévő kultúrintézményeinket megsemmisítsük. Van a városban elég épület az internátus céljaira, vegyék igénybe azokat. A múzeumot pedig segítsenek gyarapítani, fejleszteni, de ne a „beraktározásán”, megszüntetésén fáradozzanak!”

1946. szeptember 25. szerda 3. oldal

A múzeum előtt felállítják a „munka” szobrát

„A polgármester átiratban javasolta az eddig „kubikus-szobor” néven ismert munkaszobor visszaállítását, Erdei Mihály hozzászólásában kihangsúlyozta, hogy a szobrot helytelenül nevezték eddig kubikus szobornak. A szobor azonban olyan kiváló alkotás a világhírű Bobereki-mesternek, hogy visszaszállításról feltétlenül gondoskodni kell. Javasolja, hogy a ligetben a múzeum előtti térre helyezték el és legyen a neve „munka-szobor”. Virágos Antal azt indítványozta, hogy Zsigmondi féle kútszobor körül helyezték el, ilymódon nagyértékű szoborcsoport díszítené a múzeum előtti térséget. A Nemzet Bizottság elfogadta a javaslatokat és utasította a polgármestert, hogy a szobrok felállítása előtt a terveket véleményezés végett mutassák be a Nemzeti Bizottságnak.”

1947. június 15. vasárnap 5. oldal

Restaurátora lesz a szentesi múzeumnak

„A közgyűjtemények országos főfelügyelősége július, augusztus és szeptember hónapokban restaurátor szaktanfolyamot tart a fővárosban. A tanfolyam célja, hogy jóképességű szakembereket képezzenek ki elsősorban a vidéki közgyűjtemények szolgálataira. Zalotay múzeum-igazgató a tanfolyamra Kátai József múzeumi szakaltisztet jelölte ki, akinek a gyűjtemények megmentésében nagy érdeme van, azonkívül szolgálatát becsületesen és pontosan látja el.

A tanfolyam végeztével Kátai József visszatér szentesi szolgálati beosztásba, ahol madártömést, kép- és más régiségek restaurálását fogja végezni. A szentesi múzeum nívója minden valószínűség szerint szakképzett restaurátor bekapcsolásával emelkedni fog.”

1947. június 28. szombat 2. oldal

Az ország negyedik képtára a szentesi múzeumban – A háború következtében súlyos veszteség érte a gyűjteményt

„A szentesi liget hatalmas platán- és tölgyfái úgy veszik körül a csongrádmegyei múzeumot, mint az ékszerdoboz puha bársonya a drágakövet.

A frissen rendbehozott, felemás stílusban épült múzeum egyik legértékesebb része, az országos híru képtár.

Mint Zalotai Elemér múzeumigazgató, látogatásunk alkalmával közölte velünk, a külföldi szakkatalógusokban, a budapesti, székesfehérvári és debreceni múzeumokon kívül csak a szentesi múzeum szerepel, mint Európa egyik leghíresebb és ritka gyűjteményű múzeuma.

A képtár anyagából, a háború következményeként 34 festmény elveszett. Jelenleg 94 darab kisebb-nagyobb festmény képezi a múzeum tulajdonát. A vásznak legtöbbször keret nélkül, vagy igen megrongálódott rájával függ a falakon. Ugyanis a felszabadulást megelőző időben, lelkiismeretlen egyének feltűzelték a többnyire értékes fakereteket.

– A festmények jórészt szentesi származású vagy ide telepedett művészek alkotásai, mert ezek összegyűjtését helytörténeti szempontból is kötelességemnek tartottam, – mondja magyarázóan Zalotai Elemér, – mialatt végigvezet bennünket a széles, levegős, napsugaras termen.

A bejáratnál szemben hatalmas, többméteres festmény valósággal lenyűgözi a szemlélőt. Hegedűs Géza (1870-1911) híres vászna ez: Bem a piski csatában. Maga a kép erősen magánhordja a Benczur-iskola sajátosságait. Élénk színeivel, a természet harmonikus szépségét vetíti a párisi nagy díjjal kitüntetett „Borgia-part Rómában” című kompozíciója is.

Kiss Bálint (1802-68) akadémiai festő „Kurca hídjá” és Nő arcképe bágyadt, tudományos stílusú alkotás. Koszta József, a magyar paraszti életből merített témáinak kidolgozása és formakésztsége méltán állítja a jelenlegi legjobb festőművészek élvonalába.

Zoó János, komor, sejtelmes tónusú „Higie”-je, Joó Béla, Jakó Géza, Rezes Molnár Lajos, Zolnai Géza, Kovács Károly, Tokácsli Lajos és Drahos István festményei, illetve rézkarcai egészítik ki a szentesi festőművészek múzeumi galériáját. Vastag György, Karlovszki Bertalan,

Edvi Illés Lajos, Komáromi Katz János, és Vis János világhírű magyar festőművész egy-egy művükkel adnak számottevő jelentőséget a csongrádmegyei múzeum, immár értékes képtárának.

– Büszke is vagyok erre, mondja búcsúzóul a múzeumigazgató, csak az a bánat ne keserítene el, hogy húsz, nem kevésbé értékes szobrot lelketlen ismeretlenek a Dunántúlon összetört Szentes kiürítése után...”

Szentesi Lap

1946. március 31. 3. oldal

Hírek

„– Megnyílt a Csongrádvármegyei Múzeum könyvtára. A múzeumnak ligeti épületében lévő nyilvános könyvtára április 1-ével megnyílik. Könyvtárnapok minden kedd és pénteken d. e. 8 -12-ig, d. u 3-5-ig”

1946. szeptember 25. szerda 3. oldal

Munkásszobor lesz a kubikusszoborból

„A Nemzeti Bizottság ülésének tegnapi napirendjén szerepelt a kubikos szobor felállításának ügye is. Megállapította a Nemzeti Bizottság, hogy sohasem kifogásolta és becsülte le a szobor művészeti értékét, de nem fejezi ki a kubikos szobor azt, amit címében visel. Ezért szükséges a cím megváltoztatása, „Munkásszoborra”. A munkásszobort a ligetben fogják felállítani a régi múzeum előtt a mostani Kossuth szobor helyén, a kis Kossuth szobor és a Petőfi bronzszobor a munkásszobor két oldalán fog helyetfoglalni. Az egykor a piactéren volt szoborművet is ott állítják fel. A kivitelezéssel a Nemzeti Bizottság Szentes városát bízta meg.”

Szentesi Ujság

1946. június 23. vasárnap 2. oldal

Ki a felelős a szentesi múzeum kincseinek elkallódásáért? – A szekszárdi cigánysoron üzerek veszik a szentesi múzeum aranyait

„A „Kisgazdanap” alkalmából Szentesen járt fővárosi újságírók egyike a „Kis Ujság” hasábjain nagy riportban számol be a szentesi múzeum maradványainak még ma is rendezetlen állapotáról, majd ugyancsak bőven beszámol arról, hogy a régi vezetőség rendelkezése folytán „elmenekített” múzeum Szekszárdra került arany és ezüst kincsei milyen szomorú módon kallódnak ma is Szekszárdon, s az értékes anyag nagy részét már fel sem lehet kutatni. A riport érdekesebb részeit az alábbiakban ismertetjük:

„Elmenekül” a múzeum...

1944-ben, amikor a sorozatos bombázások már a szentesi vidéke is fenyegették Csallány Gábor múzeumigazgató féltő szeretettel csomagolta be 20 ládába a múzeum legértékesebb leleteit. Az volt a terve, hogy valamelyik távolabbi tanyába vagy iskolába viszi ki az értékeket, hogy így megvédje a pusztulástól. Hónapokig gondolkodott azon, hogy mitévő legyen. Nem juthatott elhatározásra, mert közbeszólt a háború, a front egyre közeledett Szentes felé. A felettes hatóság kiadta a parancsot, hogy a múzeum tárgyait fel kell pakolni és elszállítani a fővárosba.

Október 6-án, a kiürítés utolsó napján fel is pakolták a húsz ládát a vármegye szállítóeszközeire és elvitték egészen Kiskunfélegyházáig. Csallány Gábor, aki a szállítmányt kísérte, innen még visszament Szentesre, hogy a családját is elpakolja és felvigye a fővárosba. Amíg az igazgató Szentesen járt, addig a múzeum anyagát, újból kocsira rakatták és elvitték Szekszárdra, ahol az ottani múzeumban helyezték el.

Csallány Gábor a főváros ostromakor meghalt.

Ezeket az adatokat részint Kátay József múzeumi szakaltristtól, részint pedig özv. Csallány Gábornétól tudtuk meg. Kátay József ugyanis nemrégiben kutatóúton volt Szekszárdon, mert mozgalom indult, hogy a szentesi múzeum elhurcolt tárgyait adják vissza a múzeumnak. A vármegye alispánja megbízta a megye egyik magasrangú tisztviselőjét és Kátay altisztet, hogy menjenek Szekszárdra és tegyék meg az előkészületet a ládák hazaszállítására.

Mi történt Szekszárdon?

Az alispán küldöttei el is mentek Szekszárdra, a ládák hazaszállítására, azonban csak részben tehetett előkészületeket. A szentesi múzeum anyagával ugyanis nagy baj történt, mint azt a nyomozás megállapította. A ládák anyagának legnagyobb része hiányzik. Az történt ugyanis, hogy amikor az orosz csapatok elfoglalták Szekszárdot, a múzeum épületét kórházzá alakították át és az ottlevő tárgyakat el kellett távolítani.

A húsz szentesi ládát is kihordták a termekből és a közönség feltörte, majd a ládák legnagyobb részét kirabolta. A mintegy nyolcvan márkás festményből álló képtárat lakásokba hordták szét, a ládákat kiforgatták és a használható holmikát elvitték, a látszatra értékteleneket pedig szétszórták.

Aranytallérok a cigánysoron

A szentesi múzeum elhurcolt kincsei között azonban volt egy kicsi láda, a húsz láda valamelyikébe elrejtve, ebbe tette bele Csallány igazgató a legértékesebb kincseket, a mintegy hatkilónyi arany és ezüst tárgyakat. Hogy melyik ládába tették ezt a kincsesládát, az csak Csallány, Kátay altiszt és Dobay alispán tudják, az elhelyezéskor ugyanis csak ők hárman voltak jelen.

Már az első vizsgálatkor is megállapították, hogy ennek a ládikának nyoma veszett. Eltekintve attól, hogy pénzértéke ennek a kis ládának óriási a benne lévő tárgyak régészeti értéke felbecsülhetetlen. A népvándorlásoktól kezdve minden korból voltak benne ékszerek, pénzek, hun, gepida, gót, germán, szkyta és egyéb ritkaságok.

Kátay altiszt hosszasan nyomozott a kincsek után és pár héttel ezelőtt sikerült neki ötmillió pengőért a szekszárdi cigánysoron egy drb. V. Ferdinánd korából származó aranytallért vásárolni. A tallér a szentesi múzeum leleteiből való. Tovább nyomozott az altiszt és megállapította, hogy a cigánysoron rendszeresen árusították a szentesi múzeum numizmatikai osztályából származó arany- és ezüst érméket. Gyakran jöttek le fővárosi üzérek, akik itt csereberélték el azokat a pótolhatatlan régiségeket, amelyet Csallány Gábor csaknem hatévtizednyi szorgalmas munkával kapart elő a titkokat rejtő földből.

A Kátay altiszt által megvásárolt aranytalléron kívül eddig nem is került elő a kincsesládából több darab. Nagy a valószínűsége annak, hogy a legnagyobb részért már pesti aranyolvasztók kemencéjében felolvasztották. Így tűnt el az az aranyserleg is, amelyből a régészeti szakértők megállapítása szerint Atilla hun fejedelem itta a borát.

Ki a felelős a pusztulásért

Íme ez lett a sorsa szegény megboldogult Csallány Gábor világhírű hagyatékának. Pedig Csallány Gábor több, mint hatezer sírt kutatott fel, amelyek a szentesi és csongrádi világ egész történelmét tükrözték vissza. Messze földről jártak Szentesre kiváló régészek, s a földkerekség túlsó felért is elvitték hírért annak, hogy ez a kis tiszamenti város mennyi kincset, történelmi dokumentumot rejt magában. Oldalas cikkekkel közöltek a londoni, helsinki és párisi lapok Csallány Gábor ásatásairól és amikor az öreg tudós régészeti munkájának 50 éves jubileumát tartotta, az európai kontinens és a tengeren túli országok tudományos intézetei megemlékeztek arról, hogy a szentesi múzeum a népvándorlás korának egyik legdúsabb gyűjteményét öleli fel.

Fel kell vetni a kérdést: ki a felelős ennek a nagyszerű és régiségtani szempontból felbecsülhetetlen értékű gyűjteménynek a pusztulásáért. Mert bármennyire is hivatkoznak az illetékesek a háború pusztításaira, mégsem lehet a háborút felelősségre vonni azért, hogy a szekszárdi cigánysorra kerültek azok az arany- és ezüstkincsek, amelyeket eddig áhítattal és tisztelettel nézett a művelt világ és eszébe sem jutott volna senki tisztességes embernek, hogy gonosz szándékkal hozzájuk nyúljon!

De nemcsak a szekszárdra került, anyag pusztulásáért felelős valaki, hanem az itthonmardottakért is. Zalotai Elemér dr. régész ugyanis, - akit a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége küldött Szentesre, hogy a szétzüllesztett múzeumot tőle telhetően hozza rendbe, - elmondotta, hogy a Szentesen maradt anyag is igen megrongálódott. A csócselék a madarakat összetépte, a könyvtárat kidobálta, a néprajzi osztályról pedig minden használhatót elloptak, még az épület ablaküvegeit is kiszedték.

Zalotay Elemér dr. most fáradozik azon, hogy a megmaradt anyagot újra rendezze és a nagyközönség rendelkezésére bocsássa. A Szekszárdon rekedt anyag még megmaradt részeinek hazahozatala egyelőre még bizonytalan, mert a nagyon magas fuvar költséget senkisé is vállalja. A már nagyjából rendbehozott szentesi anyag pedig a negyed részét sem teszi ki, annak, amit a szentesi múzeum régen jelentett.”

Képek

1. kép: Polikarpov 2 repülőgép, Forrás: <http://www.hans-egebo.dk/Polikarpof.htm>

2. kép: Jobbra Zalotay Elemér, középen Csallány Gábor egy 1925-ös ásatáson Forrás:

Magyarország 1925. Melléklet 1925. június 18. 17. sz. 4.

Irodalom

Fodor, Péter (2010): A második világháború harci eseményei Csongrád városában és környékén (1944.október 7-12). In: Zombori István (szerk.): Studia Historica 13. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 243-268. p.

Hergott, Kristóf (2023/1): „Meddig marad a test a földben? Ameddig a Csallány igazgató úr ki nem ássa!” Csallány Gábor Szentes környéki avar kori ásatásai, In: Bonus Nuntium 2023/1. 5-19. p.

Irsai, Farkas László (2023/1): „A templomban minden sértetlen. A ruhák és a kelyhek megvannak.” Fejes Sándor római katolikus pap 1945 áprilisi lelkészi levele a váci püspökhöz – Forrásközlemény. In: Bonus Nuntium (2023/1) 20-26. p.

Kis Ujság 1946. június 15. 60. évf. 133. sz. 3. p.: A szekszárdi cigánysoron adják-veszik a szentesi múzeum arany és ezüstkincseit. – Hogyan pusztult el egy világhírű régiséggyűjtemény?

Magyar Alföld 1945. november 7. I. évf., 223. sz. 3. p.: Hazakerülnek a szentesi múzeum világhírű kincsei – Kátai József múzeumi altiszt nagyszerű munkája a múzeumi értékek megmentéséért

Magyar Alföld 1945. december 1. I. évf., 244. sz. 2. p.: Rövidesen megnyílik az olvasóközönség előtt a múzeumi könyvtár – A város egyetlen közkönyvtárából hiányoznak az újdonságok

Magyar Alföld 1946. február 9. II. évf., 33. sz. 2. p.: A Nemzeti Múzeum kiküldöttje leltározza a szentesi múzeumot

Magyar Alföld 1946. május 19. II. évf., 112. sz. 2. p. Rövidesen hazakerül a szentesi Múzeum elszállított anyaga – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozata a múzeum és sajtó együttműködésének kulturpolitikai hivatásáról

Magyar Alföld 1946. június 26. II. évf., 141. sz. 3. p. Jövő héten hazakerülnek a szentesi múzeum elszállított kincsei – Beszélgetés Zalotai Elemér igazgatóval

Magyar Alföld 1946. június 27. II. évf. 142. sz. 3. p. A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi az igazság a szentesi múzeum ügyében

Magyar Alföld 1946. július 18. II. évf. 159. sz. 4. p. Hazaérkezett a szentesi múzeum Szekszárdra hurcolt anyaga – Zalotay Elemér dr. nyilatkozata a múzeum újjászervezéséről

Magyar Alföld 1946. augusztus 23. II. évf. 188. sz. 3. p. A szentesi múzeum rendezetten, felkészülten várja a látogatókat az ország minden részéből – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozik terveiről

Magyar Alföld 1946. szeptember 25. II. évf. 216. sz. 3. p. A múzeum előtt felállítják a „munka” szobrát

Magyar Alföld 1947. június 15. III. évf., 133. sz. 5. p. Restaurátora lesz a szentesi múzeumnak

Magyarság 1925. Melléklet 1925. június 18. 17. sz. 4. p. Másfélezeréves hun sírok a mindszei határban

Németh, Péter (2001): Tomka Emil naplója (1944-1945), In: Németh Péter (szerk.): A Jósza András Múzeum Kiadványai 48., Nyíregyháza: Jósza András Múzeum.

Szabó, Dániel (2022/1): Vármegyei Múzeum Szentesen 1944-1947. In: Bonus Nuntium 2022/1. 44-50. p.

Szabó, Dániel (2019/3): Szentesi mindennapok 1944 őszétől 1945 elejéig. In Bonus Nuntium 2019/3. 39-56 p.

Számvéber, Norbert (2007): Az alföldi páncélos csata, Harcok a Tiszántúlon 1944. október. Budapest, Püldo.

Szentesi Lap 1946. március 31. LXXVI. évf. 16. sz. 3. p. Megnyílt a Csongrádvármegyei Múzeum könyvtára.

Szentesi Lap 1946. szeptember 25. LXXVI. évf. 96. sz. 3. p. Munkásszobor lesz a kubikusszoborból

Szentesi Ujság 1946. június 23. I. évf. 38. sz. 2. p. Ki a felelős a szentesi múzeum kincseinek elkallódásáért? – A szekszárdi cigánysoron üzérek veszik a szentesi múzeum aranyait

Vágvölgyi, Zoltán (2021/6): Egy múzeumigazgató emlékére. Százötven éve született a szentesi Koszta József Múzeum alapítója, Csallány Gábor. In: Honismeret 2021/6. Budapest. 7-11. p.

Vörös, Gabriella (1994-1995): Megemlékezés Zalotay (Schupiter) Elemérről születésének századik évfordulóján. In: Archeológiai Értesítő 1994-1995. 121-122 kötet, 202-203. p.

Levéltári forrás

MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2962/1944.

MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 445/1946.

MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 220/1942

MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 42/1944.

MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 55/1946.

MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegyei Múzeum iratai 32/1947.

Online hivatkozás

<http://www.hans-egebo.dk/Polikarpof.htm> Letöltés ideje: 2023.05.10.12:55.

<https://www.masodikvh.hu/haditechnika/repulogepek/szovjet-repulogepek/1932-polikarpov-po-2-futarfelderitgep> Letöltés ideje: 2023. 05.10. 10:02

Vincze Klára
Tari László Múzeum, etnográfus

Forradalmi események, tüntetések és gyűlések az ébredő Magyar Nemzet ünnepén Botos József, Pintér János és Kacsinta Ferenc visszaemlékezései alapján Csongrádon 1956 őszén

Rezümé

Az 1956-os forradalom kitörésének nincsen kerek évfordulója ebben az évben, mégis szívem régi vágya volt megjelentetni ezt az írást. Miért esett a választásom erre most? Mert a forradalomnak még nincs vége, sem Európában, sem Magyarországon. Európában, közvetlen szomszédunkban háború dúl, országunk szabadság vágya, önállósága, szabad önkifejezése több nagyhatalomnak most sem tetszik. Kik voltak azok a forradalmárok, akik megásták a diktatúra sírját, és elültették a szabadság magjait? Többen most is köztünk élnek-az ő visszaemlékezéseiknek ad helyet ez az írás. Forradalmi tetteik most is példát és utat mutatnak: vannak harcok, melyeket meg kell ezután is vívnunk. Legyünk bátrak a jelenben és a jövőben, és tekintsünk büszkén vissza az egykori 1956-os hőseinkre!

Publikáció

1945-ben véget ért a II. világháború, és Magyarország, mint a háború nagy vesztese nemcsak területének jó részét veszítette el, de számtalan család gyászolta fiait, család apáit és közeli barátait, rokonait.

A magyarországi iskolák számára is tragikusan nehéz időszak volt az 1944-45-ös tanév. A bombázások megrongálták az iskola épületeket, magát a berendezést, a pedagógusokból pedig többen katonák lettek a fronton, és nem tértek vissza az oktatásba. Az emberi összefogás csodálatos eredményeként viszont néhány héten belül megindulhatott az oktatás az országban.

A párt állam az oktatásba, nevelésbe is bele szerette volna építeni az új demagógiáját, ezért egyik célukként megjelölték a az irredenta, nacionalista és fasiszta szellemiség száműzését az iskolai oktatásból. Az aktuális hatalom hadseregébe szerette volna állítani a „nemzet napszámosait”, a pedagógusokat, ezért különféle tanfolyamokat szerveztek számukra. Sokan, főleg az 1945 előtt az egyházi fenntartású intézményekben dolgozó nagy tanár egyéniségek hagyták el ezekben az években végleg a pályát.

Az egyenlőség elvének egy pozitív hozadéka azért mégis volt: a nők számára megnyíltak az egyetemek, főiskolák kapui, tovább tanulhattak a felsőoktatásban. A felső oktatásba tovább tanulni vágyó valamennyi jelentkező számára pedig remek ajánló levél volt a munkás-paraszti származás. Tanulmányaik megkezdésekor olcsó kollégiumi férőhelyeket biztosítottak ezen hallgatóknak.

A párt politikai csatározások az iskolákat is elérték: politikai harc folyt a diák ifjúság megnyeréséért. A Magyar Kommunista párt 1944 őszén megszervezte a MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) elindulását, és további ifjúsági szervezetek elindítását kezdeményezte.¹

Csongrádon 1948-ban működött a mai Városi Fürdő helyén a Népkert, a fiatalok kedvelt szórakozó helye. Itt bárki bárkit felkérhetett táncolni, és tánc közben, vagy az asztalnál ülve bárki bárkivel beszélgethetett, kötetlenül, akár napi politikai eseményekről is. Ezt 1948 után „káros csoportosulás”-nak minősítették, és a szórakozóhely bezárta kapuit.²

A szovjet berendezkedés és az aktuális hatalom az 1950-es évekre kereste a rendszer ellenségeit, a bűnbakokat, a parasztoktól közvetlen termény beszolgáltatásokat követelt, földjeiket be kellett adniuk a TSZ-be. Bárkit, bármikor és bármiért számon kérhettek, ha nézetei nem feleltek meg a kommunista ideológiának. Elég volt egy rossz akaró szomszéd, egy jellemtelen rokon, máris elvitték vallasra a vádlottat.

Az emberek jó része nem felejtette el a háború előtti boldog béke időket, a szabadság édes ízét, és egyre többen változást óhajtottak kicsiny országunkban is. A nélkülözés, a félelem, a rettegés a tetőfokára hágott, a változás szele kezdett végig söpörni a magyarokon 1956 őszén. Jelen írásomban a helyi, csongrádi eseményeket mutatom be egykori túlélők, forradalmárok vagy azok gyermekeinek szóbeli adatközlései alapján, tehát ezek az adatok elég pontosak. Nem tekintem feladatommak az akkori országos politikai helyzet bemutatását a terjedelem végessége miatt sem, de néhány fontos európai, illetve hazai történelmi esemény mellett nem tudok elmenni, illetve elkerülni sem mindezek tényszerű felvázolását.

---

¹ Kardos 1997. pp.413.

² Botos József szóbeli közlése 2022.

A csak levéltári, könyvtári és internetes adatgyűjtéstől óvnék minden jelenkori társadalomtudománnyal foglalkozó pályatársamat- ne menjünk el az akkori hősök, túlélők mellett, hiszen itt vannak még valamekkora számban köztünk! Náluk pontosabban egy poros, párt államiság idején íródott írás sem emlékezik vissza közös múltunkra!

Nagy Imre neve 1954-ben válik először ismertté a későbbi események szempontjából, amikor a MDP III. kongresszusa előtt, fontos elvi kérdésekben szembe helyezkedett Rákosi Mátyással. Nagy Imre véleményt nyilvánított a több párt rendszer szükségességéről, a koalícióról, a népfront újra szervezéséről.³

Az 1956-os forradalmi események, jól tudjuk, Budapestről indultak. Fiatal egyetemisták vonultak város szerte az utcákon, forradalmi gyűléseket szerveztek, röpiratokat, plakátokat nyomtattak.

De hogyan ért ide a pesti forradalom híre Csongrádra? A legtöbb háztartásban csak rádió volt, hiába szorgalmazta a kommunista hatalom a rádiók kötelező leadását a hivatalokban, ezeknek a kéréseknek szinte senki nem tett eleget. A családok közösen hallgatták a Kossuth és a Petőfi Rádiót, és egyre többen a napi egy vagy két alkalommal jelentkező Szabad Európa rádiót, mely adó sávján 1948-ban indult a műsorsugárzás. A legtöbben innen értesültek a forradalom kitöréséről. Egykori gimnazisták, akkoriban a Műegyetemen tanuló fiatalok jöttek haza szülővárosukba, és elhozták a többi fiatalnak a budapesti események hírét.⁴

Az október 23-i budapesti forradalmi események városunkban, Csongrádon október 27-én teljeseztek ki. Ebben az évben a Batsányi János Gimnáziumba kb. 400 tanuló járt, akinek a fele, mintegy 200 tanuló részt vett a Kossuth téren szervezett nagygyűlésen. A másik nagy középiskola, a Bársony István Mezőgazdasági Szakiskola tanulói is szép számmal képviseltették magukat a helyi tüntetésen. Ugyanitt egy fiatal lány elszavalta a Nemzeti dalt. Egy helyi fiatal, Pintér János vitte a Kossuth szoborig a magyar zászlót.⁵

---

³ Izsák 1997. pp.318.

⁴ Botos József szóbeli közlése 2022.

⁵ Itt említett Pintér János nem azonos az 1934-ben született, és 2021-ben elhunyt egykori csongrádi munka szolgálatos Pintér Jánossal. (Fia, ifj. Pintér János szóbeli közlése alapján 2023.)

Pintér János egykori munka szolgálatos katonai fényképe

Az összegyűlt tömeg szovjet ellenes forradalmi jelszavakat kiabált, szidalmazták a Rákosi-rendszert, és egyre többen csatlakoztak hozzájuk. Közösen elénekelték a Szózatot, mely akkoriban egy méltánytalanul mellőzött nemzeti ének volt.

A tömeg a gyűlölt Begyűjtési Hivatal előtt elégette a hivatal iratait. A Dózsa György téri szovjet (Zója Kozmogyenszkaja) emlékmű előtti koszorúkat az emberek átvitték a Kossuth szoborhoz. ⁶

Az erős forradalmi hangulat tettekbe váltott át, és a tömeg kötelet kötött a Zója szobor nyakába, majd ledöntötték azt a talapzatáról. A földön fekvő szobrot megkísérelték összetörni, de a masszív anyag ellenállt. ⁷

„A Zója szobrot dobjuk be a Tiszába!” A tömeg egy emberként kiáltotta, és cselekedett is. Kacsinta Ferenc dobta be a gyűlölt szobrot a vízbe, a fiatalok üdv rivalgással reagáltak a hősi tetre.

Kacsinta Ferenc egy családi képen

A tömeg a városi pártbizottság székházához vonult, itt az egyik tüntető baltával leverte a székházról a gyűlölt vörös csillagot. A tömeg behatolt az épületbe. Az irodákban törtek-zúztak, minden éghető anyagot, függönyöket, drapériákat, könyveket a pártház előtt felgyújtottak, elégettek. ⁸

---

⁶ Bálint 1996. pp.81.

⁷ Bálint 1996. pp.81.

⁸ Bálint 1996. pp.82.

A forradalom, a változás ellenzői is szervezkedni kezdtek még a városi forradalom kitörése előtt : Szabó Vilmos és Mikula Sándor gimnáziumi tanárok bementek a párt bizottságra, és figyelmeztették a vezetőket, hogy itt lázadás készülődik a diákok között hamarosan.

Ugyanezen a napon, tehát október 26-án este 9-kor a tüntetők a városi adóhivatal vezetőjének a lakásához értek, ahol egy 1957-es bírósági ítélet szerint a vezetőnek „beosztásából következően sok volt a haragosa”, a tömeg gyorsan bejutott a közszolga lakásába. A hivatalnokot alaposan helyben hagyták, őt a mentők kórházba szállították.

A tüntetők egy újabb gyűlölt vezető lakására mentek ezután, aki egy akkori ismert iskolaigazgató volt.⁹ A vezetőt nem tudták számon kérni, mert nem volt otthon-ezért csak lakása ablakait zúzták be.

A forradalmi megmozdulás következő állomása a csongrádi temető volt, ahol a magyar hősök emlékművénél forradalmi hangulatú beszédek és szavalatok hangzottak el. A közelben levő szovjet emlékművet a tömeg ledöntötte.¹⁰

A helyiek gondoltak a Pesten harcoló forradalmár testvéreikre is: többször gyűjtöttek össze és vittek fel több tonna élelmiszert a harcolóknak.¹¹

Október 27-én Csongrádon is megalakultak a munkás tanácsok a város üzemeiben és kisipari szövetkezeteiben. Az üzemek dolgozóit és a város más foglalkozású lakóit egy cél vezérelte: a város jelenlegi vezetésének mielőbbi leváltása, és egy Forradalmi Nemzeti Bizottság megválasztása. A választási eljárás során a volt tanácsi vb. elnököt és a párttitkárt a laktanyából bevitték a tanácsházára, és ott mindkettőjüket lemondatták funkciójukról úgy, hogy mindezt a városi hangosbemondó élőben közvetítette. Ezután megválasztották a városi FNB-t, melynek elnöke Piroska János lett. Tagjai közt diákok is voltak. A diákoknak is el kellett járniuk a gyűlésekre. A diák bizottság elnöke Botos József lett.

Október 29-én az FNB gyűlést szervezett, követeléseiket pontokba szedték, legépelték.

1. A politikai foglyok, köztük Mindszenty hercegprímás szabadon bocsátása.
2. Az általános sztrájkjog biztosítása
3. Független Magyarország megteremtése
4. Az orosz nyelv kötelező oktatásának megszüntetése.

---

⁹ Kiss János akkori gimnáziumi igazgatóról lehet szó a többi fellelt adat alapján. Személyének pontosítása szükséges a ma még élő adatközlőktől.

¹⁰ Bálint 1996. pp.82.

¹¹ Botos József (1937.-) szóbeli közlése

A pontokba szedett követelések nem tudni, hogy végül célba értek-e. Napokkal később vitte fel egy csongrádi ember Budapestre, és adta át egy borítékba lezárva a parlamenti őrségnek.

Az akkori rendszer kiszolgálóit, a városi vezetőket sorra mondatta le Csongrád igazság kereső népe. A városi rendőrkapitány november 1-jén lemondott, a kisebb rangban szolgálatot teljesítő rendőrségi dolgozók pedig másik munkakörbe kerültek.

A csongrádi katonai alakulat parancsnoki állománya a kezdeti tétovázás után a forradalom oldalára állt át. A katonák fegyveres szervezkedésbe kezdtek a szovjetekkel szemben. Mozgósítást rendeltek el, melynek hatására 600-700 fő jelentkezett szolgálatra. Az FNB akkori elnöke, Fülöp Mihály leállította a mozgósítást és a fegyverkezést, mert úgy gondolta, a fegyveres ellenállásnak semmi esélye és értelme.¹²

Október végén egy vadász repülőgépet küldtek Kecskemétről, hogy az nyisson tüzet az elégedetlenkedőkre. Istenes Elemér főhadnagy, a 62. vadászrepülő ezred pilótája megtagadta a parancsot, viszont tömeg oszlatás gyanánt hideg rácsapás manőverbe kezdett. Műszaki hiba miatt azonban a repülőgép a bökényi szántásba zuhant. Istenes Elemér szörnyethalt, holt testét darabokban találták meg. A repülőgép is darabokra tört, szárnyának egy darabját a csongrádi múzeum történeti gyűjteménye őrzi. Még egy konkrét áldozatról tudunk, november 4-én civilek a laktanyához vonultak, ahol Greskovics József csongrádi lakos halálos haslövést kapott.¹³

A világ történelem színpadán felpörögtek az események: október 31-én N.Sz.Hruscsov Moszkva mellett megkezdte tárgyalásait a kínai elnökkel, Liu Sao-csivel, Kína erkölcsi támogatását kérve Budapest megszállásához és a Nagy Imre kormány megdöntéséhez. Hruscsov a kínai jóváhagyás birtokában Bresztbe repült, ahogy a lengyel vezetőkkel, a román, a bolgár, és a csehszlovák vezetőkkel tárgyalt a terv végrehajtásáról. A jugoszláv Tito is támogatásáról biztosította Hruscsovot.¹⁴

November 1-jén hazánkban Nagy Imre közölte a szovjet nagykövettel, hogy hazánk kilép a Varsói Szerződésből, kinyilvánítja semlegességét. Másnap, november 2-án újabb megszálló szovjet csapatok érkeztek Magyarországra.

November 4-én megérkezik a szovjet csapatokkal együtt Münnich Ferenc, és Kádár János is. Nagy Imre a jugoszláv nagykövetségre menekül, ahol a magyar hatóságuk tudtával autóbuszukat a szovjet katonák eltérítik, és Romániába szállítják kihallgatás céljából.¹⁵

---

¹² Bálint 1996. pp.85.

¹³ Miklós 2016. pp.55-56.

¹⁴ Izsák 1997. pp.331.

¹⁵ Szerencsés 1997. pp.334.

November 4-én elbukik az 1956-os forradalom, számonkérések és megtorlások következnek ország szerte. Ezen a napon Csongrádon felszámolták a Nemzetőrséget, egy részük fegyverét is leadta, már részüket viszont a „ munkás-paraszti kormány megalakulása után a karhatalomnak kellett összeszedni.”

A hatalom visszavételének ideje eljött a kommunisták számára, de Csongrád város forradalmárok által leváltott vezetői többet nem ültek vissza ugyanabba a piros bársony székbe. Az emberek Fülöp Mihályt, az FNB ideiglenes elnökét óhajtották tanács elnöknek, ám ő nem vállalta a felkérést.

A budapesti forradalom leverésének hírére a város döbbszentben fogadta. Pár nap után a gimnázium elé állt két tank, fokozva az újbóli rettegés érzését. 1957 januárjában létrejött az ismét erőre kapott kommunista hatalom egyik fő kiszolgálója, a Munkásőrség.¹⁶

A bűnbak keresés helyi szinten a gimnáziumi tanárok közt kezdődött, hiszen ebben az időben a fővárosban összeférhetetlennek minősített pedagógus kollégákat helyezték büntetésből vidékre tanítani. Kiss János, a gimnázium akkori igazgatója, úgy is mint 1944-45-ben a Szálasi Párt tagja, készséggel kiszolgáltatta kollégáit a vallatóknak. Az egyik vádlott Kalmár Sándor tanár lett, két kisgyermek édesapja, akit igazságtalanul vádoltak meg azzal, hogy ő biztatta fel a városi diákságot a forradalmi szervezkedésre. A tanárt átvitték Szentesre, ahol 24 óráig kínozták, vallatták.¹⁷

Piroska János egykori polgármestert is, akinek nagyon sokat köszönhet a város, szintén bűnbaknak kiáltották ki 1956 kapcsán.

A megtorlások, kínvallatások legnagyobb elszennvedője az 1939-ben született, jelenleg is köztünk élő Botos József, aktív éveiben közgazdászként dolgozó helyi értelmiségi lett.

---

¹⁶ Botos József szóbeli közlése 2022.

¹⁷ uő., 2022.

Botos József egykori csongrádi 1956-os forradalmár

Az abban az időben még csak 17 éves batsányis diákot vallatták városában, Csongrádon 9 ember a rendőrségen, aki közül 7 személy agyba-főbe verte a fiatal fiút. Azt a vallomást

akarták vele aláírni, hogy a forradalmi eseményeket Kalmár Sándor tanár szervezte Csongrádon, különös tekintettel diákjai fellázítására. Botos József nem írta ezt alá. Kiütötték a fiú fogait, és amikor ki akarta azokat köpni, vallatói lenyelették vele. Bugyi István orvos átvitte a sérült fiút Szentesre a kórházba, ahol mintegy 3 hétig kezelték. A kín vallatásról édesanyja hozta haza fiát, Botos Józsefet. „Senkit így meg nem kínoztak Csongrádon a forradalmi események miatt, mint engem.”-emlékezik vissza. Egy másik gondolatát is leírnám Botos Józsefnek: „Az 1956-os eseményeket a nép robbantotta ki, a rendszerváltást viszont az értelmiségi réteg vitte véghez.”¹⁸

Nagy Imrét, egykori miniszter elnökünket 1958. júniusában elítélik és egy koncepció perben halálra is ítélik mártír társaival együtt. Hosszú évtizedeket kellett várnunk a jogtalanul kivégzett forradalmárok rehabilitására, újra temetésére.

A nép ítelt és igazságot szolgáltatott a maga módján: Kádár Jánost, aki Nagy Imrét követte hosszú évtizedekig a miniszterelnöki székben, feleségével együtt több alkalommal is kiásták névtelen elkövetők a családi sírhelyéből.

Illyés Gyula szavai jutnak eszembe ezen nemzeti ünnepünk kapcsán: „Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van, nemcsak a puska csőben, nemcsak a börtönökben...ha magadban beszélgetsz, ő, a zsarnokság kérdez, képzeletedben se vagy független..” Az akkori korszakot fájdalmasan találóan írja le a költő.

Most, szabad és keresztény országunkban, Magyarországon szabadság és demokrácia van, mégsem ért még véget a harc. A jó öreg Európában még mindig harcolnak: íróasztalok, tárgyaló asztalok mögött és sajnos a harc téren is.

Nem a cikk feladata, hogy rámutasson, ki a zsarnok, az elnyomó a vén kontinensen, és ki az áldozat. Hiszen a világ nem fekete és fehér, nem csak jó és nem csak rossz. A világ gyönyörű és színes, és legalább a lelkünk maradjon meg tiszta. Ha úgy érezzük, közvetlen vagy közvetett környezetünkben van valamekkora zsarnokság, mely minket lehúz, írjunk új forgatókönyvet. Új szereplőkkel, jobbakkal.

Őrizzük meg harcok őseink méltó emlékét, hiszen erős gyökerek nélkül egyetlen fa sem hozhat új hajtásokat.

---

¹⁸ Botos József (1937.-) szóbeli közlése 2022.

1956-os emléktábla a csongrádi Városháza bejáratánál

A forradalom 50. évfordulójára készült szobor (Lantos-Máthé)

Felhasznált irodalom:

Könyvek:

Bálint László: Az 1956-os forradalom Szegeden és Csongrád megyében. Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottsága. Szeged, 1996.

20.századi magyar történelem 1900-1994. (Egyetemi tankönyv) (Szerk. Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos) Korona Kiadó, Budapest, 1997.

Miklós Péter: Szikra, láng, hamu. Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékezete. Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged, 2016.

Adatközlők:

1. Botos József (1939.-), Csongrád
2. ifj. Pintér János, Csongrád
3. Kacsinta Mária (Kacsinta Ferenc leánya), USA-Csongrád

Köszönet az írás elkészítésében nyújtott segítségért:

1. Fodor Péter (a Tari László Múzeum egykori helytörténész-muzeológusa) az 1956-os események csongrádi bibliográfiájáért
2. Irsai Farkas László (múzeumigazgató, Szentes, Koszta József Múzeum) ezen írásom megjelentetéséért
3. Krausz Márton Sándor (vendégtéri technikus tanuló, HSZC Corvin Mátyás intézménye) az angol nyelvű fordításért
4. Szűcs Tibor (nyomdaipari EV) a képekért.

Summary

Revolutionary events, protests, and gatherings on the celebration of the awakening nation based on the recollections of József Botos, János Pintér, and Ferenc Kacsinta. Klára Vincze, ethnographer, Csongrád, Budapest. There is no round anniversary of the outbreak of the 1956 revolution this year, yet it has long been my desire to publish this piece. Why did I choose this? Because the revolution is not over, neither in Europe nor in Hungary. War is raging in Europe, our country's desire for freedom, independence, and free expression still displeases several major powers. Who were those revolutionaries who dug the grave of dictatorship and planted the seeds of freedom? Many of them still live among us, and this writing gives space to their recollections. Their revolutionary actions still serve as examples and guide us: there are battles we must continue to fight. Let us be brave in the present and the future, and let us proudly look back at our former heroes of 1956!

Vincze Klára
Tari László Múzeum, etnográfus

Egyéniség, koordinátor és mókamester.

A karakter szerepe több élő dél-alföldi vőfély példáján keresztül.

Az emberi Élet három nagy állomást különíti el a néprajztudomány-a születést, a házasságkötést és a halált. Míg az elsónél és az utolsónál passzív résztvevőként vagyunk jelen, tehát mások cselekszenek velünk, addig életünk virágában, házasságkötésünk napján főszereplők vagyunk, mint menyasszony vagy vőlegény. A régi világban az eskü egy életre szólt és a halállal ért véget, a ceremónia módját, helyét és idejét gondosan megválasztották, emlékezetessé tették mind az új pár, mind a vendégek számára.

A 20. század a szemünk láttára váltott át, mintegy észrevétlenül a 21.-be-szokások jöttek és mentek, maradtak vagy változtak, helyt adott a régi távozásával az újnak.

A lakodalomnak megvoltak a maga szokáscselekményei, melyek az idők folyamán változtak, egyszerűsödtek, de mindenképpen hagyományozódtak generációról-generációra. Mire jók ezek a szokáscselekmények, vagy Arnold van Gennep szerint „átmeneti rítusok”? Ezek könnyítik meg az ember életében bekövetkező változások átélését. A szokás *híd*, mely átível az életút kritikus szakaszának mélysége felett, komp, amely az egyik partról sértetlenül átjuttat a másik partra.¹

Az első népszokás leírás-Váry (Meister) Gellért 19. századi leírás

Csongrád város népszokásainak leírását egy lokálpatrióta pap, Váry Gellért szolgáltatta a 19. században, aki vaskos kéziratot hagyott hátra „Emléklapok Csongrád múltjából” címmel. Ebben a kötetben a város 19. századi történetével foglalkozik családi történetekkel, anekdotákkal fűszerezve. Ugyanakkor-s ez már számunkra érdekes-fennmaradt egy 27 oldalas,

---

¹ In: Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző. Szerk. Györgyi Erzsébet. Planétás Kiadó, Budapest, 2001. pp.9.

sűrűn teleírt néprajzi kézírata is: benne helyi szólásmondásokkal, tájszótárral, gyermek- és nagyobb lányok játékainak leírásával, a karácsonyi betlehemes játék pontos ismertetésével, valamint a régi csongrádi lakodalom bemutatásával annak aktuális vőfélyverseivel együtt.²Ezen néprajzi kézirat rövidegénél fogva törekedett a lényegkiemelésre, tömörítésre, pontosságra, a munkát a 19. századi Csongrád első nagyobb terjedelmű szokásleírásának tekinthetjük. A dokumentum másolatát dr. Katona Imre Csongrádról elszármazott néprajztudós barátom hagyta rám.³

Milyen változás tapasztalható a csongrádi lakodalmi szokásokban majd 100 év elteltével, vagyis a Váry-féle szokásleíráshoz képest a múlt század közepén?

A lakodalmat természetesen még az 1940-es években is megelőzte a *lánynézés* és *lánycérés*, szükség esetén *háztűznéző*. Az első két alkalommal a fiú és szülei szemrevételezték a menyecskét, míg háztűznézőbe a lány szülei érkeztek megbizonyosodni a fiú anyagi helyzetéről, sőt egészségi állapotáról. Háztűznézőkor a leány szülei a következő kérdést tették fel a legény szüleinek: „*Eladó-e a lova?*” Igenlő válasz esetén bebocsátást nyertek a házba.

A családok kérhették ún. *komendálóasszony* vagy *javasasszony* közbenjárását, akinek sikeres közbenjárását aprójószággal vagy ruhával honorálták. A lánynéző és a háztűznéző egyformán érdeke volt mindkét családnak, mert a nem megfelelő, vagy önálló párválasztás kitagadással járt. A három főbb társadalmi osztály: a parasztok, az iparosok és az „úri népség” nem házasodhatott egymás között.

A lánynézést *lánycérés* követte, s míg az 1800-as években a vőfély éppen *három egymást követő napon*, vagyis *háromszor* kérte feleségül a vőlegény nevében az arát, addig 1945 után már csak egyszer hangzott el a kérés röviden, tömören: „*Hozzám jön feleségül?*”.

Faluhelyen és Csongrád egyes részein *keresztapjokkal*, *apjokkal* vagy *legjobb barátjokkal* mentek lánycérésbe, akik előadták a házasulandó szándékát is. Ha maga a legény akart a lánynál a lánycérés előtt tudakozódni, akkor almát adott a lánynak-ha visszakapta tőle, jót jelentett.

Ebben az időben még kérhették az ún. *gügyü* segítségét, aki a következőképpen tette fel a kérdést:

„*Hozzáadja-e kedves Uramembörünkhöz kedves leányát?*”

---

2 In: Belvedere Meridionale 2007/XIX.5-8. szerk. Miklós Péter. Vincze Klára: Hagyományozódás és átvétel a csongrádi lakodalmakban 1945 után pp. 132.-133.

3 dr. Katona Imre (1921.-2001.) nem dolgozta fel Váry Gellért szokásleírását, csak kérdőívek megírásával segítette a helyi gyűjtést.

Már nem könyörögtek a lány apjának, lassan elmaradt a hozomány feletti alkudozás is, rövid kérdésekre rövid választ vártak.⁴

Az *eljegyzés*en a két család vett részt, a leány egy jegyínget (régi elnevezéssel: *móringot*) vett a fiúnak, a vőlegény pedig egy jegygyűrűt a leánynak, amit valamelyik családtaggal közösen vásárolt. A menyasszony kaphatott a jegygyűrű mellé pecsétgyűrűt is, amit valamelyik családtaggal közösen vásárolt. A közös gyűrűváltás elterjedése után először a lány a fiúnak, a fiú a leánynak vásárolta az ékszert, míg az utóbbi húsz évben már a fiúkat terheli mindkét gyűrű megvásárolásának költsége is. A vőlegény kaphatott választottjától ún. *fazonkendőt* is, mely fehér selyemből készült, a széle cakkos volt, behímezheték a fiú monogramját is.

Lakodalom előtt egy héttel az asszonyok közösen készítették el a csigát, (*csiga csinálás*), ebből csak a lakodalom napján volt szabad enni. Előtte való napokban sütöttek süteményt, lakodalmi alácsot, tyúkot kopasztottak, a pörköltöz és sütekhez való állatokat, birkát és marhát vágtak.

Egészen az 1960-as évek elejéig fennmaradt az *ágyvitel* szokása, ez nóta szóval és tréfálkozásokkal történt-közben megesett, hogy menet közben alloptak róla valamit és ezzel csúfolódtak. A lány keresztanyja hangsúlyozta az ágy és a láda értékét, a fiú keresztanyja pedig ellenkezőjét-értéktelenségét-állította. Az ágyat meg is válthatták a legény szülei. A fiú rokonsága tollakat csempészett az ágyba, majd bizonygatták a leány anyjának „hanyagságát”.

A közismert menyasszonyos vagy tulipános láda az 1950-es évekig fellelhető, a hozomány, vagy más néven *staffirung* készítése az 1970-es évekig az anyák, keresztanyák, nagymamák és lányok feladata volt. Főként ágyneműből, terítőkből állt, az 1960-as évektől pedig bútorokból. Ez a szülők részéről történt támogat ma is él, a tehetősebbek nemcsak a lakodalmat fizetik gyermeküknek, hanem lakást, autót vásárolnak gyermeküknek.⁵

1945 után minden családnak átalakult az élete-nemcsak családtagjaik egy részét vesztették el, de néhány év elteltével vagyonukat és önbecsülésüket is. Aki kulák listára került, nem rendezhetett, és nem is tudott nagy lakodalmat rendezni gyermekének.

1956-ban hatalomra kerül Kádár János, az egyszerű munkásból lett pártfőtitkár, akinek negyven éves-szovjet érdekeket kiszolgáló diktatúrája sok emberben végleg kiirtotta a nemzeti büszkeséget és öntudatot. A népi kultúra és anéphagyomány szerencsére mégsem tűnik el, vagy mégsem úgy tűnik el, hiszen az egyszerű paraszt mindenütt életképes, észjárása, világlátása bámulatos. Tudja, hogy csak magára, családjára, és szűkebb közösségére számíthat: lehetőség

---

4 In: Belvedere Meridionale, Vincze 2007.pp.133.

5 Uő: pp.133-134.

szerint megüli ünnepeit, titokban levágja disznóját, figyeli a Nap és a csillagok állását, és tovább mesél a gyermekeinek, anekdotázik. A kép azért mégsem olyan idilli: hiszen a többség TSZ-parasztként a közösben dolgozik.

Egy néprajzos minden leírt mondatát hosszas anyag gyűjtés előzi meg: nemcsak írott forrásokra támaszkodunk munkánk során, hanem adatközlőkkel készítünk interjúkat. Be kell valljam, nagyon szeretek idős adatközlőkhöz járni, ez nem csak akkor öröm, amikor a tapasztalt, jó humorú időssel készíték interjút, hanem amikor lejegyzem és írott munka születik belőle is.

A csongrádi és Csongrád környéki vőfélyek felkeresése és megszólaltatása régi vágyam volt: az utolsó előtti percben értem oda kedvenc vőfélyemhez, az 1944-ben született Szabó Bogár Imréhez, aki sajnos 2015 óta már nem él. Vele 2007-ben beszélgettem, ugyanebben az évben jelent meg a *Belvedere Meridionale* c. tematikus számban, majd 2008-ban a *Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 2007* kiadványban két írásom, mindkettőben idéztem néhai Szabó Bogár Imre verseit, velős mondásait. A Sors fura fintora, hogy Imre egykori tanítómestere, az 1928-ban született Vincze Pál vőfély, aki őt betanította és akinek verseit átvette, ma is él, ezen írásom Pali bácsinak is emléket állít. Időrendben következik Makra Vince (szül. 1941.) felgyői vőfély, aki aktív korszakában Pusztaszeren, Tömörkényen és Csanyteleken vőfélykedett. A sort zárja egy 21. századi tehetség, aki 2013. óta dolgozik mint ceremóniamester, vagy ahogy mások nevezik „városi vőfély”, ő az 1971-ben született Fenyvesi Árpád Csongrádról. Közülük ketten már nyugdíjasok és nem vállalnak szereplést, (Vincze Pál és Makra Vince) míg Fenyvesi Árpád ceremóniamester élete virágkorában évi 15 lakodalmat is vállal munka mellett.

A lakodalom szokáscselekményein keresztül, időrendben mutatom be a két vőfély egykori, és a ceremóniamester mostani tevékenységét.

Vincze Pál 24 éves kora óta tevékenykedik vőfélyként, 1952-től. Az Általános Kertészeti Technikum elvégzése után a város főkertésze lett, egészen 1988-as nyugdíjazásáig. 1948-ban talált egy „Vőfélykönyv”-et, ebből kezdett el dolgozni, valamint Varga Gazsi bácsitól (Nagyvér) gyűjtött verseket. Nyugdíjazása után már nem vállalt több lakodalmi szereplést sem, vőfély verseit odaadta fent említett Szabó Bogár Imrének, aki pékként dolgozott, és éjszakai műszakban tanulta Pali bácsi verseit. Imre a lakodalmakban húsfőzést is vállalt, paprikást. Vincze Pali bácsi mindig a vőlegénnyel állapodott meg a szertartás menetéről és a díjazásról, a mondott versek mennyiségét viszont az új pár rá bízta. Ruházata a kezdetektől fogva öltöny volt, vitt magával lakodalmi kalácsot, amit a kulacsra húztak. A lányos háznál kapott vőfély szalagot.

Makra Vince 1959 óta vőfély, Pusztaszeren kezdte hivatását. Közben Felgyőre költöztek, a szentesi Termál TSZ-ben dolgozott, majd a Serköv-nél. A tömörkényi Banka Misa bácsi volt kezdetekben a patronálója. A 90-es évektől már nem akarta folytatni a lakodalmi szolgálót, de jött egy tömörkényi ember, leült a székre, és azt mondta: „Komám, én innen addig el nem megyek, amíg nem jössz vőfélykedni.” „Utána Tömörkény, Csany özönlött, azt lehet mondani.” (Makra Vince) Mint leendő legfőbb lakodalmi tisztségviselő először elment a lakodalomba, megfigyelte a vőfély tevékenységét, a későbbiekben pedig egyre sűrűbben kapcsolódott be a vőfély mellé mint kis vőfély. Díjazása: pénzben ugyanannyit kapott, mint a „nagy”. Kis- és nagy vőfély, vagy ahogy Vince nevezte „öreg vőfély” csak pár lakodalomban volt, a kezdeti időszakban Pusztaszeren. Ruházata a következő volt: az öltönyt viselte az esküvő alatt, majd a vacsora alatt felvette fehér színű pincér kabátját. Fontos kelléke volt a 70-es években a falusi vőfélynek a műanyaggal bekötött üveg, ebben bor volt, ezzel köszöntötte a vendégeket vacsora alatt.

Fenyvesi Árpád 2013 óta szolgál mint ceremóniamester, jelenleg is, előtte sokáig vendéglátósként dolgozott. Lakodalmakban volt az ezt megelőző időszakban mint húsfőző, birkát, marhát vagy kakast főzött, ott tanácsolták neki, hogy a jó kedélyének köszönhetően menjen el vőfélynek. Árpi Budapesten elvégezte a „vőfély és ceremónia mester” több hónapos OKJ-s tanfolyamot.

Itt térnék ki a *vőfély* és *ceremóniamester* közti különbségre: a ceremóniamester közös „forgatókönyv” alapján dolgozik előzetes egyeztetés után, a vőfély pedig a hagyományoknak megfelelően. Egy ceremóniamester mindig az ifjú párral egyeztet a lakodalom menetéről, nem a szülőkkel, így nincs félreértés. „Hagyom a lakodalmat a maga medrében folyni, de az ifjú párt és a vendégeket sosem hagyom magára.” Ahogy a neve is mutatja, levezeti a ceremóniát. „Jó napot kívánok, foglaljanak helyet!” „Vacsora, fotózás, stb. következik.” A vőfély irányít, a ceremóniamester alkalmazkodik. Pl. ha nem táncolnak a vendégek, kitalál nekik egy játékot. Ugyanő az 1990-es évektől megváltozott igényekről: „Magasabb az elvárás. Mindenki mindent szeretne.” Árpi 75 lakodalmon van túl 5 év alatt, ez évi 15 lakodalmat jelent. Mindig öltönyt visel, a lányos háznál megkapja a vőfély szalagot. Van egy fekete nyúlszőr kalapja, de nem használja. Vőfély botja sem Árpinak, sem Vincének, sem Pali bácsinak nem volt.

Lakodalmi előkészületek-Egészen a 20. század végéig szokás volt Csongrádon is, hogy a barátok, rokonok, ismerősök vittek egy pár tyúkot, tojást, lisztet, margarint, cukrot stb. a sütéshez, főzéshez. Egész héten készültek a sütemények, a levesbe való csiga tészta, pénteken kopasztották a tyúkot. Levágták a pörköltbe való marhát, borjút vagy birkákat, esetleg kakast.

A 80-as évekig vittek bort is, ez volt az ún. „vendég bor”. A vendégek ezzel kínálták egymást a lakodalomban. „Úgy berúgott a nép, hogy borzasztó!” (Makra Vince)

Nemcsak bort vittek kb. a rendszerváltásig a lakodalomba, hanem tortát is, névre szólót, ez volt a „vendég torta”. (Makra Vince) A 90-es években már ráírták a lakodalmi meghívóra, hogy „Vendég bort és tortát nem kérünk!”

A lakodalom helyszíne-Az 1960-as, 70-es évekig két helyszínen volt. A lányos háznál ebéd volt, ide is elhívták a vőfélyt, (Vincze Pál) , majd a vőlegényes háznál volt a vacsora, szintén vőfélyel. Ez volt az ún. „legényes lakodalom” , egészen a 60-as évek közepéig (Makra Vince).

„Oda-vissza vágós lagzi”-a 70-es, 80-as évekig volt szokásban. Azt jelentette, hogy egyszer a legényes, egyszer a lányos háznál volt a lagzi. (Makra Vince)

A lakodalom létszáma-Kezdetben-az 1950-es, 60-as években mindig a háznál tartották a lakodalmat. Az udvaron állíthattak sátrat is. (Vincze Pál) 50-100 fő fogadására volt alkalmas ez a helyszín. 60-as, 70-es, 80-as évek: Kultúrházasként tartották. 70-100 házat számoltak, ezt 2-vel, 3-mal szorozták, tehát 140-300 főt hívtak meg. (Makra Vince). Változás a 90-es évektől: iskolák ebédlője, tornaterme lett a kedvelt helyszín, és az éttermek. A vendégek létszáma megnövekedett 300 fő fölé is, sőt Makra Vince vőfély volt egyszer egy 600 fős lagziban is. „Ha valaki köszönt az utcán, meghívták a lakodalomba Szombati Janiék. Itt két vőfély volt, Zsirmik Inci volt a segítőtársam. Inci nagyon jó vőfély volt.”

Lakodalmi szereplők: bármilyen kulcsfontosságú szereplője egy jó lagzinak egy jó vőfély, azért a főszereplő mégis az ifjú pár. Az egész este róluk szól, minden más lakodalmi tisztségviselő másodlagos szerepet tölt be. Túl öltözni őket nem illik, még a koszorús pároknak sem. A *koszorús lányok* a menyasszony barátnői voltak, *koszorús legényeknek* ismerősöket hívtak meg, ritkábban rokonokat. Volt, hogy a koszorús párok a valóságban is jegyesek voltak. (Vincze Pál) . Az 50-es években több koszorús pár volt, általában négy. Ha nem az édesanya vezette be a vőlegényt a templomba, akkor egy koszorús lány, a menyasszonyt pedig vagy az édesapa, vagy egy koszorús legény.

Násznagy vagy házassági tanú hagyományosan a keresztszülő volt, vagy testvér, újabban barát. A lakodalmi tréfákban aktívan részt vettek.

Egy jó lagzi elképzelhetetlen volt egy jó *lakodalmi zenekar* nélkül. Csongrádon a legismertebb és legkedveltebb zenekar Szabó Bogár Tibor zenekara volt. Tibor pár éve hunyt el, de fia, László még mindig zenél. Ha a hangulat a tetőfokára hág, Lacikát valaki a nyakába veszi, úgy fújja a harsonáját. Makra Vince egy ilyen mulatozásnál elől ment, vitte a vőfély kulacsot, a zenekar meg húzta a „Megy a gőzös, megy a gőzös Kanizsára” kezdetű lakodalmi

nótát. A jó zenekar tudja, mikor mit játsszon, a vőfély csak kérhet. Ha a vőfély szót kér, a zenekar elhallgat, és fordítva. A vőlegény és menyasszony búcsúztatásához szomorú zene illik. (Fenyvesi Árpád) Csanyon zenélt Kósa Feri és Misi zenekara, Tömörkényen pedig Tóth Jancsiék húzták a talpalávalót. (Makra Vince)

A lakodalom, pontosabban az esküvő előtt a vőfély és a zenekar megérkezik a *vőlegényes házhoz*, a vőfély *elbúcsúzik a vőlegény nevében* apjától-anyjától fájdalmas versben.

*Örömmel riadt fel ream e szép reggel
Örömmel üdvözlöm ártatlan szívemmel
De keblemet mostan nagy bánat fogja el
Mert házasságomnak útjára lépek fel.*

*Hosszú az én utam amelyre indulok
Azért óh Istenem ne hagyj el légy velem
Tőled buzgó szívvel kegyelmet esdeklek
Mert reményt és áldást tőled nyerhetek.*

*Hozzátok fordulok most édes jó szüleim,
És kik jelen vagytok, rokonaim, testvéreim.
Bocsássatok meg mind az Istenre kérlek
Ha valamit bármit vétettem tinéktek.
(Vincze Pál Vőfélykönyve)*

Fenyvesi Árpai ceremóniamester az alábbi versben búcsúzik el a vőlegény nevében az öt felnevelő szülőktől:

*Tisztelt Vendégsereg egy kis csendet kérek,
A vőlegény nevében sólnék, hamar véget érek.
Kedves jó szüleim, hozzátok fordulok,
Búcsúbeszédet könnyezve indítok.*

*Drága Édesapám, most tehozzád szólok,
Jöjj hozzám közelebb, hallj meg, amit mondok.
Meg kell hogy köszönjem a sok jószágodat,
Meg az értem való fáradozásodat.
Azt mindenki tudja, hogy mily sokat mentél,*

*Értem éjt nappalt mindig egybetettél.
Ezért fizetségül azt kívánom néked,
Hogy legyen nagyon hosszú a Te földi léted.*

A vőlegény a vőfélyel és a zenekarral, immár a szülői áldás birtokában megérkezik a lányos házhoz. Itt elhangzik a *menyasszonysirató*, pontosabban az ebből kialakult *menyasszony búcsúztató*.

A *menyasszonysirató* egy archaikus népköltészeti műfaj, itt említeném meg, hogy a magyar néprajztudomány későn jutott a műfaj meghatározásához és vizsgálatához. (Katona Imre az 1978-as turkui kongresszuson a magyar siratóköltészet „tisztá és átmeneti” formájaként említette, Voigt Vilmos újabb vizsgálatokat szorgalmazott tanulmányában.⁶⁾

A menyasszonysiratót *rítusként* kell vizsgálnunk, hiszen a rítusok és a rítusszövegek feladata az emóciók kifejezése, tisztázása, egyszersmind eltávolítása.⁷ A rítusok legnépszerűbb változata a freudi katharzis-elmélet, amely szerint az érzelmek eltávolítása minden rítus (és dráma) alapja.⁸ A cél tehát a negatív érzelmek eltávolítása, ami egy búcsúval jár, egy anya szomorúsága, aki átéli lánya elvesztését, és tudja, mennyi nehézséget tartogat számára az asszonyi lét.

Az alábbi tematikus egységek szerepelnek a csongrádi és Csongrád környéki menyasszony siratókban: megszólítás, kérés, emlékezés, elmondás-bánat, köszönet-felnevelés, elmondás, bocsánat kérés, gondviselés, elfelejtés-kérés.⁹

A menyasszony búcsúzása versben így hangzott Vincze Pál vőfélykönyvében:

*Igen tisztelt becses mennyegzői vendég
Mindannyioktól egy kis csöndességet kérnék.....*

*....Hát tőled hogy kezdjem kedves édesanyám
Elfogódik szívem, ha Rád gondolok már,
Mert életem dajkája egyedül te voltál
Míg a fűvő széltől is megoltalmaztál.*

---

6 Voigt Vilmos: Az érzelmek és a fájdalom eltávolítása (menyasszonysiratók) In: Folklor és etnográfia 9. Lakodalom Szerk. Ujváry Zoltán KLTE Néprajzi Tanszék, 1983. pp.399.

7 Uo. Voigt Vilmos pp.401.

8Uo. Voigt Vilmos pp.402.

9 Uo. Voigt Vilmos pp.403.

*Engem édesanyám elvisznek mellőled,
Mint rózsát a tövéről leszakajtanak engem
Kedves édesanyám hogy váljak meg tőled
Hogyha én vétettem, hát most bocsássál meg.*

Egy szintén szívhez szóló, közismertebb változat így szól Makra Vince majd száz éves könyvéből:

*Szűnjék meg mostan a hegedűk zengése,
És a sarkantyúknak csendüljön pengése,
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdése,
Legyünk csendességben míg léssen végzése.
Zeng búcsúzó szavam, hullanak könnyeim,
Mert tőletek válok, kedves jó szüleim!
Fenséges Úr Isten! világ teremtője,
Tekints le ezen jó és kedves szülőkre,
S harmatként áldásod szállítsd le fejőkre!
Kik által világra engem helyeztettél,
Most pedig számomra más utat jelöltél,
A házasi-életre engemet segítettél.*

A búcsúzás után a zenekar mindkét szülőnek elhúz egy nótát, majd előhozzák az *álmenyasszonyt*. Egy régi szokás újbóli feltámasztásáról van szó Fenyvesi Árpád ceremóniamester elmondása alapján. Régen beöltöztették *álmenyasszonynak* a nagymamát és a kislányt, most egy férfit. Táncolnak egyet, majd a ceremóniamester így szól: „Elmegyek, mert ez az út az Ördögé volt, nem jó menyasszonyt hoztak!”

Elindult az esküvői menet a Polgármesteri Hivatalba majd a templomba. Az 1950-es, 60-as évekig lovas kocsin mentek. (Vincze Pál) A menyasszonyos kocsira 4 zsebkendőt kötöttek, elöl kettőt a fejrőre és egyet-egyet a ló zablájára. Szép lovakat és szép kocsikat kértek fel erre a célra. Ornyik Sándor a Rétben is vállalt ilyen esküvői díszkocsizást.

Amikor Makra Vince a 60-as években nősült, már a TSZ elnök vitte a kocsiján az új párt. Az elnök kijelentette, hogy csak akkor jön el a lakodalomba, ha ő viheti az ifjú párt a kocsiján. Az autókra először kendő került, később szalag. Elöl ment a násznagyos kocsis, 2. helyen a menyasszonyos kocsis-ez utóbbi a 90-es években odafelé az utolsó helyen ment, visszafelé elöl.

A vőfély vagy a ceremóniamester minden vendégnek helyet keresett a kocsikban. A polgári és az egyházi szertartás alatt szerepük csak annyi volt, hogy a bevonulás előtt beállították a menet sorrendjét.

A szertartás után következett a már említett helyszíneken a *vacsora*-a vőfély szerepe itt teljesebben ki. A 21. századi lagzikban Fenyvesi Árpád ceremóniamester bemutatja a zenekart, a fotóst, a videóst. Elmond egy pohár köszöntőt, a felszolgáló lányok pedig hozzák a levest. Az első tál levest a ceremóniamester hozza ki, aki jól tudja, hogy a vendégek nem szeretnek várni a vacsorára. Elődei, a 20. századi vőfélyek is aktívan részt vettek a felszolgálásban-minden ételnek más köszöntő vers járt.

A menü hagyományosan tyúkhúsleves volt csiga tésztával, marha vagy birka pörkölt, utána sülték. Volt, ahol a sülteket újasszonykor tálalták fel. Vacsora után következtek a sütemények, torták, és a menyasszony tortája.

Történelmi témájú az alábbi vőfélyvers Vincze Pál vőfélykönyvéből, mely a magyarságot dicséri-ezzel köszöntötte be az ételhordó legényeket. A vers megegyezik a Makra Vince által használt régi vőfélykönyv beköszöntő versével:

Tisztelt Násznagy Uram ismét megjelentem

Van már hadseregem ezennel jelentem.

Most már kiállhatok a csata mezőre

Törökkel tatárral véres menyegzőre

Amíg ezt a tábort összeverbuváltam

Szép magyar hazánkat egészen bejártam.

Voltam túl a Dunán a bérces Erdélyben

Nagy magyar Alföldön Kárpátok tövében

Zászlóm alatt van az ország népe.

A magyar ifjúság nemzetünknek éke,

Székely testvéreim a hunok és a jászok,

Meglátják, hogy futnak tőlük kozákok.

Harcban a magyarnak sohasem volt párja,

A magyar katona a világ legszebb katonája.

Muszkát vagy németet ágyúval, puskával,

Tönkre ver a magyar egy szál pipaszárral.

Vacsora alatt a vőfély jó hangulatú, vicces versekkel, történetekkel szórakoztatta a vendégeket.

Íme néhány Makra Vince archív könyvéből:

Az étek felköszöntése-leves:

*...A hátam megett még vagy husz legény vagyok,
Azoknak is kezét süti igen nagyon,
Ne tántorogják hát most előttem senki,
Mert a nyakát hamar leforrázom neki. Éljen!*

Másik beszéd a házasságról:

*...Csak az a nagy baj, hogy a jó asszony ritka,
Ezért tudom, sok nő száll ellenem síkra.
De nem bánom, hogy ha szemem kiássák is,
Mégis kimondom: hogy némely asszony
Rosszabb, mint az Áspis.*

*Dühös, mint a sárkány, kelepel a nyelve,
Jaj annak a férjnek, a ki ilyet veve!
Duzzog, dörög, pöröl, savanyu az arcza,
Mint a ma szakasztott éretlen vadalma.*

Mikor a vőfény a vendégeket biztatja:

*...Borból a fehérség mennyit tud fogyasszon,
Mert nincs rútabb látvány, mint a részeg asszony.
Egyszer láttam egyet, jaj de megutáltam,
Még ha rá gondolok is borsózik a hátam. Éljen!*

A vőfély a lakodalomban nem ihatott, amíg tartott a „szolgálat”, utána igen, sőt volt, hogy kifejezetten itatták pálinkával. (Makra Vince)

Vacsora után gyülekeztek a szakácsok a *szakácsok táncára*. Ez a segítségeknek tartott vidám ünneplési forma, lábasokat, fakanalakat ütögetve mentek néhány kört a lakodalomban a vőfély vezetésével zeneszóra.

Éjfélkor az új pár átöltözött hagyományosan pirosba, újabban más színekbe is szoktak. Az éjfélt szerenád kétféleképp történt: vagy a fiatalok kaptak szerenádot a zenekartól, vagy az újasszony az újembertől, vőfélyvel és zenekarral kísérve. Mindkét esetben gyertyával illett fogadni az éjjeli zenét. (Makra Vince)

A Dél-Alföldön általában nem pénzért táncol az újasszony, Csongrádon sem. A vendégek a vacsora alatt odaadják az új párnak az ajándékot, vagy leginkább borítékban pénzt, kevesen

számolnak azzal, hogy pénzért fog táncolni a menyasszony. Fenyvesi Árpád ceremóniamester nem szokta ajánlani az érintetteknek a pénzes menyasszony táncot, helyette sorsjegyeset javasol, ami azt jelenti, hogy a vendégek sorsjegyet annyiért vesznek, amennyiért akarnak. Ezt bele szokták írni a meghívóba is, hogy az éjszaka folyamán sorsjegyes menyasszonytánc lesz.

A 20. század végéig egyes helyeken divatban volt, hogy éjfél után megjelentek a hivatlan vendégek, az ún. *kállátósok*. Ők a lányos ház segítségei voltak. Ettek, ittak, mulattak, majd hazamentek. Makra Vince így emlékszik vissza egy csanyteleki lakodalom kállátósaira: „Éjszaka felültek a lovaskocsira, és bementek Tömörkényről Csanyra. Amikor jöttek volna haza, észrevették, hogy nem tudnak hazajönni, mert eldugták a kocsi kiséfáját. Bába Jóska kocsis egy másik alkalommal tüzet gyújtott a lovak előtt.” Szegváron a kállátósok a legényes ház segítségei voltak, akik a lakodalom előtti csütörtökön látogatást tettek a lányos ház segítségeinél. Loptak egy pár dolgot a háztól, ezt a lakodalom alatt találós kérdésekkel lehetett visszaszerezni. Ha a lányos ház számára szükséges dolgok átmeneti eltulajdonítása történt, ez a két család közt feszültséget szülhetett, ahogy az „ahány ház, annyi szokás” elve is az előkészület hetén.

A lakodalom sokszor reggelig tartott, egyes helyeken másnap délig. Csongrádon másnap *tyúkverőt* tartottak a lányos háznál. Ide szigorúan az ottani segítségek voltak hivatalosak és az új pár.

Végezetül röviden összefoglalnám a *lakodalom szokáscselekményeinek változását*:

1. *Eltűnt:*

- Aznapi ebéd a lányos háznál
- A lakodalom két helyszínen zajlott, a vőlegényes és menyasszonyos háznál
- Külön időpontban, más napon a polgári és egyházi szertartás
- A lakodalom időpontja vasárnap
- Kállátó: hivatlan vendégek a vacsora alatt, segítségek
- Kis és nagy vőfély

2. *Eltűnt, majd divatba jött:*

- Sok koszorús lány és legény
- Pénzes menyasszonytánc
- A pörkölt ismét szerepel a lakodalmi menüben, másutt a töltött káposzta
- Fizetett vőfély vagy ceremóniamester (2000 körül válság)

3. *Divatba jött:*

-A vacsora helyszíne helyi étterem, vagy egy szép helyen amerikai típusú rendezvénysátor, extrém helyszínek

-A ceremóniamester és a női vőfély, röviden nőfély

-Zenekar helyett D.J.

4. Átalakult:

-A menyasszonysiratóból menyasszonybúcsúztató lett

Összefoglalás

Egy jó lagzi és egy jó vőfély nem megy ki a divatból. A vőfély, vagy ceremóniamester, aki fontos, kettes számú főszereplő: koordinátor, mókamester és alázatos szolga, hangulatfelelős. Felel a rendért ugyanúgy, mint a jó kedvéért egész este. Nekik állítottam emléket ezen írásomban, a kettes számú főszereplőknek.

Felhasznált irodalom:

Folklór és etnográfia 9. Lakodalom Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
Szerk. Ujváry Zoltán Munkatárs: Bartha Elek. Debrecen, 1983.

Köszönet adatközlőimnek:

Vincze Pál (1928.) Csongrád, Sugár u.33.

Makra Vince (1941.) Felgyő, Kossuth u.30.

Fenyvesi Árpád (1971.) Csongrád, Csemegi K. u. 11.

Summary

A good wedding and a good groom never go out of style. The best man, or master of ceremonies, who is an important, number two protagonist: coordinator, master of fun and humble servant, responsible for the atmosphere.